

ARTICLES

Uličný, Ferdinand:
Geographical identification of rivers
in Slovakia in the Middle Ages
and derived names of cities 6

Roháč, Peter:
Burghers Paltram from Freithof
and Gozzo from Krems and their
destiny at the end of the battle
of Babenberg heritage 24

Brindza, Peter:
Some Trenčín's mayors
in the 17th century in light
of prosopographical research 37

HORIZONS

Winkler, Peter:
Johann Carl Zinner 56

Poláková, Lucia:
The celebrations of state holidays and
commemorative days and participation
of members of Hungarian minority
in Rožňava in the interwar period 62

Brabačová, Marcela:
Landscape exhibition in Cheb:
historical continuity of usage
of public space 72

**CHRONICLE,
REVIEWS, ANNOTATIONS 85**

Mesto a dejiny,
recenzovaný vedecký časopis
roč. 4, 2015, č. 2
ISSN 1339-0163

Redakčná rada:

Lubomíra Kaminská (Košice)
Alena Kubová-Gauché (Paríž)
Patrik Kunec (Banská Bystrica)
Slávka Otčenášová (Košice)
Martin Pekár (Košice, predseda)
Andrea Pokludová (Ostrava)
Blanka Soukupová (Praha)
Štefan Šutaj (Košice)
Peter Švorc (Prešov)
Max Welch Guerra (Weimar)

ŠTÚDIE

ARTICLES

Zemepisná identifikácia riek na Slovensku v stredoveku a odvodený názov sídel

Ferdinand Uličný

vol. 4, 2015, 2, pp. 6-23

Geographical identification of rivers in Slovakia in the Middle Ages and derived names of cities

The theme of this study is to look through, identify and describe the circumstances that led to formation of the scientific knowledge of the geographical identification of flows of some rivers in Slovakia in the Middle Ages. The result is a recognition that to the lower, middle and upper streams of the rivers got the same name-hydronym. In the 13th-14th century settlers founded in the valleys of lower, but mainly in the upper parts of some rivers new villages, named by traditional names of the rivers. It happened at different times and in different locality, as in the case of Nitra, Važec, Hronec, Poprad, Torysa, Ondavka and other settlements. In the study we pay attention to group of the biggest rivers in Slovakia.

Key words: Slovakia. The Middle Ages. Rivers. Cities. Hydronyms.

Témou tejto štúdie je nezvyčajná úloha. Preskúmať, zistiť a opísať okolnosti, ktoré priviedli najskúsenejších a najvzdelanejších jednotlivcov či skupín ľudí k zemepisnému poznaniu tokov jednotlivých riek na Slovensku v stredoveku. Ich nové poznatky sa prejavili aj v tom, že dolné, stredné aj horné toky riek dostali rovnaký názov, jazykovedne povedané hydronymum. Jediný, konkrétny názov rieky sa prejavil aj v tom, že keď v údoliach dolných ale zväčša v horných častiach niektorých riek usadlíci založili v 13. – 14. storočí nové dediny, niektoré pomenovali podľa tradičných názvov dotyčných riek. Stalo sa to v rozličných obdobiach a sídlach, napríklad v prípade Nitry, Važca, Hronca, Popradu, Torysy, Ondavky aj iných sídiel.

Procesy vzniku, či najstaršieho obdobia tých aj iných ľudských sídiel historici primerane, aspoň na určité obdobie uspokojivo poznávajú. Avšak nijaký historik, jazykovedec alebo geograf neskúmal, nespoznal a nenapísal, aké skúsenosti a poznatky našich pradávnych predkov ich priviedli k poznaniu, totožnosti celých tokov riek, čo sa prejavilo v tom, že takmer všetky rieky v celej ich dĺžke dostali a majú jedinečné a jediné názvy.

Zemepisná identifikácia riek patrí do troch vedných odborov. Názvy riek patria do jazykovedy, konkrétne do slovenskej historicky zameranej toponomastiky. Názory a poznatky jazykovedcov o pôvode a vývoji názvov skúmaných slovenských riek sme prevzali od príslušných jazykovedcov. Zemepisné polohy, smery a dĺžky riek patria do geografie. Poznatky o nich sme prevzali z diel, teda z textov a máp, slovenských geografov. Rozličné dobové vzťahy obyvateľov v priľahlých častiach tokov k riekam, ako aj opačný vplyv riek na život obyvateľov blízkych sídiel patria do histórie Slovenska.

V nasledujúcej časti štúdie sa venujeme skupine najväčších riek na Slovensku. Rieky uvádzame v abecednom poradí ich názvov, ktoré je pre zvolenú tému výhodnejšie ako prípadne zemepisný postup od západu na východ, resp. opačne, alebo od juhu na sever. Pri každej rieke uvádzame:

- a/ terajšie zemepisné poznatky o nej;
- b/ najstaršie písomné doklady aj poznatky i názory jazykovedcov o pôvode a vývoji názvu;
- c/ od názvu rieky odvodený názov ľudského sídla. Skúmali sme rieky: Bodrog, Dunaj, Hnilec, Hornád, Hron, Ipeľ, Laborec, Latorica, Morava, Muráň, Nitra, Ondava, Poprad, Rimava, Slaná, Tisa, Topľa, Torysa, Uh, Váh a Žitava.

Bodrog

Rieka Bodrog sa v súčasnosti začína sútokom Latorice a Ondavy v južnom okraji Východoslovenskej nížiny, nad dedinou Zemplín. Tečie na juhozápad do severovýchodného Maďarska, kde sa vlieva do Tisy. Na území Slovenska má dĺžku iba 16 km.¹

O Bodrogu sú najstaršie zápisy v románe magistra P o príchode a vojenských činoch Maďarov do strednej časti Karpatskej kotliny koncom 9. storočia. Autor písal toto dielo okolo roku 1200.² O časti Bodrogu tečúceho k Tokaju sú záznamy z polovice 13. storočia.³ Názvom Bodrog v 14. – 18. storočí pomenovali aj strednú časť toku Ondavy.⁴

Jazykovedci vyslovili rozličné názory na jazykový pôvod a obsah hydronymu Bodrog. Ešte Vladimír Šmilauer pripúšťal, že názov Bodrog korení v maďarskom osobnom mene.⁵ Šimon Ondruš dôvodí, že ten názov má praslovanský pôvod.⁶

Dunaj

Rieka Dunaj priteká z Rakúska. Od Devína po Štúrovo tvorí štátnu hranicu s Maďarskom v dĺžke 170 km. Je najväčšou riekou na Slovensku a v strednej časti Karpatskej kotliny vôbec.⁷

Rimania hornú a strednú časť pomenovali názvom *Danuvius*, *Danubius*. Gréci po Keltoch dolnú časť Dunaja pomenovali názvom *Istros*, *Ister*.⁸ Najstaršie zápisy uhorského pôvodu o rieke Dunaj jestvujú od začiatku 11. storočia.⁹ Najstaršie zápisy uhorského pôvodu, ktoré sa vzťahujú ku Slovensku a obsahujú zápisy o slovenskej časti Dunaja sú od tretej tretiny 11. storočia.¹⁰ Vladimír Šmilauer sa zámerne vyhol riešeniu pôvodu hydronymu Dunaj.¹¹ Ani Šimon Ondruš ho neskúmal.¹² Aj nejjazykovec však spozoruje, že slovenský názov Dunaj aj maďarský Duna patria do keltsko-rímskeho prúdu vývoja názvov tejto rieky. Treba upozorniť na názov rieky Dunajec na Spiši a v južnom Poľsku, ktorý nemusí mať taký pôvod.

1 Kolektív autorov. *Slovensko 2. Príroda*. Bratislava : Obzor, 1972, s. 291.

2 MÚCSKA, Vincent (Ed.). *Kronika anonymného notára kráľa Bela Gesta Hungarorum*. Budmerice : RAK, 2000, s. 56, 58, 60, 62, „fluvium Budrug“.

3 MARSINA, Richard (Ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej CDSI) II. Bratislavae : Archivum civitatis Bratislaviensis, 1987, s. 211, č. 300, „fluvium Budrug ... Bodrug“ z roku 1248; s. 277, č. 400, „Budrug“ z roku 1252; s. 307, č. 443, „Budrug“ z roku 1254.

4 SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (ďalej len RDSI) I. Bratislavae : Academia Scientiarum Slovaca, 1980, s. 200, č. 433, „Budrug“ v roku 1306. SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislavae : Academia Scientiarum Slovaca, 1987, s. 490, č. 1133, „Bodrug“ v roku 1323. *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 17*. Sátoraljaújhely : Zemplén Kvny. Int., 1911, s. 276, „Bodrog“ v roku 1325. NAGY, Imre et al. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár* (ďalej CDHA) II. Budapest : Akadémiai kiadó, 1881, s. 313, „Bodrug“ v roku 1327. Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, Druget H, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 52, „Bodrug“ v roku 1328. KORABINSKY, Johann Matthias. *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg : Weber & Korabinsky, 1786, s. 262, heslo „Imreg“, teda pri Brehove.

5 ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha; Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova v Bratislavě, 1932, s. 420. KISS, Lajos. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I*. Budapest : Akadémiai, 1988, s. 114.

6 ONDRUŠ, Šimon. Slovenské rieky – pôvod mien. In: *Studia Academica Slovaca*, 1979, č. 8, s. 272-273. ONDRUŠ, Šimon. Praslovanský základ zemepisných mien Slovenska. In: *Studia Academica Slovaca*, 2004, č. 33, s. 170-171.

7 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 285.

8 *Encyklopedie antiky*. Praha : Academia, 1973, s. 132, 270.

9 GYÖRFFY, György (Ed.). *Diplomata Hungariae antiquissima I : 1000 – 1131* (ďalej DHA). Budapestini : In aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, 1992, s. 52, č. 8, „Danubium“ v roku 1009; s. 58, č. 9, „a Danoby“ v roku 1009.

10 MARSINA, R. CDSI I, s. 55, 57, č. 58, „Danubium“ v roku 1075; s. 71, č. 74, „Danubium“; s. 74, č. 77, „in Danubio“ v roku 1138.

11 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 292-293.

12 ONDRUŠ, Š. Slovenské rieky..., s. 267-287. ONDRUŠ, Š. Praslovanský základ..., s. 167-182. Pôvod názvu Dunaj neskúmal.

Hnilec

Rieka Hnilec pramení medzi východnými svahmi vrchu Kráľova hoľa. Tečie na východ a pri Margecanoch vteká do Hornádu. Má dĺžku takmer 90 km.¹³

Najstaršie hodnoverné doklady o rieke Hnilec sú v dvoch listinách uhorského kráľa Bela IV. z roku 1255 o darovaní pozemkových majetkov, ležiacich pri tejto rieke.¹⁴ V nich je však napísaný už maďarizovaný, resp. ponemčený pôvodný slovenský názov *Gnilec*, ešte pred zmenou g>h v slovenčine, teda pred 13. storočím. Názov Hnilec bol odvodený od prídavného mena hnilý.¹⁵ Od maďarizovaného názvu tejto rieky vznikol maďarský názov dediny a neskôr mesta Gelnica. Zápisy o nej sú od polovice 13. storočia.¹⁶

Hornád

Rieka Hornád pramení v severovýchodnej časti Nízkyh Tatier. Tečie na východ po Kysak, kde sa prudko stáča na juh. Preteká cez Košice a pri Trstenom nad Hornádom oteká do Maďarska, kde vteká do Tiszy.¹⁷

Keď magister P, neskôr zvaný Anonymus, okolo roku 1200 písal román o príchode Maďarov do severnej časti Karpatskej kotliny koncom 9. storočia, opísal vojenské činy Maďarov aj okolo dolného toku Hornádu.¹⁸ Najstaršie zápisy o Hornáde na slovenskom území Abova a Spiša jestvujú v listinách od roku 1230.¹⁹

Staršie generácie jazykovedcov nepriniesli presvedčivé úvahy ani dôkazy o jazykovom pôvode rieky Hornád. Najnovšie Šimon Ondruš predpokladá, že názov Hornád má praslovanský pôvod.²⁰

Hron

Rieka Hron pramení na západnom svahu vrchu Kráľova hoľa. Smerom na západ tečie po Banskú Bystricu, kde sa otáča na juh po Zvolen. Od Zvolena opäť tečie na západ po Žiar nad Hronom, odtiaľ na juhozápad. Pri Štúrove ústi do Dunaja. Rieka Hron má dĺžku 284 km.²¹

Prvý zápis o tejto rieke je vo filozofujúcich úvahách rímskeho cisára Marka Aurélie, ktorý sa pri vojenských povinnostiach v roku 166 prechodne zdržiaval pri Hrone. V jeho tu po grécky písanom diele možno čítať názov rieky v tvaroch *Granua*, *Granoua*.²²

V písomnostiach uhorského pôvodu, napísaných v latinčine, sa Hron vyskytuje od tretej tretiny 11. storočia. V listine kráľa Gejzu z roku 1075 o založení a obdarení kláštora benediktínov v Hronskom Beňadiku je niekoľko zápisov o tejto rieke.²³ Všetky uvedené zápisy sa vzťahujú

13 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 292, 298.

14 MARSINA, R. CDSI II, s. 343, č. 493, „fluvium Gylnich“; s. 345, č. 494, „Gylnych“. Porovnaj: s. 153, č. 220.

15 Pozri: ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 401. GOÓTŠOVÁ, Andrea – CHOMOVÁ, Alexandra – KRŠKO, Jaromír. *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta; Belianum, 2014, s. 159.

16 MARSINA, R. CDSI II, s. 221, č. 316.

17 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 192.

18 MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 68, 76, „ad fluvium Hornat“, „Hornad“.

19 MARSINA, R. CDSI I, s. 259, č. 366, „fluvium Harrad“ v roku 1230; MARSINA, R. CDSI II, s. 343, „Hernad ... Harnad“ v roku 1255; s. 453, „Harnad“ v roku 1260.

20 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 394. ONDRUŠ, Š. Praslovanský základ..., s. 172. Porovnaj: GOÓTŠOVÁ, A. – CHOMOVÁ, A. – KRŠKO, J. *Hydronymia...*, s. 166-168; s podrobným vývojom názorov aj nepravdivým výkladom Anonyma.

21 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 290.

22 *Encyklopedie antiky...*, s. 365, heslo Marcus Aurelius Antoninus má tvar „Granouu“. MARCUS AURELIUS. *Myšlienky*. [prekl. Milošlav Okál]. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1976, 283 s.

23 MARSINA, R. CDSI I, s. 54-55, „flumen quod vocatur Gran ... en Grana, ... Gran“. Pozri tiež: s. 125, č. 158, „Gron“ v roku 1209; s. 148, č. 190, „Granne“ v roku 1214; s. 245, č. 339, „Goron“; s. 260, č. 367, „Gron ... Granam“ v roku 1230.

k dolnej časti toku Hrona. Názory jazykovedcov o pôvode a etymológii názvu rieky Hron sa veľmi líšia, pričom uvažovali o ilýrskom, keltskom, germánskom aj slovanskom pôvode.²⁴

Od názvu rieky Hron bol odvodený názov dediny Hronec. Dedina Hronec leží pri hornom toku rieky Hron. Najstarší doklad o tejto dedine pochádza z roku 1357. Jej založenie sa predpokladá v polovici 14. storočia.

Ipeľ

Rieka Ipeľ pramení v juhozápadnom výbežku Slovenského rudohoria. Tečie na juh po Lučenc, potom na juhozápad. Východne od Štúrova ústi do Dunaja. Ipeľ má dĺžku 232 km.²⁵

Písomné doklady o rieke Ipeľ jestedávajú od druhej štvrtiny 12. storočia. Najstarší je v listine kráľa Bela II. z roku 1135. Jeden z pozemkových majetkov kláštora v Bzovíku vtedy ležal popri oboch brehoch Ipl'a, pri dedine Bušince.²⁶ Okolo roku 1138 poddaní kláštora v Dömösi (Maďarsko), bývajúci v dedine Ch'aba, boli povinní chytať pre mníchov ryby v časti rieky Ipeľ pri dedine Domaša.²⁷ Keď magister P okolo roku 1200 písal román o príchode Maďarov do stredného Podunajska koncom 9. storočia, opísal aj ich vojenské činy proti Slovákom v doline Ipl'a.²⁸ Tie doklady sa vzťahujú k dolnému toku Ipl'a.

Jazykovedci predpokladajú rozličný pôvod a obsah názvu rieky Ipeľ. Vladimír Šmilauer uvažoval o slovanskom alebo germánskom pôvode.²⁹ Šimon Ondruš dôvodí, že korení v prasloviančine.³⁰

Názov Ipeľ mala aj dedina Ipeľ, ktorá je teraz miestnou časťou obce Málinec v hornej časti doliny Ipl'a.

Laborec

Rieka Laborec pramení v strednej časti Nízkyh Beskýd pri slovensko-poľskej hranici. Tečie na juh popri Humennom a cez Michalovce. Južnejšie sa do neho vlieva Uh a Laborec sa vlieva do Latorice. Má dĺžku okolo 135 km.³¹

Najstarší záznam o rieke Laborec napísal magister P, teda Anonymus v románe, ktorý napísal okolo roku 1200. V ňom opísal príchod Maďarov aj do Potisia koncom 9. storočia. Vymyslel však epizódu, že keď knieža Almoš začal obliehať hrad Uh, utiekol z neho jeho veliteľ

MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 80, 82, „Gron“ okolo roku 1200 v románe Magistra P Gesta Hungarorum. Všetky uvedené zápisy sa vzťahujú k dolnej časti toku Hrona.

24 Pozri: ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 350; pričom autor svoj názor nezverejnil. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 172-173; poukázal na praslovanský pôvod. Porovnaj: KRŠKO, Jaromír. *Hydronymia povodia Hrona 1*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2008, 351 s.

25 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 290.

26 MARSINA, R. CDSL I, s. 72, č. 74, „predium, Keert vocaatum, ... iuxta Ipul“.

27 MARSINA, R. CDSL I, s. 74, č. 77, „in flumine Ipul“.

28 MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 78, 80, „iuxta flunium Ypul ... Ypul iuxta Danubium“.

29 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 361.

30 ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 174. Porovnaj: MAJTÁN, Milan – ŽIGO, Pavol. *Hydronymia povodia Ipl'a*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského; Kartprint, 1999, 116 s.

31 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 291, 297.

Laborec smerom k hradu Zemplín. Útočiaci Maďari ho však dostihli pri rieke, kde ho obesili. Tá rieka má odvtedy názov Laborec.³² Listinné zápisy o Laborci sú od polovice 13. storočia.³³

Jazykovedci predložili rozličné výklady názvu rieky Laborec. Naposledy Šimon Ondruš dôvodí, že má praslovanský pôvod.³⁴

Latorica

Rieka Latorica preteká cez juhovýchodný okraj Slovenska a priláhlú časť Východoslovenskej nížiny. Pri dedine Zemplín sa spája s Ondavou a spoločný tok už má názov Bodrog. Na Slovensku má dĺžku 61 km.

Najstaršie hodnoverné písomné doklady o rieke Latorica na slovenskom území jestvujú od druhej polovice 13. storočia.³⁵

Rozličné, avšak neprijateľné názory o jazykovom pôvode a výklade názvu tejto rieky zhrnul Vladimír Šmilauer, ale vlastný výklad neposkytol.³⁶ Najnovšie Šimon Ondruš dôvodí, že názov Latorice korení v praslovančine.³⁷

Morava

Rieka Morava priteká z moravského územia Českej republiky, s ktorou tvorí časť štátnej hranice v dĺžke takmer 99 km. Pri Devíne vteká do Dunaja.³⁸

Priame písomné doklady o rieke Morave sa zachovali od začiatku 11. storočia. Nemecký kráľ Henrich II. v roku 1002 daroval šľachticovi Henrichovi pozemkové majetky, medzi nimi aj pozemok pri pravom brehu rieky Morava.³⁹ V roku 1051 nemecký cisár Henrich III. obdaril kostol v Hainburgu (Rakúsko) pozemkovým majetkom ležiacom v susedstve Uhorska po Moravu.⁴⁰ Okolo roku 1200 písal bývalý notár kráľa Bela III. (1172 – 1196), univerzitný absolvent, ktorý svoje meno ukryl do písmena P, román o činoch Maďarov koncom 9. storočia, kedy dotiahli do strednej Európy k Dunaju aj Morave. Písal aj o starších politických udalostiach a príbehoch, ktoré sa udiali až pri rieke Morava.⁴¹ V roku 1217 uhorský kráľ Ondrej II. daroval šľachticovi Tomášovi dedinu Skalicu s priláhlými pozemkami v uhorskom pohraničí smerom do Česka až po riekú Moravu.⁴²

32 MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 54, „dux Almus et sui primates ... ad castrum Hung equitaverunt, ... dunc comes eiusdem castris nomine Laborcy, qui in lingua eorum duca vocabatur, fuga lapsus ad castrum Zemlun properabat, quem milites ducis persequentes iuxta quendam fluvium comprehendentes laqueo suspenderunt ... et a die illo fluvium illud vocaverunt sub nomine eiusdem Laborcy“.

33 MARSINA, R. CDSL II, s. 228, č. 326, „flumen Loborch“ v roku 1249; s. 322, č. 463, „Loborch“ z roku 1254. Nagy, Sztáray I, s. 11, „Loborch“ z roku 1266. Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), Diplomatikai Levéltár (ďalej DL), 66 880, „Loborch“ z roku 1278. SEDLÁK, V. RDSL I, s. 39, č. 26, „Loburch“ z roku 1301.

34 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 422-423. KISS, L. *Földrajzi...*, s. 369. ONDRUŠ, Š. *Slovenské rieky...*, s. 274-275. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 174.

35 *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 8. Sátoraljaújhely : Zemplén Kvny. Int., 1902*, s. 273, „fluvium Latorcha“ z roku 1281. NAGY, Imre et al. *Codex diplomaticus patrius VII.* Budapest : Typis Alexandre Kocsi, 1880, s. 262, „Loturcha“ z roku 1297.

36 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 437.

37 ONDRUŠ, Š. *Slovenské rieky...*, s. 276-277. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 174-175.

38 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 288, 295.

39 MARSINA, R. CDSL I, s. 47, č. 49, „XX hobas inter Chambam et Maraaho“.

40 MARSINA, R. CDSL I, s. 50, č. 53, „in confinibus Ungarorum ... usque in Maraha“.

41 MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 83, „usque ad fluvium Morova“; s. 84, 116, „Morova“.

42 MARSINA, R. CDSL I, s. 174, č. 221, „fluvium Morowa“.

Doteraz jazykovedci nedošli k jednotnému etymologickému výkladu hydronymu Morava.⁴³

Muráň

Rieka Muráň vyteká zo strednej časti Muránskej planiny. Tečie na juhovýchod cez Revúcu, Jelšavu a pri dedine Bretka ústi do Slanej. Má dĺžku okolo 40 km.⁴⁴

Dolná časť rieky Muráň mala v stredoveku názov Jelšava.⁴⁵ Rovnakým názvom okolití obyvatelia pomenovali dedinu, o ktorej je prvý doklad tiež v listine z roku 1243.

Pri hornej časti riečky okolo roku 1250 z iniciatívy kráľa Bela IV. postavili hrad Muráň, o ktorom je písomný doklad z roku 1271. Od mena hradu dostala nový názov horná, neskôr aj dolná časť rieky Jelšava. O zmene názvu rieky Jelšava na Muráň písal už začiatkom 19. storočia Ladislav Bartolomeides.⁴⁶

Nitra

Rieka Nitra pramení na južných svahoch Malej Fatry. Tečie smerom na juh. Pri Komárne sa vlieva do Váhu. Jej tok meria takmer 170 km.⁴⁷

O rieke Nitra sú písomné doklady od tretej tretiny 11. storočia. Najstaršia je v latinskej listine kráľa Gejzu z roku 1075, ktorou kráľ potvrdil založenie kláštora pre benediktínov v Hronskom Beňadiku. Osadenstvo kláštora súčasne obdaril vlastníctvom početných dedín aj výnosných práv. Niektorí ich poddaní mali povinnosť loviť ryby pre mníchov aj v rieke Nitre.⁴⁸ Z listiny kráľa Kolomana z roku 1113 sa možno dozvedieť, že niektoré dediny s príslušnými pozemkami, ležiacimi pri tej rieke vtedy patrili kláštoru na vrchu Zobor.⁴⁹ Početnejšie zápisy rieky Nitra sú v listinách od 13. storočia.⁵⁰

O rieke Nitra je zápis aj v historickom románe magistra P, ktorý okolo roku 1200 opísal usadenie sa Maďarov v strednom Podunajsku a vojenské činy ich vodcov, teda aj pri tejto rieke.⁵¹ Všetky uvedené doklady sa vzťahujú na dolnú a strednú časť toku Nitry.

Český jazykovedec Vladimír Šmilauer okolo roku 1930 považoval jazykový pôvod aj výklad rieky Nitra za nejasný.⁵² Slovenský jazykovedec Šimon Ondruš dôvodí, že názov tejto rieky má praslovanský základ.⁵³ Iný slovenský jazykovedec Rudolf Krajčovič tvrdí, že názov Nitra má latinsko-rímsky pôvod.⁵⁴

Rovnaký názov ako uvedená rieka má aj mesto Nitra. Odvodené názvy majú dediny Nitraný a Nitrica.

43 Porovnaj: ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 289-290. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 175. Porovnaj: ZÁVODNÝ, Andrej. *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava; Bratislava: Universitas Tyrnaviensis; Veda, 2012, 495 s.

44 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 292; dĺžku toku neuvádza.

45 MARSINA, R. CDSL II, s. 87, „Ilsvam“ v roku 1243.

46 BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus. *Incltyi superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia*. Leutschoviae: J. Carol Mayer, 1806 – 1808, s. 78, „Muraniensis annis praeteriea nomine Illsva. ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 382.

47 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 290-296.

48 MARSINA, R. CDSL I, s. 55, č. 58, „aqtas ad piscandum ... Nitra ... piscacionem ... in ... Nitra“.

49 MARSINA, R. CDSL I, s. 66-67, č. 69, „ville terminus est ... Nitra aqua ... ripam Nitrie“.

50 MARSINA, R. CDSL I, s. 143, č. 188, „aquam ...Nitra“ z roku 1214.

51 MÚČSKA, V. *Kronika...*, s. 62, 80, „in rivulum Nytrie ... fluvium Nitra“.

52 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 338.

53 ONDRUŠ, Š. *Slovenské rieky...*, s. 277-280. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 176.

54 KRAJČOVIČ, Rudolf. Pokus o nový výklad názvu Nitra. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin: Matica Slovenská, 2002, s. 413, 414. HLADKÝ, Juraj. *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004, s. 146-148.

Mesto Nitra leží na styku dolného a stredného toku rieky Nitra. Najstarší písomný doklad o meste Nitra sa nachádza v latinskom spise o pokrstení Bavorov a Korutáncov, ktorý vznikol v nemeckom prostredí Salzburgu (Rakúsko), z iniciatívy tamojšieho arcibiskupa v rokoch 870 – 871. V ňom má Nitra tvar *Nitrava*.⁵⁵ V latinských písomnostiach uhorského pôvodu sa vyskytuje od 12. storočia v tvare Nitra.⁵⁶

O časovom vzťahu medzi riekou Nitra a mestom Nitra predpokladáme postupnosť: rieka Nitra a jej názov dostalo mladšie ľudské sídlo Nitra.

Ondava

Rieka Ondava pramení v západnej časti Nízkych Beskýd, pod slovensko-pol'skou hranicou. Tečie na juhovýchod k Svidníku, potom na juh k dedine Zemplín. Po strete s Latoricou vytvára rieku Bodrog. Má dĺžku 146 km.⁵⁷

Dolná časť Ondavy mala v stredoveku názov Bodrog. Názov Ondava bol zaužívaný len pre stredný pri dedine Tušice a horný tok tejto rieky, o čom sú súhrnné doklady až z 18. storočia.⁵⁸ Staršie generácie jazykovedcov, vrátane Vladimíra Šmilauera, pôvod názvu Ondava neskúmali.⁵⁹ Šimon Ondruš zaradil názov Ondava k názvom riek praslovanského pôvodu.⁶⁰

Od názvu rieky Ondava bol odvodený názov dediny Ondavka, ležiacej v najsevernejšej časti doliny Ondavy. Dedinu založili okolo roku 1600.⁶¹

Orava

Rieka Orava má dva pramenné zdroje. Čiernu Oravu a Bielu Oravu. Riečka Čierna Orava priteká z Poľska. Riečka Biela Orava pramení v strednej časti Slovenských Beskýd. Tečie na východ a nad Tvrdošinom po sútoku s Čiernou Oravou má názov Orava. Potom tečie na juhozápad popri Dolnom Kubíne. Pri Kral'ovanoch vteká do Váhu. Rieka Orava má na Slovensku dĺžku 111 km.⁶²

O rieke Orava je prvý nepriamy doklad v listine z roku 1267 o vlastníctve územného majetku Orava, na ktorom jestvoval aj rovnomenný hrad.⁶³ Priamy doklad o rieke je z roku 1287.⁶⁴ Staršie generácie jazykovedcov protirečivo predpokladali, že názov Orava má keltský,

55 RATKOŠ, Peter (Ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 87.

56 MARSINA, R. CDSL I, s. 63, č. 68, „civitatis Nitře“ v roku 1111; s. 66, č. 69, „Nitře“ z roku 1113. MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 78, „castrum Nitra“; s. 80, „de Nitra civitate“ okolo roku 1200. O najstarších dejinách mesta Nitra podrobnejšie: ULIČNÝ, Ferdinand. Nitra – mesto v 9. – 12. storočí. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Matica Slovenská, 2002, s. 140–146.

57 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 292; dĺžku toku neuvádza.

58 KORABINSKY, J. M. *Geographisch-Historisches...*, s. 786, „Tuscha ... Tissice ... an der Ondawa“; s. 343, „Kucschin ... an der Ondawa“; s. 120, „Dobra ... an der Ondawa“; s. 736, „Stropko ... an der Ondawa“; s. 501, „Ondawka ... am Ursprung des Ondawa“.

59 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 420.

60 ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 176–177.

61 ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 224.

62 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 289, 295.

63 WENZEL, Gusztáv (Ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus III*. Pest : Eggenberger Ferdinand Akademiai, 1869, s. 156, „possessiones ... Arwa ... cum castro ibidem existente“.

64 KNAUZ, Ferdinandus (Ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*. Strigonii : Horák, 1882, s. 220, „in fluvio Arua“. GYÖRFFY, György. *Az Arpádokori Magyarország történelmi földrajza*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1963, s. 195.

germánsky, slovanský alebo maďarský pôvod.⁶⁵ Najnovšie Šimon Ondruš dôvodí, že názov Orava má praslovanský pôvod.⁶⁶

Od názvu rieky Orava bol odvodený názov dediny Orávka, ktorú založili okolo roku 1580 v doline Čiernej Oravy.⁶⁷

Poprad

Rieka Poprad má dva pramenné zdroje v západnej časti Vysokých Tatier. Na východ a severovýchod tečie k dedine Plaveč, kde sa stáča na sever a pri dedine Mníšek nad Popradom odteká do Poľska. Dĺžka toku na Slovensku meria 144 km.⁶⁸

O rieke Poprad sú písomné doklady od začiatku 13. storočia. Najstaršie zápisy sú v listine kráľa Ondreja II. z roku 1209 o darovaní rozsiahleho územného majetku v severovýchodnom Spiši spišskému prepoštovi Adolfovi a jeho sestre.⁶⁹

Názory jazykovedcov o pôvode a výklade názvu rieky Poprad sú nejednotné. Do polovice 20. storočia prevládali názory, že je predslovanského pôvodu.⁷⁰ Šimon Ondruš však dôvodí, že má praslovanský základ.⁷¹

Rovnomenný názov, aký má rieka Poprad, má aj mesto Poprad. Mesto Poprad leží v údolí hornej časti toku rieky Poprad. Najstarší doklad o dedine Poprad je z roku 1256. Jestvovanie dediny sa predpokladá už v prvej polovici 13. storočia.⁷² Predpokladáme, že názov rieky Poprad bol starší ako názov ľudského sídla Poprad.

Rimava

Rieka Rimava pramení v západnej časti Muránskej planiny. Od Tisovca tečie na juh a od Rimavskej Soboty na juhovýchod. Východne od dediny Rimavská Seč ústi do Slanej. Tok má dĺžku 88 km.⁷³

Najstaršie písomné doklady o rieke Rimava sú v latinských listinách od polovice 13. storočia.⁷⁴ Jazykovedec Šimon Ondruš argumentuje, že názov rieky Rimava korení v praslovancine.⁷⁵

So slovenským názvom rieky Rimava bol totožný prvý názov mestečka Rimavská Baňa.⁷⁶ Rimavská Baňa leží na rozhraní horného a stredného toku rieky Rimava.

65 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 313-314.

66 ONDRUŠ, Š. *Slovenské rieky...*, s. 281. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 177. MAJTÁN, Milan – RYMUT, Kazimierz. *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava : Veda, 2006, s. 90.

67 BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 77.

68 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 293, 298.

69 MARSINA, R. CDSL I, s. 122, č. 154, „in Chyppus sitam supra Poprad, ... Poprad“.

70 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 446.

71 ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 177-178.

72 CHALUPECKÝ, Ivan (Ed.). *Dejiny Popradu*. Košice : Oriens, 1998, s. 47.

73 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 292, 298.

74 MARSINA, R. CDSL II, s. 150, č. 217, „flumen Rima“ v roku 1246; s. 180, č. 264, „Rimua“ z roku 1247.

75 ONDRUŠ, Š. *Slovenské rieky...*, s. 281-282. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 178-179. Porovnaj: ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 386.

76 JUCK, Lubomír (Ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (1238 – 1350)*. Bratislava : Veda, 1984, s. 51, č. 36, „de aurifodino de Rymua“ z roku 1268.

Slaná

Rieka Slaná pramení v strednej časti Slovenského Rudohoria. Najprv tečie na juhovýchod po Rožňavu, kde sa prudko stáča na juh. Pod dedinou Lenartovce odteká do Maďarska, kde má názov Sajó. Na Slovensku má dĺžku 110 km.⁷⁷

O rieke Sajó, Slaná sú zápisy v románe magistra P, tzv. Anonyma z okolo roku 1200 o príchode Maďarov do Karpatskej kotliny a ich vojenských činoch aj pri Slanej koncom 9. storočia.⁷⁸

Listinné zápisy o Slanej na území Slovenska sú od polovice 13. storočia.⁷⁹ Slovenský názov rieky Slaná bol totožný s prvými názvami dedín Nižná Slaná a Vyšná Slaná ležiacich v doline horného toku Slanej. Zápisy o dedinách sú od druhej polovice 14. storočia.

Jazykovedné názory o pôvode maďarského názvu Sajó zhrnul Vladimír Šmilauer.⁸⁰

Tisa

Rieka Tisa na slovenské územie tečie od juhovýchodu z Maďarska. Pri dedine Čierna nad Tisou sa prudko otáča na juhozápad. Po 7. km opäť tečie do Maďarska.⁸¹

O Tise sú uhorské údaje od 11. storočia, avšak tie sa k toku na slovenskom území nevzťahujú.⁸² O rieke Tisa a slovenskom území sú správy od polovice 13. storočia. V roku 1767 jej tok, blízke rieky a prilahlú krajinu v knihe opísal vzdelaný slovenský jezuita Samuel Timon.⁸³ Jazykový pôvod názvu rieky Tisa zostáva nejasný.⁸⁴

Topľa

Rieka Topľa pramení na severnom svahu Minčola v pohorí Čergov. Po Bardejov tečie na východ, potom na juhovýchod a pod Vranovom vteká do Ondavy. Má dĺžku 130 km.⁸⁵

Písomné doklady o Topli sú od začiatku 13. storočia. Prvá je v listine kráľa Ondreja II. z roku 1212 o darovaní pozemkových majetkov kláštora križovníkov, ležiacich pri strednej časti doliny Tople.⁸⁶

Názory jazykovedcov na pôvod názvu tejto rieky sú rozličné, pričom Vladimír Šmilauer sa nazdával, že má predslovanský pôvod.⁸⁷

77 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 192, 198.

78 MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 60, 68, 76, 78, „fluvium Souyoy ... Souiou ... Souyou“.

79 MARSINA, R. CDSL II, s. 87, č. 130, „fluvium Sajov“ v roku 1243; s. 127, č. 192, „Soyov“ z roku 1245.

80 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 377. Porovnaj: SIČÁKOVÁ, Ľuba. *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov: Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1996, 108 s.

81 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 291.

82 MARSINA, R. CDSL I, s. 56, č. 58, „aquam Tiza“ z roku 1075; s. 146, č. 190, „Tyza“ v roku 1214. MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 48, 52, 56, 60, 62, 64, 66, 68, 70, 76, 78, 84, 86, 88, 94, 96, 104, 116, „Tyscia“ okolo roku 1200.

83 MARSINA, R. CDSL II, s. 307, č. 443, „Tyciam“ z roku 1254. *Adalékok 8...*, s. 273, „Tycie“ z roku 1281. TIMON, Samuel. *Tibisci Hungariae fluvii notitio*. Cassoviae: Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1767, s. 124.

84 ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 179-180.

85 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 192, 297.

86 MARSINA, R. CDSL I, s. 137, č. 175, „fluvium Tople“. Pozri aj: MARSINA, R. CDSL II, s. 446, č. 639, „Topl“ z roku 1259. WENZEL, G. CDAC X, s. 330, „Topl“ z roku 1299. SEDLÁK, V. RDSL I, s. 200, č. 433, „Topl“ z roku 1306.

87 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 415-416.

Torysa

Rieka Torysa pramení v stredovej časti Levočských vrchov. Z nich tečie na východ po Lipany, odtiaľ na juhovýchod po Prešov, potom na juh. Juhovýchodne od Košíc vteká do Hornádu. Dĺžku má 125 km.⁸⁸

Najstaršie doklady o rieke Torysa jestvujú od polovice 13. storočia. Nachádzajú sa v listinách kráľa Bela IV. z rokov 1248 a 1249 o darovaní pozemkových majetkov ležiacich v susedstve horného a stredného toku tejto rieky.⁸⁹

Jazykovedci pôvod a výklad názvu Torysa nedoriešili, hoci ho považujú za predсловanský, ale neznámy.⁹⁰

Rovnomenný názov ako táto rieka má aj názov dediny Torysa, ležiacej pri hornom toku rieky Torysa. Najstaršie písomné doklady o dedine sú z rokov 1265 a 1270.⁹¹ Jej vznik možno predpokladať pred 11. storočím.⁹² Severne od Levoče sú Torysky.

Uh

Rieka Uh priteká na Slovensko z Ukrajiny od mesta Užhorod. Odtiaľ tečie na západ a vteká do Laborca. Na Slovensku má dĺžku necelých 20 km.⁹³

O dolnom toku rieky Uh sú doklady od druhej polovice 13. storočia.⁹⁴ Vladimír Šmilauer sa domnieval, že názov rieky Uh nemá slovanský, ale predсловanský pôvod.⁹⁵ Šimon Ondruš dokazuje, že má praslovanský pôvod.⁹⁶

Od názvu rieky Uh bol odvodený slovenský názov hradiska aj sídliska Uh v areáli mestečka Užhorod.⁹⁷

Váh

Rieka Váh vyviera z dvoch vzdialených prameňov, pričom jeho horné časti majú samostatné, osobitné názvy. Biely Váh pramení pod Kriváňom vo Vysokých Tatrách a Čierny Váh pod Kráľovou hoľou v Nízkych Tatrách. Od ich sútoku pri dedine Kráľova Lehota má názov Váh. Váh po Žilinu tečie smerom na západ, od Žiliny smerom na juh. Pri Komárne sa vlieva do Dunaja. Svojou dĺžkou 378 km. Je najdlhšou riekou na Slovensku.⁹⁸

V písomnostiach uhorského pôvodu sa vyskytuje od tretej tretiny 11. storočia. Keď kráľ Gejza v roku 1075 založil benediktínske opátstvo v Hronskom Beňadiku, obdaril ho aj vlastníctvom dvoch pozemkových majetkov, ležiacich pri dolnom toku Váhu, teda Veľké Kosihy a Hliník, teraz súčasť Martoviec.⁹⁹

88 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 292, 298.

89 MARSINA, R. CDSL II, s. 217, č. 308, „fluvium Taaarcha“; s. 236, č. 338, „Tarcha“.

90 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 406. GOÓTŠOVÁ, A. – CHOMOVÁ, A. – KRŠKO, J. *Hydronymia...*, s. 412.

91 ŠA Levoča, Súkromný archív Spišskej kapituly, Scrin. XI, Fasc. 1, nr. 2, „ecclesia ... de Tarcha“.

92 ULIČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Šariša...*, s. 331, 494.

93 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 291-292, 297.

94 NAGY, I. CDP VI, s. 181, „aquam Vng“ z roku 1272; NAGY, I. CDP VIII, s. 440, „Vng“ z roku 1273.

95 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 437.

96 ONDRUŠ, Š. *Slovenské rieky...*, s. 281-285.

97 ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1995, s. 246-247.

98 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 289, 296.

99 MARSINA, R. CDSL I, s. 55, č. 58, „Infra Wag ... dedi villam ... Samto ... Iuxta Wag dedi villam Gegu ... et piscacionem ... in Wag“.

O Váhu pri Šali je zápis zo začiatku 12. storočia.¹⁰⁰ O dolnom a strednom toku po Žilinu sú doklady z rokov 1111, 1113, 1208, 1229, 1234.¹⁰¹

Keď magister P okolo roku 1200 písal už uvedený román, okrem iného uviedol, že v severnej časti Podunajska sa vyskytujú veľké rieky, medzi ktorými uviedol aj Váh.¹⁰²

O hornom toku Váhu, tečúcom cez Liptov, sú najstaršie zápisy od roku 1230.¹⁰³ Váh sa vyskytuje tiež v latinskej listine rakúskeho pôvodu z roku 1242, aj v listine českého pôvodu z roku 1271.¹⁰⁴

Český jazykovedec Vladimír Šmilauer predpokladal, že názov tejto rieky pochádza z nemčiny a Slovania ho jazykovo upravili do tvaru Váh. Taký názor zastával aj slovenský jazykovedec Ján Stanislav. Iný slovenský jazykovedec Šimon Ondruš dokazuje, že názov Váh korení v praslovančine.¹⁰⁵

Od názvu rieky Váh bol odvodený názov dediny Važec. Dedina Važec leží vo východnej, hornej časti Liptovskej kotliny, v údolí Bieleho Váhu. O tomto pramennom ramene Váhu je prvý doklad v latinskej listine kráľa Bela IV. z roku 1269.¹⁰⁶ Dedinu Važec založil šoltýs a usadlíci podľa nemeckého, zákupného práva v sedemdesiatych rokoch 13. storočia.¹⁰⁷

Treba pripomenúť, že rovnaké pomenovanie Važec mali tri potoky, ramená Váhu pri dedine Bohunice pri Ilave, o ktorých je zápis z roku 1229.¹⁰⁸

Žitava

Rieka Žitava pramení v severovýchodnej časti pohoria Tribeč. Tečie na juh vedľa Zlatých Moraviec, Vrábľov a pod dedinou Martovce sa vlieva do rieky Nitra. Má dĺžku 106 km.¹⁰⁹

Najstaršie písomné záznamy o rieke Žitava sa zachovali od tretej tretiny 11. storočia.¹¹⁰ Jazykovedec Vladimír Šmilauer predpokladal, že názov tejto rieky má predslovanský pôvod. Historik Branislav Varsik dôvodil, že je slovanského pôvodu.¹¹¹

Poznanky o zemepisných danostiach skúmaných riek a ich názvoch možno zhrnúť nasledovne.

100 MARSINA, R. CDSL I, s. 62, č. 66, „aqua Wacha“ z rokov 1105 – 1116.

101 MARSINA, R. CDSL I, s. 63, č. 68, „flumen, quod Vvaga nominatur“; s. 66, č. 69, „duę insule in aqua Vvac“; s. 115, č. 148, „fluvium Wag“; s. 253, č. 355, „Wagh“; s. 322, č. 443, „Waag“.

102 MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 52, 82, „Wag“.

103 MARSINA, R. CDSL I, s. 257, č. 361, „fluvium Wag“.

104 FEJÉR, Georgius (Ed.). *Codex diplomaticus Hungariae IV-1*. Budae: typis typogr. Regiae Unversitatis Vngaricae, 1829, s. 246, „aqua Vaga“. FEJÉR, Georgius (Ed.). *Codex diplomaticus Hungariae V-1*. Budae: typis typogr. Regiae Unversitatis Vngaricae, 1829, s. 109, „Vaha“. TIMON, S. *Tibisci...*, s. 119, „principia Vagi fluminis“.

105 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 307-308. ONDRUŠ, Š. *Slovenské rieky...*, s. 283. ONDRUŠ, Š. *Praslovanský základ...*, s. 181. KRŠKO, Jaromír. *Hydronymia horného povodia Váhu*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2011, s. 165-166.

106 MOL DL, 65249, „rivulus Wasuch“.

107 Podrobne pozri: ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (3. časť)*. In: *Liptov. Vlastivedný zborník 9*. Martin: Osveta, 1987, s. 94-95.

108 MARSINA, R. CDSL I, s. 253, č. 355, „magnum Wagh ... iuxta fluvium Wasech, qui a magno Wagh procedit ... in alium Wasech ... ad tecium Wasech“.

109 Kolektív autorov. *Slovensko 2...*, s. 290, 296.

110 MARSINA, R. CDSL I, s. 55, 57, „aquas ... Sitoua“ z roku 1075; s. 84, č. 88, „Sitouua“ v roku 1164/1165. MÚCSKA, V. *Kronika...*, s. 80, 84, „fluvium Sytva ... Sytuua“ okolo roku 1200.

111 ŠMILAUER, V. *Vodopis...*, s. 345. VARSÍK, Branislav. *Slovenské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Madarmi v 10. – 12. storočí*. Bratislava: Veda, 1990, s. 49-50. HLADKÝ, J. *Hydronymia...*, s. 220.

Len Dunaj a Bodrog mali dva rozličné názvy. Dolnú časť Dunaja pomenúvali Gréci a Byzantínci po grécky *Istros*, *Ister*. Hornú a strednú časť Dunaja pomenúvali Rimania názvom *Danubius*. Názvom Bodrog pomenúvali aj dolnú časť rieky Ondava. Názov Ondava sa vzťahoval len k jej strednej a hornej časti. Podobný vývoj bol pri názve rieky Jelšava a Muráň.

Jazykový pôvod názvov všetkých riek sotva možno vysvetliť a všeobecne prijať len na základe jazykovedných metód jazykovedcov. Nevyhnutné je brať do úvahy poznatky archeológov a historikov o časovej postupnosti napríklad Keltov, Germánov, Slovanov aj iných národnostných spoločenstiev v strednej Európe, najmä v severnej časti Karpatskej kotliny počas niekoľkých storočí okolo narodenia Krista.

Len pri dolnom toku rieky Nitra a Hnilec obyvatelia založili a trvalo obývali sídla Nitra, Torysa a Gelnica. Pri iných riekach, napríklad Váh, Hron, Poprad vznikli ľudské sídla iba pri ich horných tokoch. V údolí riečok a potokov tiež vznikli mladšie sídla, napríklad pri Ide Veľká Ida a Malá Ida, pri Svinke dedina Sviňa, pri Chotčianke Chotča, pri Udave Udavské.

Pristupujeme k podstatnej, avšak odborne doteraz neskúmanej, preto neznámej súčasti problematiky, ktorú opätovne vyjadrujeme otázkou. Ako a kedy naši dávni predkovia prvotne identifikovali súvislosť, nepretržitosť, teda totožnosť každej rieky v jej dolnom, strednom a hornom toku?

Ak si uvedomíme známu skutočnosť a poznatok, že pred približne 1000 až 1500 rokmi nejestvovali žiadne technické pomôcky, ktoré by im to aspoň čiastočne umožňovali zistiť, musíme predpokladať, že poznatky o totožnosti riek v ich celom toku, museli vyplývať len z osobnej skúsenosti jednotlivcov, resp. malých skupín cestujúcich ľudí. Kto však mohol, prípadne musel cestovať? Naši roľnícki predkovia na dlhé a pravidelné cestovania nemali praktické, užitočné dôvody. Roľníci museli počas celého roka pracovať na tradičných poliach pri svojich sídlach. Už vtedy však jestvovali skupiny ľudí, pre ktorých bolo cestovanie nevyhnutnou súčasťou ich zamestnania, obživy a života vôbec. Boli to obchodníci a vojaci.

Obchodníci v karavánach tiahli po suchých krajinských cestách, keď na vozoch a koňoch prevážali rozličné domáce aj cudzokrajné tovary, aby ich na trhoch v mestách predali. Krajinské cesty jestvovali na vhodných údoliach všetkých riek na Slovensku prevažne v smere juh ↔ sever. Najstarší priamy doklad o krajinskej ceste na Slovensku je v listine z roku 1208.¹¹² V stredoveku krajinské cesty pomenúvali po latinsky pravidelne slovami *via magna*, *via antiqua* aj inak. Priľahlé úseky krajinských ciest udržiavali podľa príkazov kráľov alebo županov jednotlivých komitátov (žúp) poddanskí obyvatelia blízkych dedín. Oni udržiavali aj brody, mosty, brány, priekopy, záseky, colnice a mýtnice, ktoré mali svojské funkcie v záujmoch panovníkov.¹¹³ Pri krajinských cestách vznikali už od 9. storočia postupne všetky mestá na Slovensku.

Po krajinských cestách na slovenské územie pritiahli postupne Moravia, Maďari, Sikuli, Plavci, Rusi, Valóni, Nemci aj príslušníci iných národností, napríklad Mongoli (Tatári).

Ako vodné cesty bola používaná nielen priľahlá časť Dunaja, o čom je doklad zo začiatku 10. storočia, ale aj splavné časti slovenských riek, o čom sú zápisy od polovice 13. storočia. Na prepravu tovarov po riekach využívali rozličné člny a plte.¹¹⁴ Pltníci splavením riek úplne spoľahlivo zistili totožnosť riek v ich hornom, strednom aj dolnom toku.

Po suchých krajinských cestách postupovali vojenské výpravy už nitrianskych a veľkomoravských kniežat v 9. storočí, maďarských kniežat koncom 9. storočia aj uhorských kráľov

112 MARSINA, R. CDSL I, s. 116, č. 148, „magnum viam“.

113 Podrobnejšie pozri: ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, 2013, s. 78 a n.

114 ULIČNÝ, F. *Dejiny Slovenska...*, s. 86.

od začiatku 11. storočia. Uhorskí králi dali na vhodných miestach blízko krajinských ciest postaviť a udržiavať početné hrady. Na vybraných križovatkách a úsekoch krajinských ciest zriaďovali strážne osady. Po krajinských cestách jazdili na koňoch kráľovskí poslovia. Po krajinských cestách sa presúvali králi s početným sprievodom z hradu na hrad, aby prakticky vykonávali panovnícku moc.

Obchodníci aj vojaci svojším spôsobom poznávali a udržiavali poznatky o rozličných cestách, ako aj o priľahlých tokoch riek, vrchoch, kotlinách a nížinách, ale najmä o mestách.

Keď sme došli k aspoň pravdepodobnému poznatku, že prvotné zemepisné poznatky o riekach na Slovensku nadobúdali obchodníci a vojaci, následne treba skúmať, akými spôsobmi a prostriedkami sa získané poznatky udržiavali, pretrvávali a rozširovali.

Najprv sa zemepisné poznatky o riekach sprostredkúvali nepochybne ústne. Bol to najjednoduchší a bezprostredný spôsob, ktorým skúsení obchodníci aj vojaci poskytli poznatky mladším pokračovateľom. Sprostredkovanie nadobudnutých poznatkov rečou bolo síce technicky prirodzené a jednoduché, ale uskutočňovalo sa len medzi obmedzeným počtom a zamestnaním súčasníkov. Časovo však pretrvával z generácie na generáciu v dlhom období.

Keď mimoriadne vzdelaní a najmä tvoriví jednotlivci v určitom ľudskom spoločenstve zaviedli, udomácnili a rozširovali používanie písma, aj poznatky o riekach sprostredkúvali čitateľom autori rozličných dobových písomností. Takými boli aj o strednej časti Karpatskej kotliny a slovenskom území určité písomnosti rozličného pôvodu a v niektorých jazykoch od 2. storočia po Kristu, teda nášho letopočtu.

Grécky vedec Ptolemaios z Alexandrie (cca 100 – 170) ako geograf napísal dielo *Návod k zemepisu*. V jeho časti o Veľkej Germánii textovo opísal a na mape zakreslil napríklad aj Dunaj, Moravu a Tatry (Sarmatské vrchy). Dunaj v názve *Danubius* nasvedčuje, že použil nejaký rímsky informačný zdroj.¹¹⁵

Jeho mladší súčasník, rímsky cisár Marcus Aurelius (161 – 180), keď viedol vojenskú výpravu od Dunaja na dolné Pohronie proti germánskym Kvádom asi v roku 174, sa príležitostne venoval aj písaniu stoických filozofických úvah. Vo vojenskom tábore niekde na dolnom Pohroní napísal po grécky prvú kapitolu *Hovorov k sebe samému*. V nej je zmienka o rieke Hron.¹¹⁶

V rokoch 179 – 180 mali vyslané rímske vojenské oddiely tábor pri Trenčíne, kde prenikli od Dunaja. Svedčí o tom doteraz latinský nápis na skale pod hradom Trenčín. Nápis má okrem vojenských údajov aj názov miesta tábora v tvare *Laugaricio*. Veliteľská zložka však nepochybne vedela, že tiahne cestou popri rieke Váh.

Vzdelaný Gót Jordanes v 6. storočí napísal po latinsky dielo o Gótoch, využijúc staršie knihy, najmä rímskych spisovateľov a historikov. Z hľadiska zemepisného sa zmienil aj o krajinách pri dolnom toku Tisy a Dunaja.¹¹⁷

Anonymný franský vzdelanec, najmä zemepisec, niekedy v rokoch 815 – 817 napísal po latinsky dielo, v ktorom opísal hradišká a krajiny severne od Dunaja. Autor, neskôr všeobecne pomenovaný Bavorský geograf, zapísal aj latinský názov rieky Dunaj v tvare *Danubius*.¹¹⁸

115 RATKOŠ, P. *Pramene k dejinám...*, s. 30-31; v slovenskom preklade. *Encyklopedie antiky...*, s. 512-513, heslo Ptolemaios. PRIKRYL, Ľubomír Viliam. *Vývoj mapového zobrazenia Slovenska*. Bratislava: Veda, 1977, s. 21.

116 MARCUS AURELIUS. *Mysličky k sebe samému*. [prekl. Miloslav Okál]. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1943, 283 s.

117 MOMMSEN, Theodor (Ed.). *Iordanis Romana et Getica: Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi I-1*. Berolini: apud Weidmannos, 1882, s. 62, kn. V, § 30-31, „Ister“. RATKOŠ, P. *Pramene k dejinám...*, s. 27-28, v slovenskom preklade Márie Vytíjalovej. Mladší byzantský text o dolnej časti Dunaja pozri na s. 57.

118 RATKOŠ, P. *Pramene k dejinám...*, s. 138-139, č. 13, „Descriptio civitatum et regionum ad septemtrionalem plagam Danubii“ v slovenskom preklade vybraných častí.

Aj iní mladší franskí vzdelanci, keď v druhej polovici 9. storočia opisovali politické udalosti a vzťahy Frankov, Slovienov a Maďarov v krajinách pri strednom Dunaji, teda aj na slovenskom území, zapisovali rieku Dunaj v latinskom názve.¹¹⁹

Anglický obchodník počas panovania kráľa Alfréda Veľkého (871 – 901) zostavil opis európskych krajín. Vymenoval a stručne opísal aj krajiny pri hornom a strednom Dunaji, tiež pri dolnom Dunaji s gréckym menom *Ister*.¹²⁰

Na dvore sicílskeho kráľa Rogera II. (1130 – 1154), pôvodom Normana, pôsobil v Palerme v polovici 12. storočia aj mimoriadne vzdelaný a tvorivý geograf, Arab a moslim Al Idrísí. On na podnet kráľa vyhotovil mapu jemu známeho sveta a sprievodný opis známych krajín okolo Stredozemného mora. Al Idrísí poskytol poznatky najmä o jednotlivých krajinách, mestách, krajinských cestách aj riekach. Znázornil a písal aj o riekach Dunaj a Tisa.¹²¹

Neskoršie zemepisné diela talianskych geografov z 15. – 16. storočia, najmä Lazarova mapa Uhorska z roku 1528, v našom výskume už nemajú prvoradé miesto a význam.¹²² O riekach na Slovensku jestvujú totiž od 11. storočia písomné doklady uhorského pôvodu. Treba však upozorniť, že na najstaršej zachovanej mape Uhorska, teda na spomenutej Lazarovej mape, je na slovenskom území zakreslených a pomenovaných len sedem riek, teda Dunaj (Danubius, Dunaw), Morava (March), Váh (Wag), Nitra (Nitria), Hron (Gran), Tisa (Tyssa) a Hornád (Hernath).

Zápisy o riekach v listinách uhorského pôvodu sa nachádzajú od 11. storočia. Listiny boli verejnoprávnymi písomnými svedectvami najmä o udeľovaní, nadobúdaní či vlastníení územných majetkov cirkevnými inštitúciami alebo šľachticmi. Pôvodcovia listín dali do nich zapísať rieky v prípadoch, ak sa darované územné alebo pozemkové majetky nachádzali v susedstve určitých riek. Keďže prvoradý záujem o nadobudnutie a vlastníenie pozemkov mala cirkev a šľachta, oni do listín nadiktovali stručné zemepisné údaje o dotýčajúcich pozemkoch, teda aj o riekach. Zapísané údaje o dotýčajúcich riekach nevyplývajú zo zemepisných znalostí pôvodcov listín, ale zo znalostí nadobúdateľov alebo vlastníkov pozemkov.

Prvé zápisy o jednotlivých riekach na Slovensku sa v uhorských listinách od začiatku 11. storočia do polovice 13. storočia nachádzajú v nasledujúcom časovom poradí rokov vydania príslušných listín: 1009 Dunaj,¹²³ 1075 Hron, Nitra, Váh, Žitava,¹²⁴ 1135 Ipel',¹²⁵ 1209

119 RÁTKOŠ, P. *Pramene k dejinám...*, s. 95, 97, 103, 106, 110.

120 RÁTKOŠ, P. *Pramene k dejinám...*, s. 142-143, č. 15, v slovenskom preklade. O vývoji politických a iných vzájomných medzinárodných vzťahov pozri: MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava : Veda, 1986, s. 41-74, autor Bohuslav Chropovský.

121 PRIKRYL, L. V. *Vývoj...*, s. 33. Podrobne: PAULÍNÝ, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie)*. Bratislava : Veda, 1999, s. 147-149.

122 PRIKRYL, L. V. *Vývoj...*, s. 45 a n.; 50 a n. *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1980, s. 10.

123 GYÖRFFY, G. DHA I, s. 52, č. 8, „Danubium“.

124 MARSINA, R. CDS I, s. 54, 55, 57, č. 58, „Gron“, „Nitra“, „Wag“, „Sitoua“.

125 MARSINA, R. CDS I, s. 72, č. 74, „Ipul“.

Poprad;¹²⁶ 1212 Topľa;¹²⁷ 1217 Morava;¹²⁸ 1230 Hornád;¹²⁹ 1243 Slaná;¹³⁰ 1246 Rimava;¹³¹ 1248 Bodrog;¹³² 1248 Torysa;¹³³ 1249 Laborec;¹³⁴ 1254 Tisa;¹³⁵ 1255 Hnilec.¹³⁶

Keď mimoriadne, teda univerzitne vzdelaný magister P, známy ako Anonymus, okolo roku 1200 napísal po latinsky román o príchode Maďarov do strednej časti Karpatskej kotliny aj o ich vojenských činoch, stručne zapísal aj to, kde sa opisované udalosti udiali. V tých súvislostiach sa v jednotlivých kapitolách zmienil aj o prilahlých riekach nasledovne: o Dunaji, Tise a Váhu;¹³⁷ o Laborci;¹³⁸ o Tise, Bodrogu a Dunaji;¹³⁹ o Dunaji a Váhu;¹⁴⁰ o Slanej;¹⁴¹ o Bodrogu a Tise;¹⁴² o Slanej, Tise a Hornáde;¹⁴³ o Dunaji a Iplji;¹⁴⁴ o Dunaji, Hrone a Iplji;¹⁴⁵ o Nitre, Žitave, Váhu, Hrone, Dunaji a Morave.¹⁴⁶

Všetky uvedené aj iné údaje o spomenutých riekach sú zemepisne správne zapísané. To dosvedčuje, že magister P mal dobré vedomosti o uhorských riekach na prelome 12. a 13. storočia. Dobré zemepisné znalosti mal aj o polohách najväčších horstiev v Uhorskom kráľovstve, napríklad o Tatrách.¹⁴⁷

Akými spôsobmi a z akých informačných zdrojov nadobudol magister P dobré zemepisné poznatky, vrátane vodopisných poznatkov v Uhorskom kráľovstve? Anonymus ako mladík nepochybne chodil do farskej školy v neznámom rodisku a neskôr do rovnako neznámej kláštornej školy. Už vtedy získal základné vedomosti o zemepise vtedajšieho Uhorska. Počas štúdia na univerzite pravdepodobne v Paríži podrobnejšie vedomosti o zemepise Uhorska asi nenadobudol, lebo tam ich sotva niekto poskytoval. Možno, že určité poznatky o ojedinelých riekach nadobudol osobne, počas príležitostných cestovaní v Uhorsku, keď bol notárom v kancelárii kráľa Bela III. Vtedy bol úradnou súčasťou jeho dvora a povinne cestoval s kráľom po uhorskej krajine. Sotva však precestoval a podrobne poznal rozsiahlu krajinu od povodia

126 MARSINA, R. CDSL I, s. 122, č. 154, „Poprad“.

127 MARSINA, R. CDSL I, s. 137, č. 175, „Tople“.

128 MARSINA, R. CDSL I, s. 174, č. 221, „Morowa“.

129 MARSINA, R. CDSL I, s. 259, č. 366 „Harrad“.

130 MARSINA, R. CDSL II, s. 127, č. 192, „Soyov“.

131 MARSINA, R. CDSL II, s. 150, č. 217, „Rima“.

132 MARSINA, R. CDSL II, s. 211, č. 300, „Budrug ... Bodrug“.

133 MARSINA, R. CDSL II, s. 217, č. 308, „Tarcha“.

134 MARSINA, R. CDSL II, s. 228, č. 326 „Loborch“.

135 MARSINA, R. CDSL II, s. 307, č. 443, „Tyciam“.

136 MARSINA, R. CDSL II, s. 343, č. 493 „Gylnich“.

137 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 9, s. 48, „Danubius et Tyscia“; hl. 11, s. 52, „Danubius... Tyscia ... Wag“.

138 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 13, s. 54, „Loborcy“.

139 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 14, s. 56, „inter Thisciam et Bodrug ... inter Danubium et Thysciam“.

140 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 15, s. 58, „iuxta Danubium, ubi fluvium Wag descendit“.

141 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 16, s. 60, „ad fluvium Souyoy“.

142 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 17, s. 62, „ubi Budrug descendit in Tysciam“.

143 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 22, s. 68, „iuxta fluvium Souiou a Thyscia usque ad fluvium Hornat“; hl. 31, s. 76, „fluvium Souyou in ... loco, ubi fons Hornad descendit“.

144 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 33, s. 78, „per crepitudinem Danubii ... iuxta fluvium Ypul“.

145 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 34, s. 80, „De fluvio Gron ... fluvium Ypul iuxta Danubium ... fluvio Gron“.

146 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 35, s. 80, 82, „fluvium Sytva ... fluvium Nitra ... inter Wag et Gron a Danubio usque ad fluvium Morova“. Pozri aj: hl. 37, s. 84.

147 MÚČSKA, V. *Kronika...*, hl. 18, s. 62; hl. 57, s. 116, „ad montem Turtur“.

Tisy po stredný tok Dunaja a dolný tok Moravy. Treba teda predpokladať, že väčšinu poznatkov o riekach a horstvách získal zo starších písomností. Takými mohli byť dobové zemepisné texty, prípadne mapy v kancelárii uhorských kráľov. Magister P sa s nimi a ich obsahom mohol zoznámiť v rokoch, kedy bol notárom kráľa Bela III. (1172 – 1196).

Teraz treba preskúmať predpoklad, či sa v uhorskej kráľovskej kancelárii, prípadne u niektorého funkcionára kráľovského dvora od 11. – 12. storočia nachádzali mapy Uhorska, prípadne strednej Európy. Funkcie máp ako jedinečných zmenšených grafických znázornení povrchov krajín, teda nížin, horstiev, riek a ľudských sídlisk boli užitočnými, teda potrebnými zdrojmi informácií o zmapovaných krajinách.

Mapy poslúžili obchodníkom, keď cestovali samostatne alebo v karavánach do vzdialených a neznámych krajín, aby tam predali prevážané tovary. Mapy boli užitočné panovníkom a veliteľom vojsk, keď viedli vojenské výpravy vo vlastnej krajine, prípadne do iných blízkych aj vzdialených krajín. Uhorskí králi nemali v 11. – 13. storočí jediné trvalé sídlo, lebo vládli cestujúc po krajine, z hradu na hrad, kde riešili miestne aj krajinské záležitosti. V 12. a v prvej tretine 13. storočia osobne viedli, resp. vyslali desiatky vojenských výprav, najmä do Halíčska a Vladimírska (západná časť Ukrajiny), aby vojensky ovládli tie krajiny a pripojili ich k dedičným krajinám uhorských kráľov.¹⁴⁸ Otázka znie: používali obchodníci, panovníci, vojaci v 11. – 13. storočí mapy, alebo sa zemepisne a cestne orientovali podľa ústnych informácií miestnych znalcov, napríklad županov, podžupanov, veliteľov hradov, poslov, obchodníkov?

Novodobí geografi Uhorska, najmä súčasní historickí geografi ohľadne mapovania Uhorska a v jeho hraniciach aj slovenského územia, zistili a napísali, že najstaršou zachovanou mapou Uhorského kráľovstva je Lazarova mapa Uhorska z roku 1528. V jej severnej časti Uhorska sú zakreslené a po latinsky pomenované rieky Dunaj, Morava, Váh, Nitra, Hron, Hornád a Tisa.¹⁴⁹ Mladšou mapou je Laziova mapa Uhorska z roku 1556.¹⁵⁰

Historickí geografi Slovenska v druhej polovici 20. storočia predpokladali, že aj pred 16. storočím jestvovali mapy Uhorska a v jeho rámci aj slovenského územia.¹⁵¹ Náš výskum pomenovania a zemepisnej identifikácie tokov najväčších riek na Slovensku, okrem iného priniesol predpoklad, že mapové znázornenia slovenskej krajiny a tunajších riek jestvovali už v 12. storočí. Nepriamo o tom svedčia najmä osobné poznatky a príslušné časti textu románu spomínaného magistra P, teda Anonyma, napísaného okolo roku 1200. Ak je tento predpoklad správny, tak môže byť podnetom k budúcim výskumom, úvahám a poznatkom aj o spôsoboch školského vzdelávania, jeho predmetovej náplni, teda o organizácii školstva a úrovne vzdelanosti v Uhorskom kráľovstve vrátane Slovenska v období 11. až 13. storočia.

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮV

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.

Štátny archív Prešov, Druget H.

Štátny archív Levoča, Súkromný archív Spišskej kapituly, Scrin. XI.

148 ULIČNÝ, Ferdinand. O węgiersko-halickich stosunkach w średniowieczu. In: *Galicja i jej dziedzictwo 1: Historia i polityka*. Rzeszów: Wydawnictwo wyższej szkoły pedagogicznej, 1994, s. 177-181.

149 *Atlas...*, s. 10, „Danubius, March, Wag, Nitria, Gran, Tyssa, Hernath“.

150 *Atlas...*, s. 11. Obe mapy na vydanie pripravil Juraj Žudel. *Atlas...*, s. 66. Moderné mapy ovzdušia a vodstiev vypracoval J. Turbek.

151 PRIKRYL, L. V. *Vývoj...*, s. 46.

ZOZNAM LITERATÚRY

- Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 8.* Sátoraljaújhely : Zemplén Kvny. Int., 1902.
- Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 17.* Sátoraljaújhely : Zemplén Kvny. Int., 1911.
- Atlas Slovenskej socialistickej republiky.* Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1980, 296 s.
- BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus. *Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia.* Leutschoviae : J. Carol Mayer, 1806 – 1808, 782 s.
- BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, 316 s.
- Encyklopedie antiky.* Praha : Academia, 1973, 744 s.
- FEJÉR, Georgius (Ed.). *Codex diplomaticus Hungariae IV-1.* Budae : typis typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829, 480 s.
- FEJÉR, Georgius (Ed.). *Codex diplomaticus Hungariae V-1.* Budae : typis typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829, 403 s.
- GOÓTŠOVÁ, Andrea – CHOMOVÁ, Alexandra – KRŠKO, Jaromír. *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta; Belianum, 2014, 550 s.
- GYÖRFFY, György. *Az Arpádokori Magyarországtörténelmi földrajza.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1963, 907 s.
- GYÖRFFY, György (Ed.). *Diplomata Hungariae antiquissima I. (1000 – 1131).* Budapestini : In aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, 1992, 544 s.
- HLADKÝ, Juraj. *Hydronymia povodia Nitry.* Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004, 291 s.
- CHALUPECKÝ, Ivan (Ed.). *Dejiny Popradu.* Košice : Oriens, 1998, 570 s.
- JUCK, Lubomír (Ed.). *Výsady miest a mestiečiek na Slovensku I. (1238 – 1350).* Bratislava : Veda, 1984, 196 s.
- KISS, Lajos. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I.* Budapest : Akadémiai, 1988, 821 s.
- KNAUZ, Ferdinandus (Ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II.* Strigonii : A. Horák, 1882, 883 s.
- Kolektív autorov. *Slovensko 2. Príroda.* Bratislava : Obzor, 1972, 917 s.
- KORABINSKY, Johann Matthias. *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn.* Pressburg : Weber & Korabinsky, 1786, 858 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. Pokus o nový výklad názvu Nitra. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Nitra v slovenských dejinách.* Martin : Matica Slovenská, 2002, s. 413-414.
- KRŠKO, Jaromír. *Hydronymia povodia Hrona 1.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2008, 351 s.
- KRŠKO, Jaromír. *Hydronymia horného povodia Váhu.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2011, 217 s.
- MAJTÁN, Milan – RYMUT, Kazimierz. *Hydronymia povodia Oravy.* Bratislava : Veda, 2006, 208 s.
- MAJTÁN, Milan – ŽIGO, Pavol. *Hydronymia povodia Ipla.* Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského; Kartprint, 1999, 116 s.
- MARSINA, Richard (Ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* Bratislavae : Archivum civitatis Bratislaviensis, 1987, 640 s.
- MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526).* Bratislava : Veda, 1986, 534 s.
- MOMMSEN, Theodor (Ed.). *Iordanis Romana et Getica : Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi I-1.* Berolini : apud Weidmannos, 1882, 287 s.
- MÚCSKA, Vincent (Ed.). *Kronika anonymného notára kráľa Bela Gesta Hungarorum.* Budmerice : RAK, 2000, 160 s.
- NAGY, Imre et al. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár II.* Budapest : Akadémiai kiadó, 1881, 678 s.
- NAGY, Imre et al. *Codex diplomaticus patrius VII.* Budapest : Typis Alexandre Kocsi, 1880, 504 s.
- MARCUS AURELIUS. *Myšlienky.* [prekl. Miloslav Okál]. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1976, 283 s.
- MARCUS AURELIUS. *Myšlienky k sebe samému.* [prekl. Miloslav Okál]. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1943, 283 s.

- ONDRUŠ, Šimon. Praslovanský základ zemepisných mien Slovenska. In: *Studia Academica Slovaca*, 2004, č. 33, s. 167-182.
- ONDRUŠ, Šimon. Slovenské rieky – pôvod mien. In: *Studia Academica Slovaca*, 1979, č. 8, s. 267-287.
- PAULÍNÝ, Ján. *Arabské správy o Slovanoch* (9. – 12. storočie). Bratislava : Veda, 1999, 214 s.
- PRIKRYL, Lubomír Viliam. *Vývoj mapového zobrazenia Slovenska*. Bratislava : Veda, 1977, 481 s.
- RATKOŠ, Peter (Ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, 459 s.
- SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*. Bratislavae : Academia Scientiarum Slovaca, 1980, 651 s.
- SEDLÁK, Vincent (Ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislavae : Academia Scientiarum Slovaca, 1987, 633 s.
- SICÁKOVÁ, Luba. *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov : Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1996, 108 s.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha; Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova v Bratislavě, 1932, 564 s.
- TIMON, Samuel. *Tibisci Hungariae fluvii notitio*. Cassoviae : Typis Collegii Academicum Soc. Jesu, 1767, 136 s.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (3. časť). In: *Liptov. Vlastivedný zborník 9*. Martin : Osveta, 1987, s. 61-150.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, 513 s.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1995, 351 s.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava : Veda, 2013, 567 s.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Nitra – mesto v 9. – 12. storočí. In: MARSINA, Richard (Ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin : Matica Slovenská, 2002, s. 140-146.
- ULIČNÝ, Ferdinand. O węgiersko-halickich stosunkach w średniowieczu. In: *Galicja i jej dziedzictwo 1 : Historia i polityka*. Rzeszów : Wydawnictwo wyższej szkoły pedagogicznej, 1994, s. 177-181.
- VARSÍK, Branislav. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí*. Bratislava : Veda, 1990, 180 s.
- WENZEL, Gusztáv (Ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus III*. Pest : Eggenberger Ferdinand Akademiai, 1869, 603 s.
- ZÁVODNÝ, Andrej. *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava; Bratislava : Universitas Tyrnaviensis; Veda, 2012, 495 s.

Mešťania Paltram z Freithofu a Gozzo z Kremže a ich osudy v závere vojen o babenberské dedičstvo

Peter Roháč

vol. 4, 2015, 2, pp. 24-36

Burghers Paltram from Freithof and Gozzo from Krems and their destiny at the end of the battle of Babenberg heritage

This study analyses the status and activity of two significant Austrian burghers, Paltram from Freithof and Gozzo from Krems in service of Ottokar II, the King of Bohemia and Duke of Austria. They were the supreme clerks under Austrian administration, whereas their financial options as well as their organizing abilities allowed them to get among the elite of high society. They also, like the nobility, could support various clerical institutions particularly monasteries and in the case of Paltram significantly interfere into political events, too. We can see through the example of their different destinies the rise of towns elites and general increase of the importance of towns in the middle European area.

Key words: Burghers. Krems. Freithof. Austria. Vienna. Battle over Babenbersk's heritage.

V prelomovom období druhej polovice 13. storočia došlo v rámci strednej Európy k mnohým podstatným spoločenským, politickým i hospodárskym zmenám. Dotklo sa to prirodzene i fenoménu miest, ktorých význam v každom ohľade rástol a to sa nutne prejavilo i v politike vtedajších panovníkov k nim. Špecifickou je tu najmä podpora, ktorej sa dostalo českým, resp. rakúskym mestám od českého kráľa a rakúskeho vojvodu Přemysla Otakara II. (1253 – 1278). Prirodzene, v obrátenom pomere podporovali tieto mestá, či skôr mešťania, panovníka ako finančne, tak i politicky a vojensky. Na ich rastúci význam poukazuje celkovo i jeho vzťah k mešťanom v rámci zmeny politického kurzu voči šľachte v rakúskych krajinách v 60-tych rokoch 13. storočia. Prejavilo sa to aj v obsadzovaní úradov, kam dosadzoval nielen verných šľachticov, ale čoraz častejšie i bohatých mešťanov. Najmä v rámci bojov o babenberské dedičstvo (1246 – 1278) sa ukázal prínos spoľahlivých mešťanov ako ďalšieho prvku v mocenských štruktúrach stredovekej spoločnosti popri šľachte a cirkevných predstaviteľoch. Neznamená to síce ešte rovnosť postavenia šľachty a mešťanov, no na príklade dvojice príslušníkov meštianskeho stavu, Paltrama z Freithofu vo Viedni a Gozza z Kremže (Krems an der Donau) môžeme poukázať aspoň v určitých aspektoch na dôležitosť postavenia a postojov preferovaných osobností „nového sveta“ miest.¹

Mestá v dnešnom Dolnom a Hornom Rakúsku zažívali za vlády posledných príslušníkov dynastie Babenbergovcov v prvej polovici 13. storočia značný ekonomický rozvoj. Najmä Viedeň, ako centrum obchodu v smere východ – západ pozdĺž Dunaja s dôležitým napojením na Itálie a Benátky sa postupne stala hlavným politickým i ekonomickým strediskom Rakúska. Rozhodnutie jej predstaviteľov na konci roka 1251 súhlasiť s vládou českého následníka trónu Přemysla (Otakara II.) bolo podobne ako v prípade rakúskych šľachtických elít východiskom z núdze po niekoľkých rokoch chaosu a bojov o dedičstvo po poslednom príslušníkovi rodu Babenbergovcov, Fridrichovi II. (1230 – 1246).² V nasledujúcom štvrtstoročí ovládol český

1 ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II. : král na rozhraní věků*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 169-170, 177, 229. Autor označuje spomínaných patricijov dokonca ako „zdatných manažérov“.

2 ŽEMLIČKA, J. *Přemysl Otakar...*, s. 170. Pozri tiež: CSENDES, Peter. König Ottokar II. und die Stadt Wien. In: *Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert. Österreich (einschliesslich Steiermark, Kärnten und Krain) im*

kráľ Přemysl Otakar II. nielen Rakúske vojvodstvo, ale postupne i Štajersko (1260), Korutánsko (1270), Kraňsko (1270) a niektoré menšie lokality ako napr. ríšske mesto Cheb. Nebolo to však bez boja, pretože nároky na tieto oblasti si robili i uhorskí kráľi od Bela IV. cez Štefana V. až po Ladislava IV. Viedlo to k štyrom, časovo kratším vojnám medzi Uhorským a Českým kráľovstvom, v rámci ktorých sa však vyskytli i dlhšie mierové obdobia. Hoci zväčša víťazila česká strana, konečné víťazstvo napokon pripadlo nemeckému kráľovi Rudolfovi I. Habsburskému, ktorý Přemysla v rokoch 1276 – 1278 pripravil nielen o všetky jeho dovtedajšie územné zisky, ale v bitke na Moravskom poli napokon i o život.³ V spomínaných bojoch sa pritom ukázala jasná vojenská prevaha ekonomicky vyspelejších rakúskych krajín a Čiech v boji proti, po viacerých stránkach pozostávajúcemu Uhorskému kráľovstvu. Svoj podiel na tom mali i zámožní rakúski patricijovia, ktorí vypomáhali kráľovi nielen vojensky, ale najmä finančne. Bez ich kapitálu a schopností by bolo financovanie vojen, podobne ako chod samotnej správy vojvodstva a panovníkove investície, či platby určite zložitejšie. V nasledujúcich riadkoch sa preto zameriame na priblíženie osudov dvojice významných predstaviteľov týchto mestských elit.

Prvý z nich, Gozzo z Kremže, sa prvýkrát objavuje v prameňoch v roku 1247 ako svedok zlistinenia, pričom následne od roku 1255 počujeme i o jeho bratoch Pilgrimovi, Sibotovi, Gotfriedovi a Leopoldovi. Sám Gozzo vystupuje viackrát ako mestský richtár v Kremži a to v rokoch 1249, 1255, 1257, 1263 – 1264 a 1280 – 1281.⁴ Kremž sa stala v roku 1252 počas vpádu uhorského kráľa Bela IV. do Rakúska v prvej vojne o babenberské dedičstvo útočiskom Přemyslovej manželky Margaréty Babenberskej a vzápätí si v tejto bezpečnejšej lokalite zriadil akýsi „rodinný dvor“ i samotný vojvoda, resp. od jesene 1253 už ako český kráľ Přemysl Otakar II. To posilnilo pozíciu mesta v dovtedy skôr „okrajovej“ oblasti Rakúska i v súvislosti s tamojším častejším pobytom českého panovníka. Napokon práve v Kremži, pred pápežským legátom Velaskom 17. septembra 1253 zložil Přemysl prísahu pápežovi a prisľúbil zložiť i lénny hold nemeckému kráľovi Viliamovi Holandskému. Celkovo sa Přemysl častejšie zdržiaval v Kremži, najmä v 50-tych rokoch 13. storočia a to viackrát do roka, aj na niekoľko týždňov. To jednoznačne, spolu so značným počtom tu vydaných listín, hovorí o jeho obľube. O rozvoji mesta v týchto časoch napokon svedčí i jeho územné rozšírenie sa smerom na západ, pričom sa jeho areál takmer zdvojnásobil.⁵ Silu a dôležitosť miest pre panovníka dokladá i fakt, že to

Grossreichprojekt Ottokars II. Přemysl, König von Böhmen. Praha: Das Österreichische Kulturinstitut Prag, 1998, s. 63. K obchodným vzťahom s uhorskou stranou pozri napr.: LUKAČKA, Ján. Verkehrs- und Handelsbeziehungen zwischen den Städten Wien, Pressburg und Ofen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. In: MARSINA, Richard (Ed.) *Städte im Donauraum.* Bratislava: Slovenská historická spoločnosť, 1993, s. 159-168.

3 K vojnám o babenberské dedičstvo existuje obrovské množstvo literatúry, z dostupnejších pozri napr.: HOENSCH, Jörg Konrad. *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König.* Graz – Wien – Köln: Verlag Styria, 1989, 303 s. LECHNER, Karl. *Die Babenberger - Markgrafen und Herzoge von Österreich 976 – 1246.* Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1992, 480 s. DOPSCH, Heinz – BRUNNER, Karl – WELTIN, Maximilian. *Österreichische Geschichte 1122 – 1278: Die Länder und das Reich der Ostalpenraum im Hochmittelalter.* Wien: Ueberreuter, 1999, 620 s. VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny země Koruny české III. 1250 – 1310.* Praha: Paseka, 2002, 760 s. JAN, Libor – KACETL, Jiří. *Počta kráľi: K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markrabě Přemysla Otakara II.* Brno - Znojmo: Matice moravská, 2010, 264 s. ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 721 s. HÖMAN, Bálint – SZEKFÜ, Gyula. *Magyar történet I.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935/1990, 716 s. MARSINA, Richard. Přemysl Otakar II. a Uhorsko. In: *Folia Historica Bohemica I.* Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1979, s. 37-65. MAREK, Miloš. Trnava v časoch vojen o babenberské dedičstvo. In: RÁBIK, Vladimír a kol. *Trnava 1211 – 2011: Historické štúdie k najstarším dejinám mesta.* Krakov - Trnava: Spolok Slovákov v Poľsku - Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, 2011, s. 167. MIKA, Norbert. *Walka o spadek po Babenbergach 1246 – 1278.* Racibórz: WAW, 2008, 136 s.

4 KERSCHBAUMER, Anton. Gozzo. Ein Kremser Bürger des XIII. Jahrhunderts. In: *Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich.* XXIX Jahrgang. Wien: Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 1895, s. 146-147.

5 VANÍČEK, V. *Velké dějiny země...* s. 46-47, 52-53. Porovnaj: HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...* s. 47-50. K pobytu Přemysla v Kremži pozri: KUTHAN, Jiří. *Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a Štýrsku.* Praha:

boli práve mestskí ministeriáli z Welsu, Linzu a Steyeru, ktorí dokázali na jeseň 1253 ubrániť oblasť Horného Rakúska pred vpádom Bavorského vojvodu Ota. Ešte počas pobytu v Linzi na konci augusta 1252 si totiž Přemysl získal na svoju stranu túto vplyvnú vrstvu a mal tak krytý chrbát v čase bojov s Uhrami na východe.⁶

Čo sa týka Viedne, centra Rakúskeho vojvodstva, začiatkom roka 1253 počas prvej česko-uhorskej vojny o babenberské dedičstvo a za pobytu mladého vojvodu Přemysla Otakara (II.) v nej, došlo k poprave dvoch tamojších mešťanov Konráda Chambera a Henricha Chrieglera. Pravdepodobne išlo o uhorských prívržencov, no v tom čase sa objavuje na scéne i postava mešťana Paltrama ako stúpenca nového vojvodu. Od tohto dátumu v podstate až do roku 1278 boli tamojší mešťania, na čele s Paltramom, stále na strane vojvodu z rodu Přemyslovcov.⁷ Tento patricij sa čoskoro stal richtárom, komorským grófom a nájomcom vojvodských fiškálnych úradov. Vďaka takýmto funkciám, aj napriek istým rizikám, získal na tú dobu značné bohatstvo. Jeho finančné možnosti a organizačné schopnosti sa ukázali dôležité napr. i pred bitkou pri Kressenbrunne v lete 1260, kedy dodávkami potravín Přemyslovej armáde pomohol českej strane pri jej víťazstve v konflikte s Uhorským kráľovstvom.⁸

Paltrama môžeme zaradiť medzi príslušníkov vládnucej elity mesta, ktorí boli zároveň šľachticmi i mešťanmi. Vďaka svojim majetkom na vidieku, vojenskému potenciálu a bližšími vzťahmi k panovníkovi a jeho dvoru, prípadne k šľachte v okolí mesta boli v podstate na čele správy a to nielen vo Viedni, ale napr. i vo vtedajšej uhorskej Bratislave. V prvom z menovaných miest jestvovala totiž vrstva označovaná ako „rytierski mešťania“ (v nem. Ritterbürger). V prípade ťažko skúšaného Bratislavského podhradia (neustále boje napr. v rokoch 1271 – 1276, resp. 1286 – 1294) to boli najskôr príslušníci vrstvy hradných jobagiónov. Pravda, je to len analógia k omnoho bohatšej a mocnejšej vrstve Ritterbürgerov vo Viedni.⁹ Zdá sa však, že pôvod týchto rodov často siahal k príslušníkom okolitej šľachty. Príkladom môže byť Henrich z rodu Preusselovcov, ktorý patril medzi viedenských „rytierských mešťanov“ už okolo roku 1268. O Henrichovej etablácii medzi mestskou elitou svedčí napokon i fakt, že jeho syn Wernhard si vzal za manželku sestru jedného z tamojších popredných mešťanov, Otta z Hohen Marktu.¹⁰

Podstatným medzníkom v rámci Přemyslovej vlády a snáh o centralizáciu svojej moci v rakúskych krajinách bolo obmedzenie spolupráce s tamojšou šľachtou a prenajímanie finančných úradov bohatým patricijom. Po roku 1260 to boli práve Konrád z Tullnu, Gozzo z Kremže a Paltram z Viedne, ktorí mali dostatok prostriedkov na časovo obmedzený prenájom

Academia, 1991, s. 125-128.

6 Ministeriáli boli pôvodne vojvodovi „služobníci“, neskôr išlo čiastočne o šľachtu. HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 46, 50. Pozri tiež: DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M. *Österreichische Geschichte...*, s. 445, 447.

7 CSENDES, P. *König Ottokar...*, s. 64. Pozri tiež: HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 45.

8 KLUČINA, Petr a kol. *Vojenské dějiny Československa I. (do roku 1526)*. Praha: Naše vojsko, 1985, s. 141. Celkovo: CSENDES, Peter. *Geschichte Wiens*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1990, s. 38. Podobne: CSENDES, P. *König Ottokar...*, s. 64-65. Čo sa týka zásob dodaných Přemyslovej armáde išlo v prvom rade o mäso, chlieb a víno. OPLL, Fredinand. *Nachrichten aus dem mittelalterlichen Wien: Zeitgenossen berichten*. Wien – Köln - Weimar: Böhlau Verlag Wien, 1995, s. 34.

9 ŠEDIVÝ, Juraj. Najstarší patriciát v stredovekej Bratislave: šľachtici alebo mešťania? In: *Forum historiae* [online], 2008, roč. 2, č. 1, s. 18-19. [cit. 30.8.2015]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Sedivy.pdf>.

10 LIEBERTZ-GRÜN, Ursula. Bürger, Fürsten, Dienstherren, Ritter und Frauen: Gesellschaftsdarstellung und Geschichtsbild in Jans Enikels Fürstenbuch. In: *Euphorion Zeitschrift für Literaturgeschichte*. Bd. 74 (1980). Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1980, s. 85.

panovníkových komorských statkov.¹¹ Za posledných Babenbergovcov (do roku 1246) boli finančné úrady v Rakúsku sústredené v rukách ministeriality a rozdelené medzi viacerých z nich, podľa jednotlivých „hospodárskych sekcií“. Počiatočnou výnimkou boli krajinskí pisári, ktorých pôsobnosť sa však časom rozdelila na Horné a Dolné Rakúsko i Štajersko. No od 60-tych rokov 13. storočia dochádza ku koncentrácii správy panovníkových majetkov, výberu daní a iných ekonomických benefitov práve v rukách význačných mešťanov priamo podriadených kráľovi. Títo, na rozdiel od predošlých úradníkov, nepoberajú „plat“, ale za prenájom týchto príjmov užívajú skôr zisk z budúcich výnosov v rámci svojej činnosti.¹²

O dôležitosti pozície Paltrama i Gozza svedčí potom aj ich častá prítomnosť v blízkosti kráľa, keď medzi rokmi 1270 – 1274/1276 boli svedkami pri vydaní väčšiny relevantných listín týkajúcich sa vojvodstva.¹³ Gozzo vystupuje v prameňoch ako „domini regis Bohemie officialis in Anaso“, resp. ako „procurator Anasy“, teda ako kráľov úradník, či správca kancelárie v oblasti Enže (Enns) v Hornom Rakúsku. Paltram pritom zastával rovnakú pozíciu v oblasti Dolného Rakúska, pod Enžou. V ich kompetencii bola správa kniežacích majetkov, resp. celkovo správa jeho regálnych práv a príjmov, ako napr. z výkonu súdnictva, výberu mýta, ciel, vrátane činnosti mincovní. S tým potom úzko súvisí tiež úrad krajinského pisára, ktorého kompetencie preberajú práve Gozzo a Paltram. Nad Enžou ním bol predtým, v rokoch 1268 – 1270 iný mešťan, Konrád z Tullnu, ktorý potom zastával rovnakú funkciu aj v Štajersku a v rokoch 1275 – 1276 (kým neprešiel na stranu Rudolfa Habsburského) i v Rakúsku pod Enžou.¹⁴

Po smrti Bela IV. v roku 1270 došlo k obnove bojov s Uhorským kráľovstvom. Na Přemyslovom ťažení z roku 1271 sa pritom podieľali aj viedenski mešťania. V rýchlo dobytej Bratislave zanechal totiž Přemysl posádku 1500 viedenských mešťanov (najskôr jazdcov).¹⁵ Podľa iných správ sa priamo zúčastnili i vojenskej výpravy v roku 1273. Vtedy celý august Přemysl Otakar II. dobýval hrady a mestá na území dnešného Slovenska ako Trnavu, Bratislavu a Svätý Jur práve s pomocou mešťanov Viedne a Viedenského Nového Mesta a ich dobývacích strojov. Viedeň na základe privilégii od cisára Fridricha II. z rokov 1237 a 1247 mala však len symbolickú vojenskú povinnosť vykonávanú mimo mesta v dĺžke jedného dňa. Predpokladá sa teda, že na uhorské ťaženie vyslali okrem „špecialistov“ na obliehanie skôr mestských žoldnierov.¹⁶

11 V tomto smere musel kráľ inštruovať kastelánov svojich hradov v Rakúsku, aby neobmedzovali obchod na Dunaji a so svojimi požiadavkami sa obracali na Konráda z Tullnu. ANTONÍN, Robert. Přemysl Otakar II. a zisk zemí Babenberského dedičtví. In: JAN, Libor – KACETL, Jiří (Eds.). *Pocťa králi : K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II.* Brno - Znojmo : Matice moravská, 2010, s. 67.

12 Na tento model správy následne nadviazali i Habsburgovci. DROEGE, Georg. Die Ausbildung der mittelalterlichen territorialen Finanzverwaltung. In: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert Tl. 1.* Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1970, s. 336-339.

13 Obaja vystupujú napr. už 28. októbra 1270 ako svedkovia v kráľovskej listine z Viedne ako „comites camerae nostrae“. EMLER, Josephi. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae : II. annorum 1253 – 1310.* (ďalej RBM). Pragae : Haase, 1882, s. 279, č. 720. HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 169.

14 DOPPSCH, Alfons. Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Österreichs im 13. Jahrhundert. Die Organisation der landesfürstlichen Finanzverwaltung. Das Landschreiber- und Hubmeisteramt insbesondere. In: *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung.* XVIII. Band. Innsbruck : Wagnersche Universitätsbuchhandlung, 1897, s. 287-291, 294. Pozri aj: HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 168-169.

15 „rex Bohemiae (...) in primo (...) ingressu Posenium, (...) potenter expugnavit, quod factum est infra horam prima metertiam. Rex vero Bohemiae cives Wiennenses mille et quingentis equis praedicti castris fecit esse custodes (...)“ *Chronicon Austriacum* anonymi. In: GOMBOS, Franciscus Albinus. *Catalogus fontium historiae Hungariae I.* Budapestini : Ab Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata editus, MCMXXXVII, s. 509, č. 1215.

16 „(...) per integrum mensem Augustum ex ea parte qua Tyrnah consistit in Ungaria metaverat, donec cives Wiennenses et Nove civitatis ad iussum suum aulam Posenium et castrum ad Sanctum Georgium cum aliis munitionibus pugna et machinis devicerunt (...)“ *Continuatio Vindobonensis.* In: GOMBOS, F. A. *Catalogus fontium historiae Hungariae I...*, s. 784, č. 1792. CSENDES, P. *König Ottokar...*, s. 65.

Medzitým sa Paltram angažoval v osude cisterciatiek od sv. Mikuláša, ktorých kláštor pred viedenskými bránami padol pravdepodobne už pri vpáde z konca roka 1270 za obeť uhorskému plieneniu. Kúpil totiž vo Viedni dom za 200 hrivien striebra a najneskôr 5. novembra 1272 im ho daroval ako miesto nového kláštora. Okrem neho sa v tomto smere angažoval i jeho synovec Paltram, zvaný Vatzó.¹⁷ Zaujímavý je v tejto súvislosti neskorší predaj strategicky dôležitého hradu v Láve (Laa an der Thaya) rádu johanitov, pričom ako jeho majiteľ je po predošlých uhorských exulantoch, vždy len dočasne v Přemyslových službách, uvedený práve Paltram.¹⁸

Na druhej výprave do Uhorského kráľovstva v lete 1273 sa pravdepodobne v jej závere zúčastnil i Gozzo. Aj keď máme správu len o kráľovom potvrdení jeho donácie v prospech kláštora dominikánok v Imbachu, môžeme predpokladať, že to nebola jediná záležitosť, ktorá bola dôvodom jeho prítomnosti v blízkosti českého panovníka. V tom čase prebiehala už štvrtá česko-uhorská vojna a Přemysl Otakar II. práve v jej závere, počas obliehania západouhorského mesta Šopron, 3. októbra 1273 potvrdil kláštoru vlastníctvo vinice v Imbachu, ktorú pôvodne držal ako léno Gozzov ministeriál Hadmar zo Sunnbergu.¹⁹ Je to v podstate potvrdenie donácie, ktorú v ten istý deň v rovnakom tábore pred obliehaným Šopronom vydáva práve Gozzo, ako kráľovský úradník v oblasti za Enžou.²⁰

Čo sa tejto záležitosti týka, zakladateľmi spomínaného ženského dominikánskeho kláštora v Imbachu, severne od Kremže, boli ešte v roku 1269 rakúsky stolník Albero z rodu Kuenringovcov a jeho manželka Gisela. Významným podporovateľom kláštora sa však stal i Gozzo. Mníšsky habit tu prijalo mnoho šľachtických a meštianskych dcér, medzi nimi neskôr i Gozzova vnučka a dcéra jeho syna Irnfrieda.²¹ Gozzova rola (vrátane iných donátorov) tu bola mimoriadne dôležitá, pretože zakladateľ kláštora Albero zomrel už v nasledujúcom roku 1270 a to znamenalo pre novozaloženú inštitúciu značné problémy, najmä materiálneho rázu. V roku 1273 daroval teda kláštoru záhradu v Senfenbergu severozápadne od Imbachu, podobne ako západne od neho sa rozprestierajúci les v Engelsee. Medzi svedkami vystupujú okrem Gozzových príbuzných i predstavitelia rádu dominikánov v Kremži, ako duchovní a ekonomickí „správcovia“, či prostredníci styku mníšok s okolitým svetom.²²

Situácia sa však pre českého kráľa Přemysla čoskoro skomplikovala a po správach o voľbe nového nemeckého kráľa Rudolfa I. Habsburského (1273 – 1291) musel ukončiť uhorské ťaže-

17 Kláštorný kostol vysvätil pasovský biskup Peter už 10. novembra 1275. REDLICH, Oswald – SCHÖNBACH, Anton E. (Eds.) Des Gutolf von Heiligenkreuz Translatio sanctae Delicianae. In: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. 159. Band, II. Abhandlung. Wien : Wien Hölder in Komm, 1908, s. 14-18, 31-33. Samotnou legendou Translatio sanctae Delicianae od Gutolfa z Heiligenkreuzu a osobou Paltrama sa zaoberá: EBERT, Claudia. „Die Translatio Sanctae Delicianae von Gutolf von Heiligenkreuz - Textanalyse, deutsche Übersetzung und Interpretation“. (Diplomová práca). Wien : Universität Wien, 2012, 84 s.

18 Exulantmi boli v rokoch 1270 – 1273 hlavne príslušníci mocného rodu Kysekovcov (podľa hradu Kőszeg v západnom Maďarsku), resp. ich odporcovia ako Egidius z rodu Monosló. VANÍČEK, V. *Velké dějiny země...*, s. 147. Pozri tiež: HÓMAN, B. – SZEKFŰ, G. *Magyar történet...*, s. 589-590.

19 ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2* (ďalej CDB). Prague : Academia scientiarum Bohemoslovacae, 1981, s. 364-365, č. 715. ZAJIC, Andreas H. Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte des Dominikanerinnenklosters Imbach : Mit einem Nachtrag zu CDB V/2 und 3. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. 115 (2007). Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 2007, s. 56.

20 „Gozzo de Chrems nunc domini Rergis Bohemie officialis in Anaso (...) moniales in Minpach (...) cuiusdam vinea que sita est inter viam que a civitate Crems descendit versus Rehperch et aquam Cremsam quam in feudo quondam a nobis tenuit dilectus fidelis ministerialis noster Hadmarus de Sunnperch (...) concessimus (...) Datum in castris ante Supronium anno domini (1273) quinto Nonas Octobris per manus Heinrici Notarii nostri.“ FRAST, Johann von – CHMEL, Joseph. Das Nonnenkloster Imbach. In: CHMEL, Joseph (Ed.) *Der österreichische Geschichtsforscher* 1. Wien : Beck, 1838, s. 553-555, č. III. ZAJIC, A. H. *Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte...*, s. 56.

21 ZAJIC, A. H. *Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte...*, s. 40-42. Pozri tiež: KERSCHBAUMER, A. *Gozzo...*, s. 152-153.

22 ZAJIC, A. H. *Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte...*, s. 45-49, 54-55.

nie a presunúť sa do Rakúska. Tam, 15. decembra 1273 potvrdil práve mníškam v Imbachu ich desiatky z Melku a oslobodil dopravu potravín pre kláštor od platenia mýta a ciel.²³ Táto nová voľba radikálne zmenila situáciu, pretože Habsburg sa staval odmietavo k Přemyslovej vláde v rakúskych krajinách.²⁴ Práve v súvislosti s upevňovaním habsburských pozícií v Nemeckej ríši a vytvorením opozície nespokojencov s českou vládou v rakúskych krajinách stratil Gozzo čoskoro, na rozdiel od Paltrama, dôveru panovníka a na jar 1274 prišiel o pozíciu „procuratora Anasii“. Pravdepodobne začiatkom roka 1275 sa potom ocitol i vo väzení.²⁵ Tak sa po roku 1274 stal jediným nájomcom zemepanského majetku viedenský mešťan Paltram a zhruba na dva roky sa teda dostal na čelo finančnej správy v Rakúsku človek, ktorý v podstate až do konca zostal verný českému kráľovi.²⁶

V roku 1275 si český panovník chcel „poistiť vernosť“ niektorých rakúskych rodov a vybral z ich radov, podobne ako zo zástupcov mešťanov, rukojemníkov. Medzi nimi sa v atmosfére nedôvery a podozrievania, snád' pre svoje prípadné styky s Habsburgom na viac než rok ocitol i Gozzo z Kremže. Slobodu mu potom pravdepodobne priniesla až zmluva medzi Rudolfom a Přemyslom zo 6. mája 1277, v ktorej sa rozoberala i otázka vrátenia rukojemníkov. Habsburg ho vzápätí opäť dosadil ako správcu oblasti nad Enžou. Podobne sa Rudolfovej priazne dočkal i ďalší z patricijov, Konrád z Tullnu, ktorý zostal v úrade až do svojho odchodu do dominikánskeho kláštora v Tullne, ktorý sám založil.²⁷

O zložitosti vtedajšej situácie vypovedajú i okolnosti majetkového sporu medzi Gozzom, resp. jeho rodinou a freisinským biskupom Konrádom. Gozzovo väznenie, resp. skôr rukojemníctvo, či zajatie pravdepodobne nebolo nijako tvrdé. Mohol totiž listinou z 1. mája 1276 ustanoviť svojich zástupcov, syna Irnfrieda a Rudlina z Mailbergu s plnou mocou ohľadom predaja svojho majetku v „Theiss“ pri Kremži práve friesinskému biskupovi Konrádovi (1258 – 1279). Majetok zahŕňal dvojicu majerov, trinásť „pozemkov“, dvojicu lén, dve záhrady a okrem iného i rybník a päť ostrovov na Dunaji. Transakcia sa tiež týkala „prenájmu“ príjmov z prechodu pri „Holeburchu“ na tri roky.²⁸ Nepoznáme presné príčiny tohto predaja, no kráľ Přemysl Otakar II. už o mesiac neskôr, 2. júna v Znojme túto transakciu schválil.²⁹ K predaju dochádza následne o tri dni, 5. júna 1276 v Kremži, pričom cenou za vyššie spomínané majetky bola suma 250 hrivien striebra. Zmluvu uzatvorili v Gozzovom mene jeho syn Irnfried a Rudlin z Ma-

23 Autor uverejňuje obe listiny aj s fotokópiami originálov. ZAJIC, A. H. *Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte...*, s. 72-75.

24 Rudolf využil odpor vzdorovitého Přemyslovca, ktorý odmietal uznať jeho voľbu za kráľa a napokon ho vrhol do ríšskej kľiatby. Potom ho zdiskreditoval ako uchvatiteľa a škodcu ríše a dosiahol jeho odsúdenie na ríšskych snemoch. Habsburgovi išlo o uznanie svojej supremacie nad Přemyslom, no v prvom rade chcel získať pre svoj rod bohaté alpské vojvodstvá. FRANZL, Johann. *Rudolf I. Der erste Habsburg auf dem deutschen thron*. Graz – Wien - Köln : Verlag Styria, 1986, s. 108-113, 115-117. Porovnaj: HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 203-210. Celkovo: VANÍČEK, V. *Velké dějiny země...*, s. 140-144, 151-156. Porovnaj: ŽEMLIČKA, J. *Přemysl Otakar...*, s. 397-409.

25 HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 209, 214.

26 ANTONÍN, R. *Přemysl Otakar...*, s. 68.

27 DOPSCH, A. *Beiträge zur Geschichte...*, s. 298-299. Pozri tiež: ŽEMLIČKA, J. *Přemysl Otakar...*, s. 417. Porovnaj: CSENDES, P. *Geschichte Wiens...*, s. 38.

28 „Ego Gozzo (...) Yrmfriedum filium meum et Rudlinum de Morperge meos constituti procuratores dans (...) plenariam potestatem vendendi nomine meo domino Chvnrado venerabili episcopu Frisingensi (...) possessiones meas quas habeo in Teizaa, videlicet duas curias villicates, XIII areas, duo beneficio, duo pomeria, lacum sev piscinam ibidem cum passagio et quinque insulas (...) item proventus passagii in Holeburch per tres annos futuros cum nauibus et remis (...) poteram possidere (...)“ ZAHN, Joseph von. *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis*. Fontes rerum Austriacarum XXXI. (ďalej FRA). Wien : Aus der Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1870, s. 335-336, č. 312. KERSCHBAUMER, A. *Gozzo...*, s. 149-150.

29 FRA XXXI., s. 336, č. 313.

ilbergu, pričom medzi garantmi dohody sa ocitli i Gozzovi bratia Siboto a Leopold. Samotný Gozzo mal túto transakciu do mesiaca po svojom oslobodení potvrdiť vlastnou pečatou a to pod hrozbou vysokej pokuty 400 hrvien pri nedodržaní dohody.³⁰ Tieto majetky mal Gozzo v dedičnom prenájme (purchrecht) od benediktínskeho kláštora v Göttweigu južne od Kremže, ako to vyplýva zo súhlasu tamojšieho opáta Helwicha s predajom nasledujúceho dňa 6. júna.³¹

Po Gozzovom prepustení na slobodu však nedošlo k sľúbenému potvdeniu tohto predaja a na sťažnosť biskupa Konráda predvolal následne krajinový sudca Otto z Haslau listinou z 30. júna 1277 vo Viedni predávajúcu stranu a jej svedkov, resp. ručiteľov pred svoj súd.³² U kráľa Rudolfa sa zastal svojho sufragána Konráda i salzburský arcibiskup Fridrich žiadajúc panovníka, aby chránil cirkevné slobody a majetky.³³ Gróf Henrich z Pfannbergu, kráľom delegovaný sudca 22. októbra 1277 vo Viedni po rozhodnutí vyzval Gozzovu stranu, aby poškodenému biskupovi zaplatila dohodnutú pokutu.³⁴ Len doplníme, že Konrád celkom vhodne, ešte pred samotným rozhodnutím sporu poskytol Rudolfovým synom 25. októbra vo Viedni ako léno friesinský majetok v dnešnej dedine Aschbach-Markt, podobne ako ďalšie tri lokality v alpskej oblasti za sumu 500 hrvien.³⁵ Snád' i preto panovníkova predbežná arbitráž z Viedne 28. októbra 1277, s ktorou mal Gozzo (rovnako ako biskup) súhlasiť a nepodniknúť nič vo veci sporného majetku pred konečným rozsudkom, bola skôr v prelátov prospech. Gozzo síce musel potvrdiť predaj majetkov a do Vianoc sa vzdať práv na ne, no friesinský biskup mal k už vyplatenej sume 250 hrvien ešte v dvoch splátkach doplatiť ďalších 60 hrvien a Gozzo bol oslobodený od povinnosti zaplatiť dohodnutú pokutu.³⁶ Toto zmierlivé rozhodnutie by mohlo poukazovať nielen na prípadné panovníkove sympatie, resp. dôležitosť oboch strán sporu pre Rudolfa, ale snád' i na možnosť, že predmetná transakcia nebola pôvodne príliš „čistá“. Mohli tu totiž pôsobiť rôzne tlaky na Gozzov účet ako rukojemníka, najmä ak si uvedomíme Konrádovu „poistku“ pre prípad nedodržania dohody v sume 400 hrvien pokuty oproti cene 250 hrvien, ktorú prelát zaplatil. Habsburg pred rozhodujúcim stretom s Přemyslom potre-

30 „Nos Irmfriedus filius Gocconis et Rudlinus de Mevrsperge ciues in Chremsa, procuratores predicti Gucconis ciues (...) ex ipsius Gocconis mandato (...) domino Chunrado venerabili Frisingensi episcopo (...) possessiones (...) quas idem Gocco iure purchrecht possidebat (...) vendidimus pro ducentis quinquaginta marcis argenti ponderis Wiennensis, videlicet in Teycca (...) usque ad festum beati Michaelis proximum renuntiabunt perpetuo iuri (...) quod dominus Gocco statim cum a vinculis fuerit absolutus prefatum contractum venditionis suis sigillatis litteris (...) infra unum mensem ratificet et confirmet (...) Ad hec singuli siquidem procuranda obligaverunt se dicti fideiussores (...) pro quadringentis marcis argenti (...) quas solvere tenebuntur dicto domino episcopo si horum (...) neglectum fuerit uel obmissum, aliquin (...) satisfiat (...) Fideiussores sunt (...) Siboto et Leupoldus fratres domini Goccones (...)“ FRA XXXI., s. 337-338, č. 314. KERSCHBAUMER, A. Gozzo..., s. 149.

31 Biskup Konrád sa zaväzuje platiť ročne 30 denárov tak ako predtým Gozzo. „Nos Helwicus (...) abbas Gottwicensis monasterii (...) universa bona et possessiones que idem Gozzo in Teyzza a nobis et monasterio nostro iure purchrecht possidebat, vendidissent (...) domino Frisingensi episcopo (...) ad census XXX denariim Wiennensum annuatim (...) prefatus G. easdem a nostro monasterio (...) soluendus (...)“ FRA XXXI., s. 336, č. 313. Následne 1. júla sa určujú splátky kúpnej sumy a ich termíny. FRA XXXI., s. 340, č. 316.

32 FRA XXXI., s. 363, č. 343. KERSCHBAUMER, A. Gozzo..., s. 149.

33 Listina pravdepodobne z polovice roka 1277. FRA XXXI., s. 363-364, č. 344.

34 FRA XXXI., s. 368-369, č. 349.

35 FRA XXXI., s. 369-370, č. 350.

36 „(...) Gozzo ciuis noster (...) ad arbitrum nostrum (...) voluntare se subiecit, eandem empcionem ratificauit et confirmat obligans se ipsi episcopo successoribusque suis de euiccione et ad defendendum easdem possessiones contra quemlibet inpugnantem eundem contractum (...) iudicie competente usque ad iure diffinitum (...) ad hec promisit fide data ad festum Natiuitatis proximum domini procurabit cum (...) heredes sui renunciant iuri suo (...) princeps noster (...) Chunr. Episcopus Frisingensis (...) nostro arbitrio similiter se subiecit (...) det et adiciat ipsi Gozzoni ad summam prenotatam ducentarum quinquaginta marcarum marcas argenti sexaginta, videlicet triginta marcas argenti in festo Natiuitatis domini proximo et alias triginta marcas in Carnispruio (...) fideiussores (...) qui se pro quadri(n)gentis marcis argenti eidem episcopo obligauerunt (...) dimittere tenebitur absolutus.“ FRA XXXI., s. 372-373, č. 352. KERSCHBAUMER, A. Gozzo..., s. 149.

boval podporu oboch protagonistov a Gozzo súhlasil s jeho rozhodnutím v listine vydanéj ešte v ten istý deň vo Viedni.³⁷

Na druhej strane o dôležitosti Paltrama a celkovo viedenských mešťanov pre pozíciu českého panovníka svedčí aj ich pozvanie na rokovania do Prahy pred rozhodujúcim bojom s Rudolfom Habsburským začiatkom roka 1276. O rokovaníach máme minimum informácií, no výrazom priazne Přemysla Otakara II. bolo určite i obdarovanie Paltramovcov relikviami sv. Deliciani a tzv. 11 000 panien z pražského kláštora na Strahove, ktoré títo vzápätí darovali vyššie spomínanému kláštoru cisterciiek.³⁸ Paltram bol totiž, podobne ako mnohí iní patricijovia alebo šľachtici významným podporovateľom cirkevných inštitúcií a napr. rádu johanitov odstúpil svoj „hrad“ Unterlaa južne od Viedne. Tomu istému rádu napokon podľa potvrdenia zmluvy kráľom Rudolfom Habsburským z 22. septembra 1277 predal i svoj „dom“, resp. hrad v Laa an der Thaya.³⁹ Ešte v roku 1274 odkázal isté prostriedky aj na dokončenie karnera (kostnice) v kláštore v Zwettli, v ktorom bol v rokoch 1267 – 1273 opäť jeden z príslušníkov Paltramovho rodu, Pitrolf.⁴⁰ Na spomínaných rokovaníach sa zúčastnil i Konrád z Tullnu a môžeme len predpokladať, že český kráľ od patricijov požadoval, okrem iného i financovanie svojej armády pred stretom s novým nemeckým panovníkom.⁴¹

Dôležitú rolu zohral práve Paltram na jeseň 1276 počas ťaženia Rudolfa Habsburského do Rakúska. Viedeň v podstate ako jediné mesto v Rakúsku neotvorilo brány habsburským oddielom a tie ho museli päť týždňov obliehať. No bez českej pomoci a po vypuknutí hladu, už i tak ťažko skúšané mesto po nedávnych požiaroch sa muselo, po kapitulácii českého kráľa, podriaďiť Rudolfovi.⁴² V mierovej zmluve spred Viedne z 21. novembra 1276 sa na prvom mieste spomína strata alpských krajín a Chebu v prospech Ríše na základe rozhodnutia arbitrov a to znamená úplný krach vyše dvoch desiatok rokov budovanej Přemyslovskej ríše. Rudolf sa v nej, okrem iného zaviazal, že nebude trestať viedenských mešťanov, osobitne sa spomína Paltram a notár magister Konrád, ktorých mesto päť týždňov márne obliehal. Svoje postavenie si mal zachovať i viedenský klérus, pričom mali zostať v platnosti i cirkevné fundácie z čias Přemyslovej vlády.⁴³

Jedným z dôvodov vernosti Viedne bola určite i Přemyslova pomoc mešťanom ťažko postihnutých ničivými požiarmi tesne pred spomínanými udalosťami. Medzi 28. marcom a 30. aprílom 1276 totiž mesto ťažko poškodila až trojica požiarov, počas ktorých vyhorela okrem domov, brán, veží i dvojica kláštorov, tri kostoly a množstvo hostincov, či obchodov.

37 FRA XXXI., s. 373-374, č. 353.

38 Na prípadné prisahy vernosti českému panovníkovi, s pomocou proti Rudolfovi, by mohli poukazovať formulárové záznamy Henricha Italského (z Isernie) s otáznikom zaradené k roku 1276 „*Ego Paltramus, civis Wienensis (...) promisi et promitto – adherere atque servire d. O. illustri regi Boh. Fideliter et devote (...) subsidia omnia (...) contra d. R. Boh. (sic) regem (...)*“ RBM II., s. 985, č. 2270. REDLICH, O. – SCHÖNBACH, A. E. (Eds.) *Des Gutolf von Heiligenkreuz...*, s. 36-37. Podobne tiež: OPLL, F. *Nachrichten...*, s. 43.

39 Laa an der Thaya, čes. Láva bola významným pohraničným hradom a miestom zhromaždenia Přemyslových armád pri vojnách s Uhorským kráľovstvom medzi rokmi 1260 – 1273. Predtým ju dočasne vlastnili i uhorskí exulanti ako Henrich Kysecký, resp. bratislavský župan Egidius. REDLICH, O. – SCHÖNBACH, A. E. (Eds.) *Des Gutolf von Heiligenkreuz...*, s. 32, pozn. č. 3.

40 KUTHAN, J. *Zakladatelské dílo...*, s. 66, pozn. č. 79; s. 93.

41 VANÍČEK, V. *Velké dějiny zemí...*, s. 161.

42 FRANZL, J. *Rudolf I. Der erste...*, s. 126-128.

43 „*Rex Romanorum recipiat specialiter in suam gratiam et fauorem Baltramum et Magistrum Chunradum notarium, ciues Viennensis, cum suis parentibus et amicis, et civitatem Wienensem (...) nec permittat eos indebite molestari (...)*“ FEJÉR, Georgii. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII./5* (ďalej CDH). Budae: Typis typogr. Regiae universitatis Ungaricae, 1841, s. 418-424, č. CCLIX. Tiež: CDB V./2, s. 518-521, č. 822. Pozri napr.: VANÍČEK, V. *Velké dějiny zemí...*, s. 169-170.

Práve český kráľ, určite i vo vlastnom záujme, rýchlo zasiahol a okrem iného mešťanom na päť rokov odpustil poplatky i dane a oslobodil ich aj od platenia ciel. Na spomínanú dobu udelil i slobodu obchodovania. Nasledovalo tiež darovanie lesa a zriadenie osobitého trhu každý mesiac, takže kronikár mohol oslavovať českého panovníka akoby „nového zakladateľa“ mesta.⁴⁴ Do záveru Přemyslovej vlády v Rakúsku a medzi jeho obranné opatrenia spadá napokon i stavba jeho viedenského mestského hradu, resp. kastela. Nachádzal sa na mieste dnešného Hofburgu a mal štvorcový pôdorys s nádvorím a rožnými vežami, ležiaci pri jednej z mestských brán vo vnútri mesta. V tom čase však došlo aj k opevňovacím prácam na viedenských hradbách.⁴⁵

Nemožno povedať, že by boli Viedenčania spokojní s novou mocou. Rudolfovi ľudia, prevažne z oblasti Švábska, sa totiž nesprávali príliš ohľaduplne a nespokojnosť domácich živili v roku 1277 i neustále výtržnosti, bitky a vraždy, nehovoriac o hladomore, ktorý zachvátil Rakúsko a Štajersko v dôsledku predošlých pustošivých vojenských operácií. Navyše sa Paltram s novou vládou zmieril len naoko a v skutočnosti tajne pracoval proti nej v prospech svojho predošlého pána, Přemysla. Tento patricij sa následne stáva dušou českej strany a organizátorom sprisahania proti Rudolfovi, do ktorého zapája aj rod rakúskeho krajinského maršálka Henricha z Kuenringu a uhorského magnáta Ivana z Kyseku. No predčasný začiatok vzbury na jar 1278 zo strany Kuenringovcov odhalil po 16. apríli plány povstalcov a Paltram musel z Viedne ujsť. Rudolfov trest smrti a konfiškácie majetku v neprítomnosti mali stihnúť nielen samotného vodcu, ale i jeho brata a šesť synov, ktorí podobne ako ich otec našli azyl v Bavorsku na dvore vojvodu Henricha.⁴⁶

Čo sa týka ďalšieho Gozzovho osudu po prepustení z väzenia, niekedy medzi májom a júnom 1277, môžeme skonštatovať jeho postupný návrat do predošlých pozícií. Napr. v rokoch 1280 – 1281 vystupuje opäť ako kremžský richtár. A hoci jeho finančné, či politické aktivity trvali ešte asi osem rokov, stretávame sa s ním v prameňoch najmä v súvislosti s majetkovými odkazmi cirkvi. Tieto dary si mohol dovoliť ako človek, ktorého symbolom bohatstva a moci bol napr. i jeho dom, resp. „mestský hrad“, či palác na námestí Hoher Markt v Kremži. Architektonicky má jeho veľká sála, oknami obrátená na námestie, blízko k veľkolepým sieňam juhočeských kráľovských hradov na Zvíkove a v Písku. S tým súvisí i jeho podpora dominikánskeho kláštora v meste. V tamojšom kostole sa nachádza nástenná maľba korunovácie Panny Márie, kde nájdeme i jej donátora s manželkou. Časť nápisu „Goz“ prezráda, že ide o Gozza, čím túto fresku snád' možno dať do súvisu s vd'akou za jeho prepustenie z väzenia.⁴⁷

44 „5-Kalendas Aprilis quedam platea Wienne (...) domestico igne magna parte crematur. Item 16-Kalendas Maii (...) nocte exortus est ignus in domo camerarii (...) et exusta est magna pars civitatis Wienne (...) pridie Kalendas Maii (...) ante portam Scotorum (...) in quadam curia ubi lateres conficiuntur ex in provisu hominum prohdolor exortus es ignnis, austro meridionali vento vehementer conflati, et ecce tercio ipsa civitas Wienna infra et extra muros, omnes porte (...) turres (...) claustra, denique Scotorum, et fratrum minorum, nec non (...) ecclesie (...) ad 150 hospicium (...) remanencia (...) Porro Otacharus rex Boemie (...) iuxta nobilium sapientumque consiliariorum industriam prelibatam civitatem quasi ex novo conditam nititur sublimare. Ab omni (...) gravamine et mutarum per lustrum liberam penitus relaxavit; (...) omnium artificialium preter monete consortium, omnino deposuit, ut emendi; et vendendi tam incibariis quam in mercimoniis omnis homo per predictorum quinque annorum spacium liberam habeat et facultatem. Quendam etiam silvam in subsidium civibus libere tribuit nundinas per unius mensis spacium perhenniter prout civibus expedire videbitur, fieri illic iussit (...)” PERTZ, Georgivs Heinricvs. *Continuatio Vindobonensis*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Tomus XI. Hannoverae* : Impensis bibliopolii avlicis Hahniani, MDCCCLI, s. 707. HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 244. Porovnaj: OPLL, *F. Nachrichten...*, s. 44.

45 KUTHAN, J. *Zakladateľské dílo...*, s. 198-200.

46 FRANZL, J. *Rudolf I. Der erste...*, s. 139-142. Pozri tiež: HOENSCH, J. K. *Přemysl Otakar...*, s. 243-244.

47 KUTHAN, J. *Zakladateľské dílo...*, s. 63, 137-138, 149-157.

O jeho majetkovom vlastníctve, podobne ako v prípade iných patricijov, či šľachty sa často dozvedáme až dodatočne, v prípade darovania nejakého majetku. Vlastnil totiž viacero príjmov z kostolov, domov, ale i mýta, vinice, sady, lesy, pričom niektoré z nich sa dostali do vlastníctva rôznych cirkevných inštitúcií, vrátane jeho vlastnej „rodinnej kaplnky“ v jednom z jemu patriacich domov. Napr. dotácia tejto kaplnky podľa Gozzovej poslednej vôle pozostávala z príjmov z vinice v Stratzingu, desiatkov z Tundorfu a presne určených príjmov i v naturáliách z piatich „domov“, či majetkov. Podobné odkazy však urobil i v prospech svojich bratov.⁴⁸

Ak nerátame ostatné aktivity v prospech kláštora v Imbachu, vystupuje Gozzo nepriamo i neskôr ešte počas zajatia (5. apríla 1277) ako pôvodný držiteľ desiatkov v Zwetli, ktoré Imbachskému kláštoru darovali bratia Leutold, Henrich a Albero z rodu Kuenringovcov.⁴⁹ Po svojom prepustení potvrdzuje mníškam v roku 1278 predošlé donácie a navyše im daruje i dvor, resp. dom pri mestskej bráne v Kremži, ďalšiu záhradu v Sittendorfe, mostné mýto v Etsdorfe a les neďaleko Steinu. Pri svojom vstupe do kláštora v roku 1288 opätovne potvrdil tieto dary aj vo svojej poslednej vôli. To už bola členkou tamojšej komunity i jeho vnučka, dcéra jeho syna Irnfrieda – Alžbeta. Nech už boli pôvodné väzby na daný kláštor zo strany Gozza a jeho rodiny akékoľvek, v danom čase určite platil za jedného z jeho najväčších podporovateľov.⁵⁰ Samotný kláštor, resp. najmä jeho kostol pritom patria medzi významné príklady gotickej architektúry v Rakúsku.⁵¹

Rovnako ako Přemysl i Habsburg vedel oceniť finančné služby mocných patricijov. Napr. Konrád z Tullnu sa vracia na scénu ako ríšsky pokladník, ktorým bol následne v rokoch 1277 – 1281. Na konci tohto obdobia dlhoval Rudolf svojim priaznivcom zhruba 9 000 hrivien striebra. Konrád mal na týchto „pôžičkách“ nepochybne značný podiel a ako kompenzáciu získal mýto z mesta Stein, dunajské clo aj vojvodskú mincovňu v meste Enns, pričom jeho príjmy z Rakúska mali dosahovať až 18 000 hrivien ročne. Ak k tomu prirátame i 6 000 hrivien z jeho štajerských príjmov vychádza nám, že bol zhruba rovnako majetný ako sám Habsburg.⁵²

Samotný Gozzo zostal činný vo finančnej správe nového pána Rakúska asi do roku 1285. V nasledujúcom roku sa totižto vydal na púť do Ríma a po smrti manželky napokon v roku 1288 vstupuje do cisterciáckeho kláštora v Zwetli, ktorý podporoval už od čias svojej mladosti. Ešte predtým však rozdelil svoj majetok medzi rodinu a so súhlasom pasovského biskupa Wernharda sa zriekol i patronátneho práva nad svojim kostolom a spísal testament. V tomto smere bol jeho osud podobný ako v prípade Konráda z Tullnu. Po Gozzovej smrti (niekedy pred 27. májom 1292) v podpore kláštora pokračuje i jeho syn Irnfried, ktorý sa podobne ako jeho otec stal niekoľkokrát kremžským richtárom (v rokoch 1286 a 1288).⁵³

Pred svojim vstupom do kláštora spísal Gozzo ešte listinu, v ktorej obdarúva zwetlských cistercitov viacerými finančnými a hmotnými odkazmi z jednotlivých svojich majetkov najmä v Kremži a okolí. Odkaz sa zachoval ako prepis v knihe fundátorov tohto kláštora zo začiatku

48 KERSCHBAUMER, A. *Gozzo...*, s. 151-152.

49 „(...) *dedimus claustro Sororum in Minnenbach Jus decime cuisdam in Zuetil, quod a nobis Gozzo ciuis Cremssensis tenebat (...)*“ FRAST, J. – CHEMEL, J. *Das Nonnenkloster Imbach...*, s. 561-562, č. XXII. ZAJIC, A. H. *Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte...*, s. 60-61, 63-64.

50 ZAJIC, A. H. *Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte...*, s. 61-62.

51 KUTHAN, J. *Zakladatelské dílo...*, s. 76, 78, 85-87.

52 Rudolfove príjmy z jeho rodových statkov mohli dosahovať zhruba 7 000 mariek, rovnakú sumu mohol v ideálnom prípade očakávať z ríše a príjmy z alpských krajín tieto sumy zdvojnásobili. FRANZL, J. *Rudolf I. Der erste...*, s. 197-198.

53 DOPSCH, A. *Beiträge zur Geschichte...*, s. 302. Pozri tiež: KERSCHBAUMER, A. *Gozzo...*, s. 153-155.

14. storočia, pričom medzi svedkami, aj keď na poslednom mieste sa objavuje i Gozzov notár Purchard. V roku 1292 po otcovej smrti potvrdzuje tieto donácie aj syn Irnfried.⁵⁴

Podobne i v prípade samotného Paltrama vidíme na konci jeho života prejavy zbožnosti, hoci v o niečo odlišnej sfére. Keď totiž 25. mája 1287, takmer po desaťročí strávenom v bavorskom exile spíše vo svojom dome v Landshute poslednú vôľu, chystá sa práve na púť do Svätej zeme. V ten istý deň tento závet potvrdzuje i jeho ochranca, bavorské knieža Henrich, pričom ho označuje za svojho „rytiera“ s prívlastkom „de Karlstein“ (hrad pri Reichenhalle na dnešnej nemecko-rakúskej hranici). Spolu sním sa ako pútnici spomínajú i raitenhaslackský opát Konrád, Eberhard, Paltramov syn, ako člen rádu johanitov a tiež Siboto (snáď Paltramov brat), ktorých zároveň ustanovuje ako vykonávateľov svojho testamentu (pre prípad, že by sa už nevrátil.⁵⁵ Čoskoro sa ukázalo, že to bol rozumný počín, pretože 20. novembra 1287 z Akkonu píše vojvodovi Henrichovi ohľadom doplnkov v testamente so značnými odkazmi v striebre svojim synom, dcére a cirkevným inštitúciám. Takže je zrejmé, že sa už z poslednej púte nevrátil.⁵⁶

Záverom možno zhrnúť, že vzťahy medzi českým kráľom Přemyslom Otakárom II. a jeho finančníkmi z radov rakúskych mešťanov boli do určitého času obojstranne výhodné. Ak si odmyslíme politické problémy na konci vlády spomínaného panovníka, kedy dochádza k definitívnej strate jeho pozícií v alpskej oblasti môžeme skonštatovať, že tieto vzťahy boli založené na finančnej solventnosti daných patricijov, ako aj na ich ekonomických schopnostiach spravovať panovníkove príjmy. To všetko muselo fungovať tak, aby pri svojich výdavkoch pre potreby kráľa dosahovali zisk, ktorý vzápätí „investovali“ jednak vo vlastnej réžii do prenájmov, napr. cirkevných majetkov, resp. i do cirkevných fundácií. V neposlednom rade však pokračovali v ďalších „pôžičkách“ kráľovi. Pri vážnych problémoch, akými bol boj o alpské krajiny po roku 1274 sa situácia zmenila a panovníkovu dôveru si udržal v podstate

54 „Gozzo civis cremensis rector officinim per Austriam postea uero deuotus monachus zwetlensis (...) multa beneficia domui nostre a diebus iuuentutis sue nonscitur impendisse (...) anno domini MCCLXXXVIII videlicet eo anno quo ordinem cysterciensem et domuni zwetlensem ingressus est omnem proprietatem abiciens pro melioratione et constructione domus abbatis super fluuium Champ iuxta infirmitorium monachorum XI libras denariorum cum alijs promotionibus tradidit et impendit. Ipse redditus VIII talentorum in Chremsa et iuxta Chremsam (...) zwetlensi monasterio in hoc sequenti priuilegio legitur tradidisse, qui redditus licet a domino Ebrone abbate (...) in Tyernstain in magna parte venditi aut etiam commutati tamen propter aliqualem adhuc eorum retentionem huius uiri prouidi Gozzonis facimus mentionem (...) ego Gozzo ciuis chremensis (...) fratribus domino Ebroni abbati in Zwetil et suo conuentui cui vita et habitu me contradidi (...) cum voto et consensu filiorvm meorum Irnfridi et Jacobi, ac utriusque filie mee, Gerbirgis, scilicet et Perchte ac omnium prorsus heredum meorum voluntate vnanimi redditus octo talentorum quorum situs et nomina in subnotatis clarius exprimentur volens vt ipsi fratres a quarumlibet vexationum et impetitionum grauamine liberi et securi reddituis memoratos (...) vsu fructuario, tam tempore vite mee quam post mei obitum quietissime debeant possidere quorum reddituum situs et nomina in ciuitate chremensi scripto taliter ostenduntur, in domo Hainrici cingulatoris dimidium talentum, de Chasthof cerdonis dimidium talentum, de domo Petrinne dimidium talentum, de domo Prvnari dimidium talentum. Item Chvnradius Albus in Pvrchhof, vnum talentum, Sifridus in inferno, de orte et vinea duodecim solidos, Chvno de camera gladiorum tres solidos, de domo Ekperti in cottidiano foro triginta denarios et tria talenta, de orte et vinea apud piscatores (...) presentem litteram sigillo meo ac domini Griffonis generi mei filiorumque meorum sigillis valenter et decentissime consignatam. Actum et datum anno domini MCCLXXXVIII (...) Cuius rei testes sunt frater Hainricus prior de domo predicatorum, dominus Rinoldus decanus chremensis, Syboto frater meus et Walchvnu nepos Wurchin, Rvdlo notarius et Pvrchardus notarius meus et alij quam plures.“ FRAST, Johann von (Ed.). *Das „Stiftungen-Buch“ des Cistercienser-Kloster Zwetl. Fontes rerum Austriacarum – Österreichische Geschichts-Quellen. Zweite Abtheilung. Diplomata et acta. III. Band.* Wien: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1851, s. 462-465.

55 „Nos Henricus (...) dux Bawarie (...) testamentariam ordinationem, quam dilectus miles noster paltramus de Karelstein pro consumando salubri proposito Sepulchrum Dominicum visitandi cum (...) domino Chunrado abbate in Ratenhaslach et fratre Eberhardo, filio suo de ordine sancti Johannis Jerosolimitani, ac Sibotone (...) quos executores instituit sue ultime voluntatis, si aliquo casu de ultramarinis partibus finaliter non rediret, sicut (...) confirmamus (...)“ UHLIRZ, Karl. *Drei Urkunden zur Geschichte Paltrams vor dem Friedhofe.* In: *Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich.* Ser. NF, Bd. 29 (1895). Wien: Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 1895, s. 535, č. II.

56 UHLIRZ, K. *Drei Urkunden...*, s. 536-537, č. III.

len Paltram. Gozzo sa naopak, či už pôvodne dobrovoľne, alebo neskôr pod tlakom okolností svojho uväznenia pridal na stranu Rudolfa Habsburského. Na druhej strane o prínose a „výhodnosti“ tohto systému financovania panovníckych výdavkov, ktoré dosahovali v prípade oboch vládcov značné čiastky svedčí i fakt, že ho Habsburg úspešne využíval aj po porážke a smrti svojho českého konkurenta.

Na druhej strane je zaujímavá už samotná pozícia týchto mešťanov, finančníkov, obchodníkov a niekedy i rytierov v súkolí vtedajšej spoločnosti. Mohli sa totiž pokojne vyrovnáť šľachte v bohatstve či vplyve, pričom ju rozhodne často aj prevyšovali. Obaja si mohli, vďaka svojim podnikateľským aktivitám a funkciám v krajinskej správe dovoliť štedré donácie cirkvi, vrátane zakladania kláštorov či kostolov, podobne ako to robili najbohatšie a najmocnejšie šľachtické rody tých čias. Na konci života sa však obaja mešťania dali, podobne ako mnoho šľachticov vo svojich testamentárnych odkazoch cirkvi (čo je pre naše časy snáď menej pochopiteľné) na „pokánie“. A to vstupom do kláštora, v prípade Gozza (rovnako tak urobil i Konrád z Tullnu), resp. drahou a po každej stránke náročnou púťou do Svätej zeme v prípade Paltrama.

ZOZNAM PRAMEŇOV

- EMLER, Josephi. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae : II. annorum 1253 – 1310*. Praegae : Haase, 1882, 1490 s.
- FEJÉR, Georgii. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII. /5*. Budae : Typis typogr. Regiae universitatis Ungaricae, 1841, 640 s.
- FRAST, Johann von (Ed.). *Das „Stiftungen-Buch“ des Cistercienser-Kloster Zwetl. Fontes rerum Austriacarum – Österreichische Geschichts-Quellen. Zweite Abtheilung. Diplomata et acta. III. Band*. Wien : Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1851, 736 s.
- GOMBOS, Franciscus Albinus. *Catalogus fontium historiae Hungariae I*. Budapestini : Ab Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata editus, MCMXXXVII, 812 s.
- PERTZ, Georgivs Heinricvs. *Continuatio Vindobonensis*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Tomus XI*. Hannoverae : Impensis bibliopolii avlici Hahniani, MDCCCLI, s. 698-722.
- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. /2*. Praegae : Academia scientiarum Bohemoslovacae, 1981, 440 s.
- ZAHN, Joseph von. *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis*. Fontes rerum Austriacarum XXXI. Wien : Aus der Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1870, 470 s.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ANTONÍN, Robert. Přemysl Otakar II. a získání zemí Babenberského dědictví. In: JAN, Libor – KACETL, Jiří (Eds.). *Pocta králi : K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II*. Brno - Znojmo : Matice moravská, 2010, s. 55-72.
- HOENSCH, Jörg Konrad. *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*. Graz – Wien – Köln : Verlag Styria, 1989, 303 s.
- HÓMAN, Bálint – SZEKFÜ, Gyula. *Magyar történet I*. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935/1990, 716 s.
- CHMEL, Joseph. *Urkunden Zur Geschichte Von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Triest, Istrien, Tirol, Aus Den Jahren 1246 – 1300. Fontes rerum Austriacarum I. Band*. Wien : Aus Der Kais. Kön. Haus-, Hof- Und Staats- Druckerei, 1849, 340 s.
- CSENDES, Peter. König Ottokar II. und die Stadt Wien. In: *Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert. Österreich (einschliesslich Steiermark, Kärnten und Krain) im Grossreichprojekt Ottokars II. Přemysl, König von Böhmen*. Praha : Das Österreichische Kulturinstitut Prag, 1998, s. 63-68.
- CSENDES, Peter. *Geschichte Wiens*. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1990, 212 s.
- DOPSCH, Alfons. Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Österreichs im 13. Jahrhundert. Die Organisation der landesfürstlichen Finanzverwaltung. Das Landschreiber- und Hubmeisteramt

- insbesondere. In: *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*. XVIII. Band. Innsbruck : Wagnersche Universitätsbuchhandlung, 1897, s. 233-340.
- DOPSCH, Heinz – BRUNNER, Karl – WELTIN, Maximilian. *Österreichische Geschichte 1122 – 1278 : Die Länder und das Reich der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien : Ueberreuter, 1999, 620 s.
- DROEGE, Georg. Die Ausbildung der mittelalterlichen territorialen Finanzverwaltung. In: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert Tl. 1*. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1970, s. 325-345.
- EBERT, Claudia. „Die Translatio Sanctae Delicianae von Gutolf von Heiligenkreuz - Textanalyse, deutsche Übersetzung und Interpretation“. (Diplomová práca). Wien : Universität Wien, 2012, 84 s.
- FRANZL, Johann. *Rudolf I. Der erste Habsburg auf dem deutschen thron*. Graz – Wien - Köln : Verlag Styria, 1986, 309 s.
- FRAST, Johann von – CHMEL, Joseph. Das Nonnenkloster Imbach. In: CHMEL, Joseph (Ed.) *Der österreichische Geschichtsforscher 1*. Wien : Beck, 1838, s. 533-565.
- KERSCHBAUMER, Anton. Gozzo. Ein Kremser Bürger des XIII. Jahrhunderts. In: *Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich*. XXIX Jahrgang. Wien : Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 1895, s. 146-156.
- KLUČINA, Petr a kol. *Vojenské dějiny Československa I. (do roku 1526)*. Praha : Naše vojsko, 1985, 366 s.
- KUTHAN, Jiří. *Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku*. Praha : Academia, 1991, 255 s.
- LECHNER, Karl. *Die Babenberger - Markgrafen und Herzoge von Osterreich 976 – 1246*. Wien – Köln - Weimar : Böhlau, 1992, 480 s.
- LIEBERTZ-GRÜN, Ursula. Bürger, Fürsten, Dienstherren, Ritter und Frauen : Gesellschaftsdarstellung und Geschichtsbild in Jans Enikels Fürstenbuch. In: *Euphorion Zeitschrift für Literaturgeschichte*, Bd. 74 (1980). Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1980, s. 77-94.
- LUKÁČKA, Ján. Verkehrs- und Handelsbeziehungen zwischen den Städten Wien, Pressburg und Ofen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. In: MARSINA, Richard (Ed.) *Städte im Donauraum*. Bratislava : Slovenská historická spoločnosť, 1993, s. 159-168.
- MAREK, Miloš. Trnava v časoch vojen o babenberské dedičstvo. In: RÁBIK, Vladimír a kol. *Trnava 1211 – 2011 : Historické štúdie k najstarším dejinám mesta*. Krakov - Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku - Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, 2011, s. 167-196.
- MARSINA, Richard. Přemysl Otakar II. a Uhorsko. In: *Folia Historica Bohemica I*. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1979, s. 37-65.
- MIKA, Norbert. *Walka o spadek po Babenbergach 1246 – 1278*. Racibórz : WAW, 2008, 136 s.
- OPLL, Fredinand. *Nachrichten aus dem mittelalterlichen Wien : Zeitgenossen berichten*. Wien – Köln - Weimar : Böhlau Verlag Wien, 1995, 290 s.
- REDLICH, Oswald – SCHÖNBACH, Anton E. (Eds.) Des Gutolf von Heiligenkreuz Translatio sanctae Delicianae. In: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. 159. Band, II. Abhandlung. Wien : Wien Hölder in Komm, 1908, s. 1-38.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Najstarší patriciát v stredovekej Bratislave : šľachtici alebo mešťania? In: *Forum historiae* [online], 2008, roč. 2, č. 1, s. 18-19. [cit. 30.8.2015]. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Sedivy.pdf>.
- UHLIRZ, Karl. Drei Urkunden zur Geschichte Paltrams vor dem Friedhofe. In: *Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich*. Ser. NF, Bd. 29 (1895). Wien : Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 1895, s. 535-537.
- VANIČEK, Vratislav. *Velké dějiny zemí Koruny české III. 1250 – 1310*. Praha : Paseka, 2002, 760 s.
- ZAJIC, Andreas H. Vorbemerkungen zu einer Frühgeschichte des Dominikanerinnenklosters Imbach : Mit einem Nachtrag zu CDB V/2 und 3. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. 115 (2007). Wien – Köln - Weimar : Böhlau, 2007, s. 35-75.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II. : král na rozhraní věků*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 721 s.

Vybraní trenčianski richtári zo 17. storočia vo svetle prozopografických výskumov

Peter Brindza

vol. 4, 2015, 2, pp. 37-53

Some Trenčín's mayors in the 17th century in light of prosopographical research

The urban elite that was unquestionably formed by the mayors and other leading representatives of the municipal administration and intellectuals, was a characteristic part of any modern free royal town in the Kingdom of Hungary. This distinctive elite community was based on their own laws. From the other parts of the population were different on the basis of assets, educational levels and a coherent and sophisticated wedding strategy particularly based on the affinity links. Purpose was to maintain the social status, influence and to keep urban authorities that managed the city. By analyzing of the background of five detailed profiles of Trenčín's mayors in 17th century, their different origin, religion and external circumstances, brings new facts of life in cities and present less known aspects of our history.

Key words: Archontology. History of places in modern times. Genealogy. The Urban elite. The Mayor. City of Trenčín. 17th century.

Patriciát našich miest sa v uplynulých rokoch stáva čoraz väčším objektom záujmu sociálnych dejín, medzi ktoré nepochybne patrí biografía či genealógia. Vzhľadom k zachovanému pramennému materiálu sa v našom priestore postupne udomácnujú i menej známe vedné odbory, akými sú archontológia a napokon i prozopografia. Slovenská historiografia, čerpajúc v tomto ohľade informácie z vyspelejšej zahraničnej spisby, pozná nielen predmet a cieľ takýchto výskumov, ale i metodológiu a formu prezentácie.¹ Pri zaľudňovaní našich dejín zohrávajú práve vyššie spomenuté vedné odbory svoj nezastupiteľný význam. Takéto bádanie sa ukazuje byť veľmi prínosné najmä na regionálnej úrovni (mestská a stoličná správa), kde často môžeme naraziť na ľudí, ktorí mali pôvod resp. začínali svoju profesionálnu kariéru práve v tomto prostredí a v danej komunite mohli požívať istý spoločenský honor. Je však treba upozorniť, že takýto výskum si vyžaduje obsahom kvalitné archívne pramene, bez ktorých by nebolo možné spracovať prozopografickú tému.²

Aby mal výstup z takéhoto projektu aj väčší ohlas medzi odbornou verejnosťou, je potrebné pristupovať k téme v širších súvislostiach, neglorifikovať len jednotlivé osoby, ale osadiť ich do času a priestoru v rámci historických súvislostí. Aby sme splnili stanovený cieľ, vybrali sme si spomedzi tridsiatich trenčianskych richtárov reprezentujúcich mesto navonok v rokoch 1600 – 1700, päť z nich.³ Výber nebol náhodný, snažili sme sa stanoviť si isté kritériá, ohľad

1 Prozopografické a archontologické výskumy sú rozvinuté najmä v oblasti Nemecka, Rakúska a Maďarska, osobitne necitujeme jednotlivé práce. Pre slovenskú historiografiu zásadnou štúdiu, ktorá ako prvá sprostredkovane prináša slovenskému čitateľovi informácie o formách a možnostiach archontologicko-prozopografických výskumov na Slovensku je: FEDERMAYER, Frederik. Archontológia a jej význam pre genealogický výskum. In: *Genealogicko-heraldický hlas*, 2009, roč. 19, č. 1-2, s. 3-12.

2 Objektom prozopografických výskumov sú najmä osoby, ktoré napríklad v urbánnom prostredí považujeme za mestské elity. Na archívne pramene k nim na príklade Trenčína upozorňuje štúdiá: BRINDZA, Peter. Príspevok k problematike výskumu mestských elit v 17. storočí (na príklade Trenčína). In: *Biografické štúdie*, 2013, roč. 36, najmä s. 216-218.

3 Archontologický prehľad trenčianskych richtárov v rokoch 1600 – 1700 pozri: BRINDZA, P. *Príspevok k problematike...*, s. 219-220.

sa bral na napríklad na časový rámeč, aby bolo pokryté celé storočie a nielen napríklad jedna jeho polovica; ďalej sme zohľadnili konfesijné a spoločenské pomery v Trenčíne a dôraz sa bral aj na etnický a spoločenský pôvod. Vyšiel nám tak okruh osôb v tomto zložení: Pavol Jesenský, Andrej Kubranský, Daniel Lipský starší, Baltazár Sivý a napokon Michal Vrana. Sú tu zastúpené osoby tak domáceho trenčianskeho pôvodu, ako i náboženski exulanti pochádzajúci z českých krajín, evanjelici i katolíci, osoby s meštianskym i šľachtickým pôvodom v čase pred i počas náboženského útlaku. Ide tak o reprezentatívnu vzorku osôb z rozličných, v tom čase pre Trenčín charakteristických skupín. Na ich pozadí si tak môžeme ilustrovať bežný život, zmýšľanie, nadväzovanie príbuzenských pút i postoj tamojšej elity vo vzťahu k náboženským a politicko-spoločenským udalostiam v 17. storočí.

Trenčín ako slobodné kráľovské mesto, podobne aj ostatné v Uhorsku, prechádzalo v 17. storočí turbulentným obdobím plným stavovských a náboženských nepokojov. Každá zo súperiacich strán sa snažila nakloniť si na svoju stranu tieto veľké a ekonomicky silné hospodárske celky, ktoré im mohli byť oporou nielen vo financovaní, ale i počas vojenských ťažení. V čase osmanskej expanzie sa tiež stali útočiskom pre mnohé šľachtické a patricijské rodiny, ktoré museli kvôli vojenskému nebezpečenstvu opustiť svoje majetky v južných oblastiach krajiny. Napokon sa mestá v tomto období stali aj dôležitými centrami náboženského exilu, čo je zvlášť charakteristické najmä pre Trenčín.

Osoba zastávajúca richtársky úrad v slobodnom kráľovskom meste patrila už len dosiahnutím tohto postu k tzv. mestskej elite,⁴ teda tej skupine mestskej spoločnosti, ktorá mala schopnosť vládnuť a riadiť, bola spoločensky potrebná a odborne nenahraditeľná.⁵ Ako z tejto krátkej definície mestskej elity vyplýva, úrad richtára patril naozaj v novovekom meste k tým najlukratívnejším. Jeho úrad ako taký, kompetencie a povinnosti vo vzťahu k ostatným mestským úradníkom i mešťanom sme si podrobne priblížili v inom príspevku len nedávno.⁶

Zameriame sa preto teraz na samotné osoby, ktoré boli predmetom nášho prozopografického výskumu a v tejto časti sústredíme pozornosť najmä na ich genealogické väzby, manželstvá „stratégiu“, či majetkové pomery, čo predstavuje celkom nový pohľad na každodennosť mestskej elity.

Najnovšie genealogické výskumy celkom jasne dokazujú, že popredné rody či už v rámci viacerých okolitých miest, alebo v rámci jednej urbánnej komunity viazali spoločné ekonomické a spoločensko-politické ciele. Tie dosahovali nielen vlastným schopnosťami a prácou, ale i premyslenou sobášnou stratégiou.⁷ Význačnejšie patricijské rody uzurpujúce si miesta v užšej mestskej rade viazali väčšinou vzájomné príbuzenské väzby. Dialo sa tak predovšetkým vďaka afinitným, teda švagrovským vzťahom, ktoré predstavovali jeden z legálnych prostriedkov, ako obísť zákaz blízkej pokrvnosti, ako prekážky členstva v senáte. Podľa starého ustanovenia otec so synom, brat s bratom ani svokor so zaťom nesmeli naraz zasadať v mestskej rade, aby

4 BRINDZA, Peter. Aktuálne metodologické otázky výskumu mestských elit novovekých slobodných kráľovských miest Uhorska z pohľadu genealógie a archontológie. In: *Documenta Pragensia*, 2013, roč. 32, č. 2, najmä s. 89-92.

5 Z prác Wolfganga Reinharda prebral a uplatnil túto definíciu v slovenských podmienkach ako prvý Michal Duchoň pri výskumoch mestských elit Pezinka a neskoršie i ďalších malokarpatských miest - Svätého Jura a Modry. DUCHOŇ, Michal. Mestské elity v Pezinku v rannom novoveku. In: POSPECHOVÁ, Petra. *Bozen – Pezínok 1208 – 2008*. Pezínok : b. v., 2008, s. 99-106.

6 BRINDZA, Peter. Richtár a fiškál mesta Trenčín z pohľadu ich postavenia a kompetencií v storočí stavovských nepokojov. In: *Zborník FiF UK – Historica*, 2015, roč. 49, s. 13-26.

7 BRINDZA, Peter. *Trenčianska mestská elita a jej genealogické väzby v storočí stavovských povstaní*. Stropkov; Trenčín; Lysá pod Makytou : Slovenská spoločnosť o. z.; Peter Brindza vlastným nákladom, 2015, s. 157-164.

nedochádzalo k rodinkárstvu.⁸ Dvaja senátori, ktorých manželky boli sestry, v senáte však už mohli byť súčasne a to bez akýchkoľvek prekážok. Pravda, možnosti na obídienie zaužívaného pravidla bolo viac, no zväčša platilo, že ak sa chcel niekto dostať do senátu, musel tam mať zväčša niekoho, kto by sa za neho „přihovoril“. A keďže bolo pre každého výhodné mať v tomto prestížnom mestskom orgáne rozhodujúcom o zásadných otázkach mesta, čo najviac „svojich“ osôb, nadobudlo členstvo v mestskej rade akýsi rodinný charakter. Nielen senátorské rodiny nadväzovali vzájomné genealogické väzby, výskumy z Bratislavy, Pezinka i Trenčína⁹ naznačujú, že i samotné richtárske rody si utužovali svoje postavenie v mestskej komunite pomocou vzájomných príbuzenských pút. Vyplyva to aj z nášho malého výskumu, keď z piatich, navonok úplne cudzích osôb zastávajúcich richtársky úrad v Trenčíne počas 17. storočia, boli až štyria z nich navzájom spätí prostredníctvom afinitných vzťahov.

Na prvý pohľad by sa tak zdalo, že Pavol Jesenský, keďže nemá príbuzenské väzby s menovanými richtármi, nebol súčasťou tejto „siete“. V súvislosti s jeho osobou ale musíme brať ohľad na nové spoločensko-politické pomery, kedy až po ich ozrejmění zistíme istú kontinuitu obsadzovania senátorských funkcií evanjelickými a katolíckymi rodmi. Po Vešeléního sprisahání, v Trenčíne už na sklonku roka 1669, totiž badať postupný tlak zo strany panovníka a Uhorskej komory na mestské rady slobodných kráľovských miest.¹⁰ Ich snahou bolo vidieť vo vedení mesta, najmä v kľúčových pozíciách (senátori, richtár, mestskí kapitáni, komorník), čo najviac katolíkov. Evanjelické rody, ktoré dovtedy držali správu miest pevne vo svojich rukách, boli postupne zbavované vplyvu a moci. Do popredia sa tak dostali osoby a rody síce aj na základe odbornosti, no veľmi dôležitým faktorom pri obsadzovaní senátorských kresiel sa stala „správna“ náboženská príslušnosť.¹¹ A Pavol Jesenský bol jedným z tých, ktorí splňali stanovené požiadavky. Keď zomrel, farár dokonca dopísal k jeho menu, že bol horlivý katolík. Neznamená to však, že Pavol Jesenský nemal medzi trenčianskym patriciátom nijaké zázemie, práve naopak, snažil sa síce budovať „siet“, s novou, katolíckou mestskou elitou, no aby si získal vážnosť a rešpekt aj medzi pôvodnými rodinami, bolo treba vytvoriť akúsi kontinuitu, prepojiť staré (evanjelické) a nové (katolícke) rody. Manželku si síce našiel v Helene Habdeličovej, ktorej otec Juraj patrili rovnako k nováčikom v mestskej rade dosadeným na základe „novej politiky“ presadzovanej v mestskom prostredí ústrednou mocou po odhalení Vešeléního sprisahania. Jej starí rodičia z matkinej strany ale patrili k popredným evanjelickým rodom (Kašay, Bobocký), čo pre Pavla znamenalo významný krok k nadobudnutiu rešpektu aj medzi pôvodnými poprednými evanjelickými rodinami. Vidíme tu teda zachovanie väzieb na starý patriciát a zároveň budovanie „sietí“ už s novými katolíckymi rodinami.

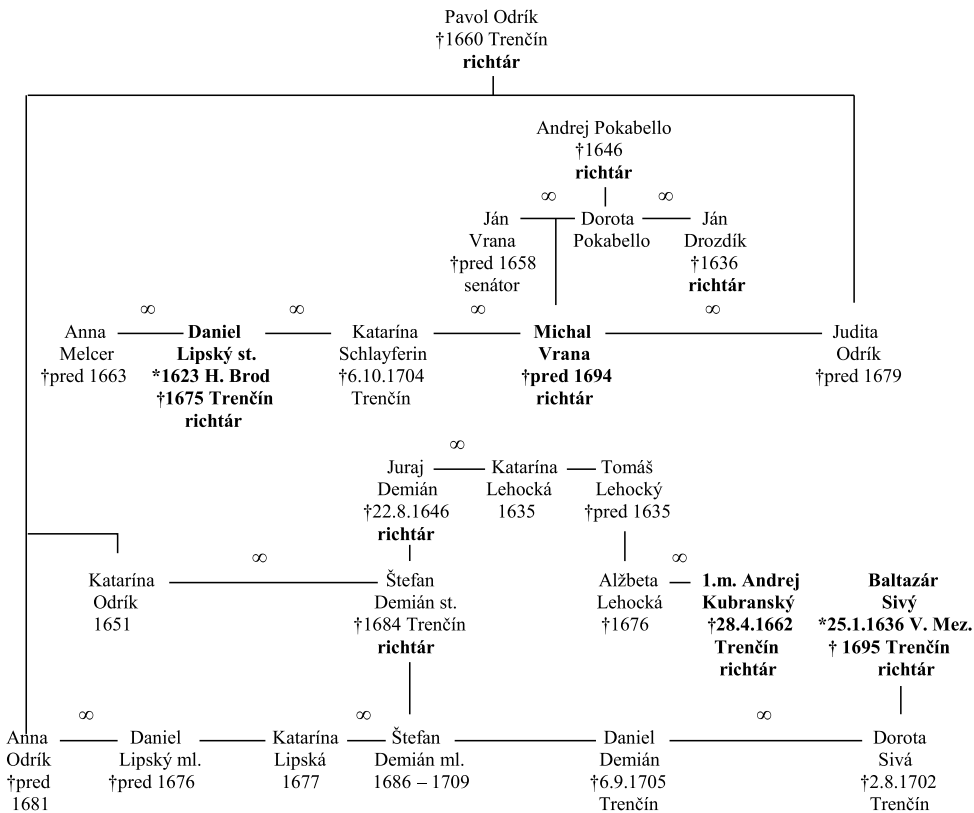
Ako sme už vyššie naznačili, ostatných štyroch zo skúmanej päťice richtárov spájali vcelku blízke afinitné väzby, čo je zrejme aj z nasledujúcej genealogickej tabuľky. Nájdeme v nej aj ďalších piatich richtárov (Pavla Odríka, Juraja Demiána a Štefana Demiána staršieho, Andreja Pokabella a Jána Drozdíka), ktorí už síce neboli predmetom tejto štúdie, no zvýrazňujú naše tvrdenie o zosieťovaní mestskej elity a obzvlášť richtárskych rodov:

8 ŠTIBRANÝ, Vojtech. Príspevok k dejinám administratívy mesta Trenčína do roku 1870. In: *Sborník archivních prací*, 1956, roč. 6, č. 1, s. 65. Doslovne z mestskeho protokolu cituje: „*Pater cum filio, frater cum fratre non aligantur solere ad officium luratore*“ a na inom mieste zase „*Pater cum genere non sint simul in ordine luratorum*.“

9 K predmetným mestám pozri najmä práce: FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava: Monada, 2003, 368 s. DUCHON, M. *Mestské elity...*, s. 99-106. BRINDZA, P. *Trenčianska mestská...*, 224 s.

10 BRINDZA, P. *Trenčianska mestská...*, s. 143.

11 NÉMETH, István. Európska doktrína, alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In: *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 4, s. 650.

Tab. 1: Genealogická tabuľka zosieťovania richtárskych rodov v Trenčíne v 17. storočí

Ďalší dvaja richtári, menovite Daniel Lipský starší a Baltazár Sívý, mali exulantský pôvod. Do Trenčína sa ich rodiny uchýlili pred náboženským prenasledovaním, ktoré sa v Českom kráľovstve naplno „rozohorelo“ po porážke českých stavov roku 1620 v bitke na Bielej hore. Trenčín prichýlil početnú komunitu takýchto vyhnančov najmä po vydaní Obnoveného zemského zriadenia (v Čechách 1627, na Morave 1628), medzi ktorými sa nachádzalo viacero intelektuálov, vzdelancov, kňazov, ale i lekárov a úradníkov.¹² Iste aj vzhľadom na spoločensko-politický vývoj v krajine nejaký čas trvalo, kým si pôvodné trenčianske rodiny na novoprišielcov zvykli a naplno ich prijali medzi seba. Vidieť to najmä na ich postupnom zblížovaní sa. Prvá generácia exulantov nadväzovala príbuzenské zväzky v drvivej väčšine prípadov ešte so svojimi súkmeňovcami, no ďalšia generácia exulantov bola už domácim meštianstvom plne

12 K exulantom usadeným v Trenčíne pozri práce predovšetkým od Pavla Horvátha ako napríklad: HORVÁTH, Pavel. Česká pobeloorská emigrácia v Trenčíne. In: *Otázky střední a východní Evropy*. Brno : b. v., 1971, s. 145-159. HORVÁTH, Pavel. Humanisti z českých krajín v pobeloorském exile v Trenčíne. In: *Zborník FIF UK – Historica*, 1976, roč. 26, s. 155-168. HORVÁTH, Pavel. Novšie údaje o pobyte českej pobelohorskej emigrácie v Trenčíne a na okolí. In: ŠÍŠMIŠ, Milan. *Trenčín, remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava : Alfa, 1985, s. 164-188.

etablovaná a vnímaná ako „domáci“ element. Iste mala na tom svoj podiel aj predchádzajúca jazyková a kultúrna blízkosť či vzájomné obchodné vzťahy.

Baltazár Sivý je zjavným príkladom, nakoľko jeho prvou manželkou sa stala rovnako exulantka Alžbeta Cejslová. Po jej predčasnom úmrtí roku 1666 aj vzhľadom na majetkové pomery jeho rodiny, sa mu už druhú manželku podarilo získať z domáceho trenčianskeho prostredia. Vďaka tomu si upevnil nielen pozíciu medzi tamojšími vplyvnými rodinami, ale povznieslo ho to i spoločensky a kariérne. Otcom jeho druhej manželky Evy bol totiž dlhoročný trenčiansky senátor a veľmi bohatý patricij Andrej Portitoris (†1684), v ktorom získal Baltazár nielen svojho svokra, ale zdá sa i podporovateľa a vplyvného človeka. Pravdepodobne s jeho pomocou už od roku 1670 postupne Baltazár prenikal do mestských orgánov, najskôr ako komorník, a to i napriek tomu, že práve v tom čase začali byť evanjelici zbavovaní úradov. O rok neskôr už dokonca zasadal Baltazár Sivý súčasne so svojim svokrom Andrejom Portitorisom v trenčianskej mestskej rade, čím de facto i de iure porušili starú zásadu, podľa ktorej svokor so zaťom nemali byť súčasne členmi senátu!

Aj Daniel Lipský starší si po príchode do Trenčína našiel manželku Annu z exulantskej komunity, z rodu Juraja Melcera staršieho venujúceho sa lekárskej činnosti. Daniela Lipského posunulo spoločensky i kariérne vyššie získanie nobilitačnej listiny roku 1649 a záujem na riadení mesta. To bol podstatný rozdiel v porovnaní s rodinou Sivých, kde Ondrej Sivý ako adresát armálesu (1647) nemal záujem o mestské funkcie, dokonca sa vykúpil z ich zastávania.¹³ Daniel začína v mestskej administratíve takpovediac od úplného začiatku, najskôr ako člen širšej mestskej rady (1649), v nasledujúcom roku sa posunul do úradu mestského komorníka a keď sa osvedčil od roku 1651 v dodatočnej voľbe získal aj senátorské kreslo. V jeho prípade si teda nemusel hľadať manželku domáceho pôvodu, aby prenikol do mestskej rady. Po úmrtí prvej manželky si aj v druhom prípade vyhliadol manželku cudzieho pôvodu, istú Katarínu Schlayferinovú. V súvislosti s ňou sú však zaujímavé následné genealogické väzby, po smrti jej manžela Daniela Lipského staršieho. Ako vdova po prestížnom patricijovi sa opäť vydala, na čom by nebolo nič zaujímavého, avšak v tomto prípade zostalo zachované prepojenie na rodinu rovnakého spoločenského statusu z radov mestskej elity. V príbuzenstve jej druhého manžela Michala Vranu, inak senátora a mestského notára, evidujeme totiž celý rad vplyvných osôb (viď predchádzajúca genealogická tabuľka). Toto manželstvo tak neplnilo len funkciu rodiny ako základnej bunky spoločnosti, ale malo svoj význam a spoločenské opodstatnenie aj v umelo budovanej sieti elitnej mestskej spoločnosti, ktorá sa týmto spôsobom ešte viac uzatvárala pred vonkajším svetom s cieľom udržania si svojho spoločenského postavenia a moci.

Z daných príkladov je teda zrejmé, že na vytváranie vzájomných príbuzenských sietí (nemecky *Verflechtung*) v radoch mestskej elity sa využíval dômyselný systém vopred naplánovaných a dohodnutých manželských zväzkov.¹⁴ Každá osoba v danej štruktúre zohrávala dôležitú úlohu. Spájali sa tak vplyvné rody, čo následne vyústilo až do vzniku akejsi „dynastie“ navzájom príbuzensky previazaných rodov riadiacich mestskú správu počas celých desaťročí.

13 INDRÁ, Bohumír. Valašskomeziříčský kronikář, trenčiansky puškař Ondřej Sivý a jeho rod na Slovensku. In: *Zpravodaj ostravské pobočky Genealogické a heraldické společnosti v Praze při Domu kultury pracujících Vitkovic v Ostravě*, 1981, roč. 3, č. 2-3, s. 3.

14 Vzájomné zosieťovanie rímskej oligarchie, teda riadiacej skupiny okolo roku 1600 ako výskumný koncept využil ako prvý: REINHARD, Wolfgang. *Freunde und Kreaturen: Verflechtung als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*. (Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg 14). München: Verlag Ernst Vögel, 1979, 83 s.

Archontologicko-biografický profil trencianskeho richtára Pavla Jesenského

Meno, priezvisko a jeho varianty: Pavol Jesenský („Jesensky“, „Jeszenszky“, „Jesenszky“)

Dátum a miesto narodenia: nie sú známe

Dátum a miesto úmrtia resp. pochovania: bol pochovaný dňa 14. mája 1711 na cintoríne v Trenčíne¹⁵

Pôvod predkov, etnická príslušnosť: Šľachtic. Rod má stredoveký pôvod odvodzujúc svoje meno z turčianskej obce Dolné Jaseno. Dolnojesenský Jesenskovci používali erb s danielom, ktorý im armálesom udelil dňa 1. júna 1521 kráľ Ľudovít II.¹⁶ V súvislosti s Jesenskovcami treba upozorniť, že rod Jesenskovcov z Horného Jasena je úplne iný rod, ktorý používal v erbe medveďa. Etnický Slovák.

Rodičia a súrodenci: Rodičia: František Jesenský († pred 1686 Trenčín)¹⁷ a jeho manželka Eva Černeyová;¹⁸ Súrodenci: Alžbeta Jesenská, vydatá za Jána Hlaváča (1686). Sú známi aj viacerí nevlastní súrodenci, ktorých mala matka Pavla Jesenského, Eva Černeyová s druhým manželom, mestským kapitánom Jánom Kürthym († pred 1703).¹⁹ Boli to títo: Judita Kürthyová, Zuzana Kürthyová, Justína Kürthyová; Magdaléna Kürthyová.²⁰

Vlastná rodina: manželka Helena Habledičová (*26. apríl 1657 Trenčín),²¹ dcéra trencianskeho senátora Juraja Hablediča (†4.11.1674 Trenčín) a jeho manželky Kataríny Kašayovej (*cca 1616 – †13. január 1702 Trenčín).²² Spoločné deti sa nespomínajú.

Vzdelanie: pravdepodobne navštevoval mestskú školu vo svojom rodisku

Zamestnanie: mestský notár

Bydlisko: bližšie nešpecifikovaný dom vo vnútornom obvode mesta Trenčín

Majetkové pomery: Bližšie majetkové pomery nepoznáme, nakoľko sme nenašli jeho testament ani iný majetkový dokument. Zachoval sa ale testament jeho manželky Heleny Habledičovej zo dňa 28. marca 1715.²³ Ani v ňom však nenachádzame bližšiu zmienku o hnutelnom, či nehnuteľnom majetku, ktorý mohol pochádzať od jej manžela.

15 Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, fond (ďalej f.) Zbierka cirkevných matrik (ďalej ZCM), r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 2359, s. 705.

16 FEDERMAYER, Frederik. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica*. Bratislava : Hajko & Hajková, 2000, s. 97-98.

17 František Jesenský bol inkorporovaný za plnoprávneho trencianskeho meštana dňa 3. marca 1662, o rok na to ho už nachádzame ako mestského fiškála.

18 ŠA Bratislava, pobočka (ďalej pob.) Trenčín, f. Magistrát Trenčín (ďalej MG TN), Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1669 – 1687, nepaginované, zápis zo dňa 7. januára 1686. František Jesenský bol synom Juraja Jesenského; Eva Černeyová bola dcérou Andreja Černeya a jeho manželky Barbory Hrehušovej. ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1669 – 1687, nepaginované, zápis zo dňa 21. novembra 1671.

19 BRINDZA, Peter. Mestskí kapitáni Trenčína v storočí stavovských povstaní. In: *Vojenská história*, 2014, roč. 18, č. 1, s. 40. Mestským kapitánom Trenčína bol pomerne krátko a to len v rokoch 1681 – 1683.

20 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1669 – 1687, nepaginované, zápis zo dňa 7. januára 1686.

21 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín narodení 1651 – 1660, inv. č. 2358, s. 31.

22 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 679. V zápise sa priamo spomína ako matka manželky (svokra) Pavla Jesenského (*mater conthoralis generosi domini Pauli Jesenszky*).

23 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Protocollon accomodationem, divisionium 1713 – 1733, nepaginované, zápis zo dňa 28. marca 1715. Testament iba potvrdzuje, že aj Helena Habledičová bola hlboko veriaci človek, tak ako i jej nebohý manžel. Odkazuje v ňom totiž viacerým cirkevným ustanovizniám (františkánom do Beckova, Pruského; hornému trencianskemu kostolu; trencianskemu špitálu a na slávenie omší za spásu jej duše) finančné sumy od 10 do 100 zlatých.

Sociálna (stavovská) príslušnosť: príslušník najbohatšej vrstvy trenčianskeho patriciátu (iste aj vďaka zamestnaniu notára)

Náboženská príslušnosť: katolík²⁴

Verejné (úradné) funkcie: mestský fiškál v roku 1684; mestský notár v rokoch: 1681, 1687 – 1695; senátor v rokoch: 1685 – 1695, 1704; richtár 1696 – 1700. Uvedené funkcie sa vzťahujú na mestskú správu Trenčína.²⁵

Pamiatky: Ako mestský notár vyprodukoval množstvo písomností, je napríklad autorom zápisov v mestských protokoloch.

Podpis:

Obr. 1: Podpis Pavla Jesenského, 1687

Obr. 2: Pečať Pavla Jesenského, 1704

Heraldické znamenie: Erb i prsteňová pečať Pavla Jesenského sú z heraldickej literatúry známe.²⁶ Erb na pečati z roku 1683 tvorí modrý štít, v ktorom doprava skáče daniel prirodzenej farby. Daniela drží za paroh poľovník odedý v bielom. V horných rohoch štítu sú strieborný polmesiac a zlatá hviezdička. Klenot tvorí doprava obrátený daniel zo štítu vyrastajúci od pása. Prikrývadlá sú modro-zlaté a červeno-strieborné.

Archontologicko-biografický profil trenčianskeho richtára Andreja Kubranského

Meno, priezvisko a jeho varianty: Andrej Kubranský („Kubranský“, „Kubranszky“)

Dátum a miesto narodenia: nie je známe

Dátum a miesto úmrtia resp. pochovania: zomrel dňa 28. apríla 1662 o 15. hodine v Trenčíne

Pôvod predkov, etnická príslušnosť: Šľachtic. Nobilitovaný bol armálesom zo dňa 10. októbra 1659 vydaným v Bratislave od uhorského kráľa Leopolda I. Medzi adresátov patrila aj

24 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 705. V predmetnom matričnom zápise sa spomína ako dobrý muž a horlivý katolík „*vir bonus et catholicus zelozus*.“

25 Informácie čerpané najmä z mestských protokolov Trenčína z rokov 1681 – 1704 (osobitne necitujeme) a dostupnej literatúry: BRINDZA, P. *Príspevok k problematike...*, s. 220.

26 NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku II. Petkova zbierka pečatí*. Martin : Osveta, 1986, s. 65-67. FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov...*, s. 97-98.

jeho manželka Alžbeta Lehotská a spoločné deti Juraj, Jeremiáš, Daniel, Andrej a Samuel.²⁷ Armáles bol v Trenčianskej stolici vyhlásený v tom istom roku.²⁸ Etnický Slovák.

Rodičia a súrodenci: Rodičia zatiaľ neznámy; Súrodenci: sestra Katarína Kubranská²⁹

Vlastná rodina: manželka Alžbeta Lehotská („Lehotský“),³⁰ dcéra Tomáša Lehotského († pred 1635), neskoršie druhýkrát vydatá za Štefana Omastu (1676).³¹ Deti: Juraj; Jeremiáš ženatý s Evou Ďurďovianskou;³² Daniel,³³ Andrej³⁴ a napokon Samuel, ktorý sa presťahoval do Komárňanskej stolice.³⁵

Vzdelanie: pravdepodobne navštevoval mestskú školu vo svojom rodisku

Zamestnanie: neznáme

Bydlisko: svoju rezidenciu mal v jednom z dvoch domov nachádzajúcich sa vo vnútornom obvode mesta Trenčín. Jedným z nich bol tzv. „Korosowski“ dom.

Majetkové pomery: vlastnil dva mestské domy vo vnútornom obvode Trenčína. Z nich „Korosowski“ dom s „Tanaczowskou“ kopianicou a sumou 100 zlatých v hotovosti testamentárne zanechal synovi Jurajovi. Druhý dom pripadol synovi Danielovi spolu s polovicou tzv. „Koisowskeho“ majera a 200 zlatými v hotovosti. Jeremiáš nadobudol po otcovej smrti peniaze, ktoré boli u Pavla Černého (pravdepodobne v zálohe), k tomu jednu kopianicu na konci Halalovky (časť Trenčína). Napokon polovicu už spomínaného majera poručil svojej manželke spolu s ďalšími dvoma kopianicami a niekoľkými striebornými a pozlátenými predmetmi. Titulom zálohu držal Andrej Kubranský aj niekoľko pozemkov v extraviláne Trenčína. Sumu 50 zlatých zanechal sestre Kataríne Kubranskej a ďalších 50 zlatých venoval na horný evanjelický kostol v Trenčíne.³⁶

Sociálna (stavovská) príslušnosť: príslušník najbohatšej vrstvy trenčianskeho patriciátu

Náboženská príslušnosť: evanjelik a. v.³⁷

27 SZLUHA, Márton. *Bács-Bodrog, Csanád, Liptó, Nyitra, Udvarhelyi és Vas vármegyék nemes családjai* Budapest : Arcanum DVD - vydanie, 2005, heslo Kubránszky.

28 NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblakkal V.* Pest : Kiadja Ráth Mór, 1859, s. 498. (Reprint). KEMPELEN, Béla. *Magyar nemes családok.* Budapešť : Arcanum DVD-könyvtár IV – családörténet, heraldika, honismeret, 2003, heslo Kubránszky.

29 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Testamenta 1526 – 1877, škatuľa (ďalej šk.) 5, katalogizačné číslo (ďalej kat. č.) 332.

30 Alžbeta bola neterou trenčianskeho richtára a senátora Martina Lehotského a vnučkou rovnako senátora Mikuláša Lehotského († 1636).

31 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1669 – 1687, zápis zo dňa 23. novembra 1678, nespr.

32 Eva Ďurďovianska pochádzala z rodičov Štefana Ďurďovianskeho († 1658 Trenčín), trenčianskeho senátora a jeho manželky Anny Silvayovej († pred 1671 Trenčín). ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1669 – 1687, nepaginované, zápis zo dňa 16. septembra 1671. Po jeho smrti sa vdova Eva Ďurďovianska znova vydala v Trenčíne dňa 9. novembra 1681 za Jána Greškoviča (*Gresskovicz*). ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Príjmy a výdavky 1680 – 1681, nespr., list zo dňa 1. novembra 1681.

33 Danielov syn Štefan Kubranský sa 14. januára 1685 zjednal za učňa trenčianskeho zlatníckeho cechu. Učiť sa mal 4 roky u zlatníka Mateja Eustachiusa. ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Cechy v Trenčíne, Zlatníci 1617 – 1855, Cechová kniha zlatníckeho cechu 1617 – 1825, šk. 4, zápis zo dňa 14. januára 1685.

34 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1669 – 1687, zápis zo dňa 23. novembra 1678, nespr.

35 SZLUHA, M. *Bács-Bodrog, Csanád...*, heslo Kubránszky.

36 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Testamenta 1526 – 1877, šk. 5, kat. č. 332.

37 Vychádzame z faktu, že testamentárne zanechal peniaze evanjelickému kostolu.

Verejné (úradné) funkcie: člen širšej volenej obce, tzv. „Electi“ v rokoch: 1639³⁸ – 1649³⁹; senátor v rokoch: 1649⁴⁰ – 1658, 1662; inšpektor jatiek roku 1652; inšpektor škôl a kostolov v rokoch: 1652 – 1658; mestský kapitán roku 1656; fiziernik⁴¹ v rokoch: 1650, 1652 – 1653, 1655, 1658; richtár v rokoch: 1659 – 1661; výberca tridsiatkových peňazí v roku 1662. Všetky uvedené funkcie sa vzťahujú na mestskú správu Trenčína.⁴²

Pamiatky: Autor zápisov vo viacerých mestských účtovných písomnostiach z rokov kedy zastával mestské funkcie.

Podpis:

Obr. 3: Podpis Andreja Kubranského, 1662

Heraldické znamenie: Erb rodu Kubranský bol až donedávna v odbornej heraldickej literatúre celkom neznámy. Jeho blazón uverejnil až maďarský autor Márton Szluha. V modrom štíte na zelenej pažiti stojí žerjav prirodzenej farby zobajúci zrno. Klenotom je z korunovanej prilby vyrastajúca postava. Prikrývadlá sú modro-zlaté a červeno-strieborné.⁴³

Archontologicko-biografický profil trenčianskeho richtára Daniela Lipského

Meno, priezvisko a jeho varianty: Daniel Lipský starší („Lipszky“, „Lypszky“, „Lypsky“, „Lipsky“, „Lypski“)

Dátum a miesto narodenia: cca 1623 Havlíčkov Brod (Česká republika)⁴⁴

Dátum a miesto úmrtia resp. pochovania: cca 1675 v Trenčíne, pochovaný pravdepodobne na tamojšom cintoríne.

Pôvod predkov, etnická príslušnosť: pôvodne patricij v Havlíčkovom Brode, po presťahovaní sa do Uhorska bol najskôr dňa 9. októbra 1643 inkorporovaný za plnoprávneho trenčianskeho mešťana.⁴⁵ Neskoršie získal nobilitáciu od Ferdinanda III. armálesom vydaným dňa 10. apríla 1649 na Bratislavskom hrade. Spolu s ním bola nobilitovaná aj jeho manželka Judita Melcerová

38 Pravdepodobne zvolený roku 1639 dodatočne, zápis je urobený inou písarskou rukou s poradovým číslom 25. Do širšej volenej obce sa v tomto období volilo 24 členov, je teda pravdepodobné, že niektorý člen počas roka zomrel a na jeho miesto bol dodatočne zvolený Andrej Kubranský.

39 Členom širšej volenej obce bol iba do 18. júna 1649, následne bol dodatočne zvolený za trenčianskeho senátora po nebohom Jánovi Ladislaidesovi.

40 Do senátorskej funkcie zvolený dodatočne dňa 18. júna 1649 po zomretom senátorovi Jánovi Ladislaidesovi.

41 Fiziernikmi sa v Trenčíne nazývali dvaja nižší volení hospodárski úradníci, ktorí zabezpečovali výber poplatkov za dovezené víno a pivo a tiež za ich následné čapovanie. Nimi vybrané poplatky tvorili podstatnú časť mestského rozpočtu.

42 Informácie čerpané najmä z mestských protokolov Trenčína z rokov 1639 – 1662 (osobitne necitujeme) a dostupnej literatúry: BRINDZA, P. *Príspevok k problematike...*, s. 219. BRINDZA, P. *Mestskí kapitáni...*, s. 38.

43 SZLUHA, M. *Bács-Bodrog, Csanád...*, heslo Kubránszky.

44 ŠIŠMIŠ, Milan. O pôvode slovenského kartografa Jána Lipského zo Sedličnej. In: *Orlice. Časopis pro genealogii, heraldiku a další pomocné vědy historické*, 1991, č. 2, s. 48. O narodení Daniela Lipského sa zmieňuje aj: MACŮREK, Josef. *České země a Slovensko (1620 – 1750)*. Brno: Universita Jana Evangelisty Purkyně v Brně, 1969, s. 179, list č. 121.

45 ŠIŠMIŠ, M. *O pôvode...*, s. 48.

a spoločné deti Juraj, Judita a Rozália. Publikácia armálesu v Trenčianskej stolici prebehla rovnako v roku 1649.⁴⁶ Etnický Čech.

Rodičia a súrodenci: rodičia ani súrodenci nie sú známi.

Vlastná rodina: dvakrát ženatý, prvá manželka Anna Melcerová († pred 1663), s ktorou sa oženil už v Trenčíne, mala exulantský pôvod, jej rodičmi boli Juraj Melcer starší († pred 1630), lekárnik pôvodom z Nového Jičína a Anna Gloskerová.⁴⁷ Druhýkrát bol Daniel Lipský starší ženatý s Katarínou Schlayferinovou (†6. október 1704 Trenčín), ktorá sa po jeho smrti znova vydala za Michala Vranu († pred 1694), trenčianskeho richtára, notára, senátora a zároveň vdova po Judite Odríkovej († pred 1679). Z prvého manželstva pochádzali dve dcéry a dva synovia. Z nich Daniel Lipský mladší († pred 1676) bol ženatý s Annou Odríkovou († pred 1681), neskoršie bola druhýkrát vydatá za Jakuba Pragaya, úradníka považskobystrického panstva a trenčianskeho mestského kapitána. Dcéra Judita Lipská mala za manžela Daniela Dubraviusa mladšieho, trenčianskeho komorníka. O ďalších dvoch potomkoch – synovi Jurajovi a dcére Rozálii nemáme bližšie informácie. Z druhého manželstva Daniela Lipského staršieho s Katarínou Schlayferinovou pochádzali dve deti. Syn Štefan Lipský bol ženatý najskôr s Alžbetou Kotúčovou (*cca 1669 – †25. máj 1712 Trenčín) a potom s Alžbetou Omastovou a dcéra Katarína Lipská sa v roku 1677 v Trenčíne vydala za Štefana Demiána mladšieho, ktorý v druhej polovici 17. storočia zastával v Trenčíne funkcie senátora a mestského kapitána.

Vzdelanie: pravdepodobne navštevoval mestskú školu vo svojom rodisku.

Zamestnanie: neznáme

Bydlisko: bližšie nešpecifikovaný dom vo vnútornom obvode mesta Trenčín⁴⁸

Majetkové pomery: k jeho osobe sa nám síce nezachoval testament ani pozostalostný inventár, no majetkové pomery je možné rekonštruovať zo zachovanej dohody o rozdelení majetku medzi potomkov. Zanechal mestský dom v Trenčíne ohodnotený na 1500 zlatých, ktorý pripadol štyrom sirotám z prvého manželstva. Predmestský dom, ohodnotený na 960 zlatých, zanechal synovi Jurajovi Lipskému. Ďalší dom „za múrmi“ v hodnote 1300 zlatých poručil svojej druhej manželke Kataríne Schlayferinovej a s ňou splodeným deťom Štefanovi a Kataríne Lipským. Z nehnuteľností vlastnil aj majer. K hnuťelným veciam v jeho vlastníctve patrili napríklad dva pluh, dve brány, kočiar, okovaný voz, dve kravy a dva kone. Tieto veci sa dostali do vlastníctva pozostalej vdovy Kataríny Schlayferinovej.⁴⁹

Sociálna (stavovská) príslušnosť: príslušník najbohatšej vrstvy trenčianskeho patriciátu

Náboženská príslušnosť: evanjelik a. v.; náboženský exulant

Verejné (úradné) funkcie: člen širšej volenej obce, tzv. „Electi“ v roku 1649;⁵⁰ komorník roku 1650; senátor v rokoch: 1651⁵¹ – 1653, 1655 – 1656, 1659 – 1664, 1667 – 1669, 1674 – 1675; výberca tridsiatkových peňazí v roku 1653; inšpektor kostolov v rokoch: 1661 – 1663,

46 NAGY, I. *Magyarország családai...*, s. 142. KEMPELEN, B. *Magyar nemes...*, heslo Lipszky (szedlicsnai). SIEBMACHER, Johann. *Wappenbuch des Adels von Ungarn*. Budapešť: Arcanum DVD-könyvtár IV – családtörténet, heraldika, honismeret, 2003, heslo Lipszky v. Szedlicsna. Originál armálesu je v súčasnosti uložený v Štátnom archíve v Trenčíne vo fonde Rodina Lipská, 1649, bez signatúry. Staršia literatúra nesprávne uvádzala, že Daniel Lipský pochádzal z Poľska.

47 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon divisionium 1656 – 1668, nepaginované, zápis zo dňa 10. februára 1663.

48 Dňa 14. júna 1667 sa v ňom vykonala reinventarizácia vecí alebohej Judity, manželky Valentína Poláka inak Kováča. ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, inventáre 1556 – 1849, šk. 1, kat. č. 107.

49 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1669 – 1687, nespr., zápis zo dňa 23. apríla 1676.

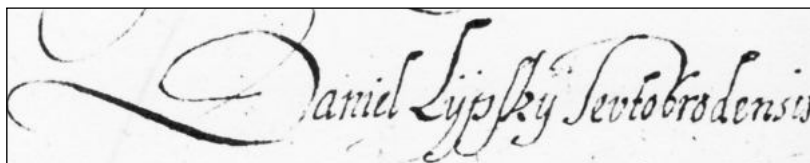
50 Zvolený dodatočne dňa 18. júna 1649.

51 Zvolený dodatočne dňa 8. októbra 1651 po zomretom senátorovi Michalovi Leszenyeyem.

1668 – 1669; správca mestského špitála v roku 1675; richtár v rokoch: 1654, 1657 – 1658, 1665 – 1666, 1670 – 1673. Všetky uvádzané funkcie sa viažu na mesto Trenčín.⁵²

Pamiatky: Autor zápisov vo viacerých mestských účtovných písomnostiach z rokov kedy zastával mestské funkcie, v roku 1650 vyhotovil napríklad register mestských účtov.⁵³

Podpis:

Obr. 4: Podpis Daniela Lipského staršieho, 1640

Heraldické znamenie: Erb rodu udelený Danielovi Lipskému tvorí červený štít, v ktorom zo zelenej pažite vyrastá šikmo zrezaný lipový kmeň prirodzenej farby so zelenou halúzkou na každej strane. V pravom hornom rohu je zlaté slnko, v ľavom hornom rohu strieborný polmesiac. Nad štítom je turnajová prilba so zlatou korunkou a prikryvadlami na pravej strane modro-zlatými, vľavo červeno-striebornými. Klenotom je z korunky vyrastajúci zlatý korunovaný lev držiaci v predných labách lipový konár.

Totožný erb používal Daniel Lipský aj na svojej prsteňovej pečati. V jej pečatnom poli po oboch stranách klenotu sa nachádzala majuskulná legenda DANIEL LIPSKY, ktorá bezpečne identifikuje majiteľa.

Obr. 5: Miniatúra armálesu Lipských, 1649

Obr. 6: Pečať Daniela Lipského, 1659

52 Informácie čerpané najmä z mestských protokolov Trenčína z rokov 1649 – 1675 (osobitne necitujeme) a dostupnej literatúry: BRINDZA, P. *Príspevok k problematike...*, s. 219. BRINDZA, Peter. Funkcia trenčianskeho mestského komorníka v 17. storočí z pohľadu archontológie. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 32.

53 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Prijmy a výdavky 1650, nespr.

Archontologicko-biografický profil trencianskeho richtára Baltazára Sivého

Meno, priezvisko a jeho varianty: Baltazár Sivý („Sziwy“, „Sivi“, „Sywy“, „Szywy“, „Sivy“)

Dátum a miesto narodenia: 25. január 1636 vo Valašskom Meziříčí (Česká republika)

Dátum a miesto úmrtia resp. pochovania: zomrel medzi 18. júlom a 28. septembrom 1695 v Trenčíne, pochovaný pravdepodobne na tamajšom cintoríne.

Pôvod predkov, etnická príslušnosť: predkovia mali moravský pôvod vo Valašskom Meziříčí. V Uhorsku, resp. v Trenčíne sa usadili jeho rodičia cca na prelome 30-tych/40-tych rokov 17. storočia z náboženských dôvodov a krátko na to dňa 8. júla 1647 získali šľachtický titul „za preukázané verné služby“ od uhorského kráľa Ferdinanda III. listinou vydanou v Bratislave.⁵⁴

Rodičia a súrodenci: Rodičia: Ondrej Sivý (*26.11.1593 Valašské Meziříčí – † pred 1668 Trenčín), puškársky majster vo Valašskom Meziříčí, neskôr v Trenčíne a jeho druhá manželka Katarína Puncovská, dcéra Jána Puncovského, valaškomeziříčskeho meštana.⁵⁵

Súrodenci: Anna (*cca 1627 Valašské Meziříčí) sa roku 1643 vydala za N. Foltýna, valaškomeziříčskeho meštana; Ján († pred 1682 Trenčín), ktorý sa dňa 17. mája 1650 oženil v Trenčíne s Juditou Melcerovou, exulantskou dcérou pôvodom z Nového Jičína; Zachariáš, trenciansky komorník a kapitán, neskôr kremnický mešťan ženatý s Katarínou Knoglerovou, dcérou trencianskeho lekárnika a komorníka Jána Krištofa Knoglera a jeho prvej manželky Judity Abrahámiovej; Rozália († pred 1682 Trenčín) vydatá za Adama Cejsla (*cca 1651 – †29.1.1701 Trenčín),⁵⁶ súkenníka, syna českého exulanta zo Sušíc Jána II. Cejsla a jeho manželky Doroty Dentulínyovej. Ďalších päť Baltazárových súrodencov zomrelo v detskom veku a boli to títo: nemluvňa (†30.5.1626 Valašské Meziříčí); Pavol (†28.11.1638 Trenčín); Daniel (†1639 Trenčín); Anna (†1640 Trenčín); Marianna (*cca 1646 – †11.1.1649 Trenčín).

Vlastná rodina: dvakrát ženatý, do prvého manželstva vstúpil v Trenčíne dňa 25. januára 1655 s Alžbetou Cejslovou (†7.12.1666 Trenčín), exulantskou dcérou Václava Cejsla obchodníka pôvodom zo Sušíc a jeho druhej manželky Libuše Kochovej z Kolburgu. Druhýkrát bol Baltazár Sivý ženatý s Evou (†26.9.1727 Trenčín), dcérou Andreja Portitorisa († pred 1685), trencianskeho komorníka, kapitána a senátora a jeho prvej manželky Zuzany Tarnóczyovej; Sobáš Baltazára Sivého a Evy Portitorisovej sa konal dňa 15. januára 1668 v Trenčíne. Z prvého manželstva pochádzalo šesť detí: Ján (*6.7.1657); Andrej (*6.11.1658 – †18.8.1659); Katarína (*21.9.1660 Trenčín – †4.3.1677 Trenčín)⁵⁷ vydatá dňa 13. septembra 1676 v Trenčíne⁵⁸ za Pavla Nigríniho⁵⁹ (†14.9.1702 Trenčín);⁶⁰ Mikuláš spomína sa 1662; Samuel (*12.9.1664 Trenčín); Judita (*4.12.1666 Trenčín). V druhom manželstve sa Baltazárovi narodilo ešte ďalších deväť potomkov: Dorota (*7.2.1669 Trenčín – †2.8.1702 Trenčín)⁶¹ vydatá za Daniela Demiána, ktorého otec Štefan Demián bol trenciansky richtár a senátor; Juraj (*14.3.1670 Trenčín);

54 KEMPELEN, B. *Magyar nemes...*, heslo Szivy. Autor ale nesprávne interpretuje priezvisko Kataríny Puncovskej vo forme „Peruczowska“. INDRA, B. *Valaškomeziříčský kronikář...*, s. 1-6.

55 Svadba Ondreja Sivého s Katarínou Puncovskou sa konala 24. novembra 1633 vo Valašskom Meziříčí. Predtým bol Ondrej Sivý ženatý s Katarínou Předmírkou, ktorá zomrela dňa 12. apríla 1633 a bola pochovaná v trencianskom dolnom, toho času evanjelickom kostole. INDRA, B. *Valaškomeziříčský kronikář...*, s. 1-6.

56 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 673.

57 V trencianskej matrike zomretých je nesprávne zapísaná ako manželka N. Drozdíka, úmrtný vek je 16 rokov a niekoľko mesiacov. ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 614.

58 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín sobášeni 1672 – 1727, inv. č. 2359, s. 467.

59 Bohumír Indra ho vo svojej štúdií chybné identifikoval ako Jána Nigríniho.

60 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 683.

61 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 682.

Štefan (*11.4.1672 Trenčín); Zuzana (*3.3.1674 Trenčín) vydatá najskôr za Michala Mišoviča († pred 1720), neskôr za Izraela Martonyffyho; Gašpar (*30.12.1675 Trenčín) dňa 6. februára 1701 v Trenčíne ožený s Evou Kubínskou;⁶² Daniel (*20.2.1679 Trenčín); Michal (*9.9.1681 Trenčín); Anna (*27.4.1684 Trenčín) vydatá dňa 25. mája 1702 v Trenčíne za Andreja Uhlárika;⁶³ a napokon Alžbeta (*11.12.1687 Trenčín – †17.7.1718 Trenčín).⁶⁴

Vzdelanie: pravdepodobne navštevoval mestskú školu v Trenčíne

Zamestnanie: neznáme

Bydlisko: vlastnil viacero nehnuteľností, svoje hlavné sídlo mal pravdepodobne v tzv. Fabiánovskom dome nachádzajúcom sa priamo vo vnútornom obvode mesta Trenčín

Majetkové pomery: vlastnil predmestský dom, polovicu záhrady zvanéj „Mydlarowskeg“, ktorú kúpil za 100 toliarov a „Michalkowsky“ majer, ktorý poručil vdove Eve Portitorisovej a deťom s ňou splodeným. Patrila mu i tzv. „Curia Sedlyčanska“ (ide pravdepodobne o zemiansku kúriu v neďalekej obci Sedličná) a tzv. Fabiánovský dom nachádzajúci sa priamo v Trenčíne, ktorý získal s druhou manželkou Evou Portitorisovou. Tento dom odkázal svojej druhej manželke a spoločným potomkom, nakoľko ona sa podieľala väčšou čiastkou na jeho kúpe. Kúria v Sedličnej sa po jeho smrti predala a konštatuje sa o nej, že peniaze sa majú rovným dielom rozdeliť medzi Baltazárovu dcéru Katarínu Sivú a vdovu Evu Portitorisovú. Medzi ďalšími nehnuteľnosťami sa spomína napríklad aj vinohrad. Po svojej prvej manželke Alžbete Cejslovej vlastnil Baltazár Sivý aj tzv. „Cseyszlowszky dom“ vedľa kláštora v Trenčíne, ktorý po jeho smrti nadobudla dcéra Katarína Sivá, manželka Pavla Nigriniho. Tej zároveň ešte pred spísaním testamentu daroval 200 zlatých v hotovosti, aby si nenárokovala čiastku na Fabiánovský dom. O hnutelnostiach vo vzťahu k Baltazárovi Sivému sa v dokumentoch nehovorí, nemáme tak predstavu napríklad o zariadení domov a hospodárskych stavaní.

Sociálna (stavovská) príslušnosť: príslušník najbohatšej vrstvy trencianskeho patriciátu

Náboženská príslušnosť: evanjelik a. v.; náboženský exulant

Verejné (úradné) funkcie: mestský komorník roku 1670; senátor v rokoch 1671 – 1675, 1680 – 1687, 1689 – 1695; inšpektor jatiek 1675 – 1676; fiziernik 1675, 1679, 1685, 1687 richtár roku 1688. Všetky uvádzané funkcie sa viažu na mesto Trenčín.⁶⁵

Pamiatky: Autor zápisov vo viacerých mestských účtovných písomnostiach z rokov kedy zastával mestské funkcie, v roku 1670 vyhotovil napríklad register mestských účtov.⁶⁶

Podpis:

Obr. 7: Podpis Baltazára Sivého, 1695

62 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín sobášení 1672 – 1727, inv. č. 2359, s. 511.

63 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín sobášení 1672 – 1727, inv. č. 2359, s. 514.

64 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 735.

65 Informácie čerpané najmä z mestských protokolov Trenčína z rokov 1670 – 1688 (osobitne necitujeme) a dostupnej literatúry: BRINDZA, P. *Príspevok k problematike...*, s. 220. BRINDZA, P. *Funkcia trencianskeho...*, s. 31.

66 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Prijmy a výdavky 1670, nespr.

Heraldické znamenie: Z literatúry je erb rodu Sivých dostatočne známy.⁶⁷ Tvorí ho v modrom štíte zelené trojvršie, na ktorom stojí doprava obrátená biela holubica s roztvorenými krídlami držiaca v zobáku zelenú olivovú ratolesť. Klenot tvorí mrežová prilba s korunkou z ktorej vyrastajú tri červené ruže na zelených stonkách. Prikrývadlá sú modro-zlaté a strieborno-červené. Armáles aj so žiadosťou o jeho udelenie by mal byť uložený v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pracovisku Kremnica.

Archontologicko-biografický profil trenčianskeho richtára Michala Vranu

Meno, priezvisko a jeho varianty: Michal Vrana („Vranay“, „Vranai“, „Wranay“, „Wrana“)

Dátum a miesto narodenia: narodený pravdepodobne v Trenčíne, dátum nie je známy

Dátum a miesto úmrtia resp. pochovania: zomrel krátko pred 27. januárom 1694⁶⁸

Pôvod predkov, etnická príslušnosť: Šľachtic. Jeho predkovia Michal Varjú s bratmi Ladislavom, Tomášom a Blažejom z Klobušíc (dnes súčasť Ilavy) boli adresámi nobilitácie vydané kráľom Ľudovítom II. dňa 1. októbra 1520.⁶⁹ Etnický Slovák.

Rodičia a súrodenci: Rodičia: Ján Vrana,⁷⁰ († pred 1658 Trenčín) trenčiansky mestský komorník (1641),⁷¹ neskoršie senátor (1649 – 1656) a jeho manželka Dorota Pokabellová, vdova po trenčianskom richtárovi Jánovi Drozdíkovi (†1636) a zároveň dcéra ďalšieho trenčianskeho richtára talianskeho pôvodu Andreja Pokabella (†1646) a jeho prvej manželky⁷² Anny Sartoriusovej.

Súrodenci: Dorota Vranová, manželka Jakuba Faška („Fasko“), evanjelického farára v Pezinku⁷³ a Barbora Vranová (1657), prvýkrát vydatá za trenčianskeho richtára Martina Lehotského (1635) a po jeho úmrtí sa stala manželkou trenčianskeho mestského notára Samuela Müllera († pred 1666).

Vlastná rodina: prvou manželkou mu bola Judita Odríková († pred 1679), dcéra trenčianskeho richtára Pavla Odríka a jeho druhej manželky⁷⁴ Anny Cejslovej († cca 1680). Druhé manželstvo uzatvoril Michal Vrana s Katarínou Schlayferinovou, vdovou po nebohom trenčianskom richtárovi Danielovi Lipskom (†1675 Trenčín).⁷⁵

Deti: S prvou manželkou splodil štyroch potomkov, troch synov: Mikuláša, Pavla, Jána a dcéru Alžbetu, všetci sa spomínajú v roku 1680.⁷⁶

S druhou manželkou Katarínou Schlayferinovou sa mu narodil ešte syn Juraj Vrana (*1675 – † 21. júl 1676 Trenčín)⁷⁷ a dcéra Zuzana Vranová (1694).⁷⁸ V súvislosti s druhým manželstvom

67 KEMPELEN, B. *Magyar nemes...*, heslo Szivy. INDRA, B. *Valašskomeziríčský kronikář...*, s. 3.

68 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, inventáre 1556 – 1849, šk. 2, kat. č. 168.

69 KEMPELEN, B. *Magyar nemes...*, heslo Vrana. FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov...*, s. 279.

70 FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov...*, s. 279-280.

71 FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov...*, s. 279.

72 Ako druhá manželka Andreja Pokabella sa spomína istá Margita Žambokrétyová, z manželstva nepochádzali pravdepodobne nijakí potomkovia.

73 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-rôzne 1657 – 1668, šk. 65, nespr., zápis zo dňa 14. mája 1658.

74 Prvou manželkou Pavla Odríka bola Judita Platnierová, dcéra trenčianskeho senátora Petra Platniera (†1625 Trenčín).

75 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, inventáre 1556 – 1849, šk. 2, kat. č. 168.

76 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-rôzne 1669 – 1687, šk. 65, zápis zo dňa 3. mája 1680.

77 ŠA Bratislava, f. ZCM, r. k. Trenčín zomretí 1672 – 1725, inv. č. 2359, s. 613.

78 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Mestské knihy-varia, Protocollon accomodationem, divisionium, testamentarum 1688 – 1698 (1712), nespr., zápis zo dňa 27. januára 1694.

mu do rodiny pribudli zároveň aj dvaja pastorkovia a to Štefan Lipský ženatý s Alžbetou Kotúčovou (*cca 1669 – †25. máj 1712 Trenčín)⁷⁹ a Katarína Lipská vydatá za trenčianskeho senátora Štefana (II.) Demiána mladšieho.

Vzdelanie: pravdepodobne navštevoval mestskú školu vo svojom rodisku a ako mestský notár bol pravdepodobne aj univerzitným absolventom.

Zamestnanie: mestský notár

Bydlisko: pravdepodobne tzv. Odríkovský dom v Trenčíne

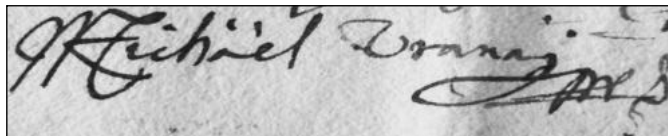
Majetkové pomery: počas života nadobudol tzv. Odríkovský dom, ktorý zdedil po prvej manželke; ďalej mu patril želiarsky dom v predmestí Trenčína slúžiaci pravdepodobne ako hospodársky majer a z nehnuteľností vlastnil i majetkové podiely v Trenčianskej Turnej. K majeru nachádzajúcemu sa v Trenčíne, časti Humná patril i pivovar a na predmetnom hospodárskom statku boli chované hospodárske zvieratá a nachádzali sa tam i zásoby potravín. K predmetným nehnuteľnostiam mal i kúpno-predajné zmluvy, ktoré boli súčasťou jeho hmotného odkazu spolu s viacerými obligáciami dokladajúcimi jeho dobrú finančnú situáciu. K jeho hnutelnej pozostalosti patrilo popri hospodárskom náčiní (vydlíce, vážky, brány, jarmá, píly, vozy a pod.) i tridsaťdeväť kusov kníh a pár pištolí.⁸⁰

Sociálna (stavovská) príslušnosť: príslušník najbohatšej vrstvy trenčianskeho patriciátu
Náboženská príslušnosť: evanjelik aug. v.⁸¹

Verejné (úradné) funkcie: senátor v rokoch: 1661 – 1666, 1670 – 1681, 1684 – 1694; notár v rokoch: 1662 – 1665, 1672; zastupujúci notár v roku 1673; inšpektor kostolov v rokoch: 1670 – 1671, richtár bol v rokoch: 1667 – 1669, 1682 – 1683. Uvedené funkcie sa vzťahujú na mestskú správu Trenčína.⁸²

Pamiatky: Ako mestský notár vyprodukoval množstvo písomností, je napríklad autorom zápisov v mestských protokoloch. Za významnú sa tiež považuje kronikárska práca o osmanskom pustošení Považia a uhorsko-moravského pomedzia v roku 1663 s názvom „Descriptio Tartaricae depopulationis in anno 1663“,⁸³ ktorá sa zachovala v archíve rodu Rakovských. Časť týkajúcu sa priamo Trenčína zapísal Michal Vrana aj do mestského protokolu.⁸⁴

Podpis:

Obr. 8: Podpis Michala Vranu, 1681

79 Po úmrtí Alžbety Kotúčovej sa vdovec Štefan Lipský druhýkrát oženil s Alžbetou Omastovou, dcérou Štefana Omastu s predikátom s Rozvadzí.

80 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Inventáre 1556 – 1849, šk. 2, kat. č. 168.

81 Vychádzame z faktu, že podporoval trenčiansku evanjelickú mestskú školu. *Slovenský biografický slovník* (ďalej SBS) 6. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 322.

82 Informácie čerpané najmä z mestských protokolov Trenčína z rokov 1661 – 1694 (osobitne necitujeme) a dostupnej literatúry: BRINDZA, P. *Príspevok k problematike...*, s. 219-220. FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov...*, s. 280. SBS 6, s. 322.

83 HORVÁTH, Pavel. *Rabovali Turci*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 227-229. FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov...*, s. 280. SBS 6, s. 322.

84 ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Protokol 1564 – 1700, nespr., s. 248.

Obr. 9: Pečať Michala Vranu, 1686

Heraldické znamenie: erb tvorí modrý štít, v ktorom stojí doľava obrátený čierny havran držiaci v zobáku tri obilné zlaté klasy. Klenot tvoria tri biele pštrosie perá. Prikrývadlá neboli armálesom z roku 1520 udelené.⁸⁵ Totožné erbové znamenie avšak už aj s prikrývadlami nachádzame aj na Michalovej prsteňovej pečati z roku 1686, v ktorej záhlaví pečatného poľa sa nachádzajú iniciály M. V. („Michael Vranay“).⁸⁶

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮV

Štátny archív Bratislava, Zbierka cirkevných matrik 1616 – 1958.
Štátny archív Bratislava, pobočka Trenčín, fond Magistrát mesta Trenčín (1000!) 1318 – 1922.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BRINDZA, Peter. Aktuálne metodologické otázky výskumu mestských elit novovekých slobodných kráľovských miest Uhorska z pohľadu genealógie a archontológie. In: *Documenta Pragensia*, 2013, roč. 32, č. 2, s. 79-92.
- BRINDZA, Peter. Funkcia trenčianskeho mestského komorníka v 17. storočí z pohľadu archontológie. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 23-38.
- BRINDZA, Peter. Mestský kapitáni Trenčína v storočí stavovských povstaní. In: *Vojenská história*, 2014, roč. 18, č. 1, s. 28-43.
- BRINDZA, Peter. Príspevok k problematike výskumu mestských elit v 17. storočí (na príklade Trenčína). In: *Biografické štúdie*, 2013, roč. 36, s. 211-222.
- BRINDZA, Peter. Richtár a fiškál mesta Trenčín z pohľadu ich postavenia a kompetencií v storočí stavovských nepokojov. In: *Zborník FiF UK – Historica*, 2015, roč. 49, s. 13-26.
- BRINDZA, Peter. *Trenčianska mestská elita a jej genealogické väzby v storočí stavovských povstaní*. Stropkov; Trenčín; Lysá pod Makytou : Slovenská spoločnosť o. z.; Peter Brindza vlastným nákladom, 2015, 222 s.
- DUCHOŇ, Michal. Mestské elity v Pezinku v rannom novoveku. In: POSPECHOVÁ, Petra. *Bozen – Pezinok 1208 – 2008*. Pezinok : b. v., 2008, s. 99-106.
- FEDERMAYER, Frederik. Archontológia a jej význam pre genealogický výskum. In: *Genealogicko-heraldický hlas*, 2009, roč. 19, č. 1-2, s. 3-12.
- FEDERMAYER, Frederik. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica*. Bratislava : Hajko & Hajková, 2000, 332 s.
- FEDERMAYER, Frederik. *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava : Monada, 2003, 368 s.

⁸⁵ FEDERMAYER, F. *Lexikón erbov...*, s. 280. Siebmacher uverejnil dva erby Vranovcov, ktoré sa od seba odlišovali v detailoch. V prvom stál havran na zelenej pažiti a klenotom bola sprava šípom prestrelená mrežová prilba. V druhom uverejnenom variante stál doprava obrátený havran voľne v štítovom poli a klenot tvorila zľava prestrelená mrežová prilba z ktorej vyrastajú tri biele pávie perá. SIEBMACHER, J. *Wappenbuch des...*, heslo Vrana v. Hložsa.

⁸⁶ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. MG TN, Testamenta 1526 – 1877, šk. 6, kat. č. 418.

- HORVÁTH, Pavel. Česká pobelohorská emigrácia v Trenčíne. In: *Otázky střední a východní Evropy*. Brno : b. v., 1971, s. 145-159.
- HORVÁTH, Pavel. Humanisti z českých krajín v pobelohorskom exile v Trenčíne. In: *Zborník FiF UK – Historica*, 1976, roč. 26, s. 155-168.
- HORVÁTH, Pavel. Novšie údaje o pobyte českej pobelohorskej emigrácie v Trenčíne a na okolí. In: ŠIŠMIŠ, Milan (Ed.). *Trenčín, remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava : Alfa, 1985, s. 164-188.
- HORVÁTH, Pavel. *Rabovali Turci*. Bratislava : Tatran, 1972, 280 s.
- INDRA, Bohumír. Valašskomeziříčský kronikář, trenčínsky puškař Ondřej Sivý a jeho rod na Slovensku. In: *Zpravodaj ostravské pobočky Genealogické a heraldické společnosti v Praze při Domu kultury pracujících Vítkovic v Ostravě*, 1981, roč. 3, č. 2-3, s. 1-6.
- KEMPELEN, Béla. *Magyar nemes családok*. Budapešť : Arcanum DVD-könyvtár IV – családörténet, heraldika, honismeret, 2003.
- MACÚREK, Josef. *České země a Slovensko (1620 – 1750)*. Brno : Universita Jana Evangelisty Purkyně v Brně, 1969, 339 s.
- NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblakkal V*. Pest : Kiadja Ráth Mór, (Reprint), 1859.
- NÉMETH, István. Európska doktrína, alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In: *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 4, s. 641-657.
- NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku II. Petkova zbierka pečatí*. Martin : Osveta, 1986, 224 s.
- REINHARD, Wolfgang. *Freunde und Kreaturen : Verflechtung als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*. (Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg 14). München, Verlag Ernst Vögel, 1979, 83 s.
- SIEBMACHER, Johann. *Wappenbuch des Adels von Ungarn*. Budapešť : Arcanum DVD-könyvtár IV – családörténet, heraldika, honismeret, 2003.
- Slovenský biografický slovník 6*. Martin : Matica slovenská, 1994, 660 s.
- SZLUHA, Márton. *Bács-Bodrog, Csanád, Liptó, Nyitra, Udvarhely és Vas vármegyék nemes családjai*. Budapest : Arcanum DVD – vydanie, 2005.
- ŠIŠMIŠ, Milan. O pôvode slovenského kartografa Jána Lipského zo Sedličnej. In: *Orlice. Časopis pro genealogii, heraldiku a další pomocné vědy historické*, 1991, č. 2, s. 48-52.
- ŠTIBRÁNÝ, Vojtech. Príspevok k dejinám administratívy mesta Trenčína do roku 1870. In: *Sborník archivních prací*, 1956, roč. 6, č. 1, s. 51-104.

ROZHĽADY

ORIZONTI

Johann Carl Zinner

Peter Winkler

vol. 4, 2015, 2, pp. 56-61

Johann Carl Zinner

The study presents a brief biography of university teacher, scientist and intellectual Carl Johannes Zinner († around 1810). His activities are connected in a special way with Košice, he worked at the Royal Academy. Interest in the modern history of the United States led him to make contact with Benjamin Franklin. In consideration of this he obtained a special position in the history of Hungary and belonged to the important persons of history at the late 18th century. The study maps Zinner's life, work as well as scientific and political thoughts of Zinner to the recent or past events.

Key words: History. Hungary. The United States of America. 18th century. Johann Carl Zinner. Benjamin Franklin. Košice.

Johann Carl Zinner (? – um 1810)¹ stammte aus der Stadt Schlan (Slany) in Böhmen, er kam aus einfachen Verhältnissen.² Er wurde im 18. Jahrhundert geboren, sein Geburtsjahr konnte nicht ermittelt werden. Es wird angenommen, dass er in Wien studiert hat. Von seiner Biographie sind bisher nur Bruchstücke bekannt, in einer Literaturzeitung von 1786 wird er als Priester des Kirchsprengels Kaschau und beider Rechte Doktor an der Akademie bezeichnet.³ Ob Joseph Zinner, dem in hohem Alter angetragen wurde, das Bürgermeisteramt von Schlan weiterhin zu übernehmen, ein naher Verwandter von ihm war, konnte nicht ermittelt werden.⁴

Johann Zinner war in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts Professor an der Universität Kaschau (Košice), welche damals von den Jesuiten geführt wurde. Nach der Aufhebung des Ordens betreute vorübergehend der nordungarische Bischof von Erlau (Eger) die Universität, bis Kaiserin Maria Theresia im Jahr 1777 mit dem Dekret „Ratio Educationis“ die Universität Kaschau aufhob und nunmehr eine Kaiserliche Akademie einrichtete, die den Direktoren der Studiendistrikte untergestellt war. An dieser Akademie begann das Studium mit vier Semestern an der philosophischen Fakultät, danach schloss sich ein weiteres viersemestriges juristisches und ökonomisches Studium an.⁵

An der ehemaligen Universität Kaschau hatte er wegen seiner guten Beziehungen zu Joseph von Sonnenfels (1732 – 1817) und Gerhard van Swieten (1700 – 1772) eine Professorenstelle für Geschichte erhalten und nach Umwandlung der Kaschauer Universität in eine Akademie

1 Sterbejahr nach Závodszy. SCHWARTNER, Martin von. *Statistik des Königreichs Ungarn*. Teil 2-3. Ofen : Gedruckt mit Königl. Universitäts-Schriften, 1810 – 1811, s. 15. Hier wird Zinner als verstorben genannt.

2 ZÁVODSZKY, Géza. Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője. In: *Magyar Könyvszemle*, 1987, vol. 103, s. 10-18. ZÁVODSZKY, Géza. *American Effects on Hungarian Imagination and Political Thought: 1559 – 1848*. (Atlantic Studies on Society and Change, No. 79). New York : Columbia University Press, 1995, s. 19-25. (In dieser Schrift sind wohl die umfangreichsten Recherchen zu Zinner zusammengestellt).

3 KOVACHICH, Márton György. *Merkur von Ungarn: oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer*. Pest : Lettner, 1786, s. 171.

4 MÜLLER, Johan Anton. *Das Fest der Erhörung – Eine Idylle; geweiht dem Herrn Joseph Zinner, Bürgermeister der Stadt Schlan*. O. O. 1815.

5 WEGER, Tobias – GÜNDISCH, Konrad. *Kaschau / Košice – Eine kleine Stadtgeschichte*. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet, 2013, s. 80.

übernahm er die Professur für Philosophie und Statistik.⁶ Andere Quellen bezeichnen ihn als Professor für Geschichte und Staatsrecht.⁷

Nach einem Manuskript von J. N. Path über die Geschichte der Universität Kaschau⁸ gehörte Zinner 1780 als Professor der Geschichte zur juristischen Fakultät. Während die Standard-Vorlesungen in Latein gehalten wurden, beantragte Zinner beim Direktor der Akademie die Erlaubnis, für Angehörige des Armen-Instituts die Vorlesungen donnerstags und sonntags in Deutsch halten zu dürfen, was ihm auch bewilligt wurde.

Bevor er die Professur in Kaschau antrat, hatte er eine andere Position an der Akademie Buda, denn in einem in französischer Sprache geschriebenen Brief⁹ an den mit ihm befreundeten Benjamin Franklin, der sich zu dieser Zeit in Paris aufhielt, aus dem Jahr 1778 bezeichnete er sich als Präfekt der k. u. k. Akademie von Buda.¹⁰ Damals bat er Franklin um Material für ein Buch über den amerikanischen Unabhängigkeitskrieg.

Ob im Jahr 1792 wird von einer plötzlichen Erkrankung berichtet¹¹ und deswegen er seine Vorlesungstätigkeit aufgeben musste, ist nicht dokumentiert, aber unwahrscheinlich. Es wird angenommen, dass er bis kurz vor dem Tod seine Lehrtätigkeit ausgeübt hat.¹²

Die Geschichte blieb trotz seiner Professur für Philosophie und Statistik sein Hauptinteressensgebiet, vor allem zeitgeschichtliche Entwicklungen faszinierten ihn. Er hat eine Reihe von Schriften verfasst, einige davon allerdings anonym weil er sonst befürchten musste, wegen einer aus politischen Spannungen eventuell missliebigen Schrift vielleicht sein Lehramt zu verlieren. Er hatte diese Entwicklung ja bei der Aufhebung des Jesuitenordens 1773 erlebt und war entsprechend vorsichtig.

Als von Kaiser Joseph II. am 1. 11. 1781 die seit 159 Jahren bestehende Leibeigenschaft in Böhmen aufgehoben worden war, verfasste er eine Schrift: „Empfindungen eines Schlaners über die abgeschaffte Leibeigenschaft“ (bei Baumeister, Wien, 1782). Damit zeigte er sein politisches Interesse, denn sein Motiv war nicht die Freude über die Abschaffung sondern die Aufklärung der ehemaligen Leibeigenen über die neuen Freiheiten. Es mag in diesem Zusammenhang von Interesse sein, dass in Ungarn die Leibeigenschaft erst 1785 abgeschafft wurde.¹³ Die Verzögerung gegenüber Böhmen hing wahrscheinlich mit einem Bauernaufstand in Siebenbürgen im Jahr 1784 zusammen, der auch in Ungarn zu Unruhen geführt hatte. Joseph

6 HAMMERMAYER, Ludwig. *Geschichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Bd. II. München : Beck Verlag, 1983, s. 254. Zinner wird bis 1773 nicht als Professor in Kaschau genannt: FISCHER, Karl A. Die Kaschauer und Tyrnauer Jesuiten-Universitäten im 17. und 18. Jahrhundert. Namenslisten der Professoren. In: *Ungarn-Jahrbuch*, 1987, Bd. 15, s. 117-185.

7 KOVACHICH, M. G. *Merkur von Ungarn...*, s. 171.

8 PLATH, Johann Nepomuk. *Annales Universitatis Superioris Hungariae nunc Regiae Academiae Cassoviensis* (Manuskript von 1845, jetzt in Státna vedecká knižnica v Košiciach, Oddelenie historických fondov). Für die Bereitstellung danke ich Herrn Dr. Peter Fedorčák, Universität Košice. Vgl. FEDORČÁK, Peter. Continuity and University Tradition in Košice in the Period 1777 – 1922. In: *Studia Historyczne*, 2013, LVI, no. 4, s. 579-586.

9 KATONA, Anna. American Influences on Hungarian Political Thinking from the American Revolution to the Centennial. In: *Canadian-American Review of Hungarian Studies*, 1978, vol. V, s. 13-28. VÁRDY, Steven Béla. *The Hungarian-Americans*. Boston : Twayne, 1985, s. 10. DIPPEL, Horst. *Germany and the American Revolution 1770 – 1800 : A sociohistorical investigation of late eighteenth-century political thinking*. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte). Wiesbaden : Steiner, 1978, s. 355.

10 KATONA, Anna. The Hungarian Image of Benjamin Franklin. In: *Canadian-American Review of Hungarian Studies*, 1977, vol. IV, s. 43-57.

11 PLATH, J. N. *Annales Universitatis...*, fol. 80.

12 Im österreichischen Hof- und Staatsschematismus für das Jahr 1808 ist er nicht mehr als Lehrer der Akademie Kaschau aufgeführt.

13 REINALTER, Helmut. *Josephinismus als aufgeklärter Absolutismus*. Wien : Böhlau, 2008, 446 s.

II. hatte aus politischem Kalkül sogar darauf verzichtet, sich in Ungarn zum König krönen zu lassen, um nicht weitere Spannungen zu provozieren.

Aus der Schrift über die aufgehobene Leibeigenschaft spricht ein tiefes Anliegen. Da in Kaschau sowohl an der Universität als auch an der neuen Akademie Jura gelehrt wurde, womit Zinner wohl vertraut gewesen zu sein scheint, lag ihm daran, den Einwohnern seiner Heimatstadt die juristischen Konsequenzen des Hofdekrets vom 1. 11. 1781 zu erläutern: Mit dem Wegfall der Leibeigenschaft benötigten die Bürger keine Heiratsgenehmigung mehr, sie erhielten die Freizügigkeit und die Niederlassungsfreiheit sowie die Befreiung vom Hofdienst und von besonderen Grundsteuern. Er wollte seine Landsleute über die neuen Rechte ausführlich aufklären, damit sie nicht etwa konservativ denkenden Beamten ausgeliefert wären.

Auf Ziners Heimatstadt Schlan weist auch eine andere seiner Forschungen hin. Er hatte eine Urkunde aus dem Jahr 1373 wiederaufgefunden, nach der König Wenzel der Stadt Schlan erlaubt hatte, Urkunden mit rotem Wachs zu siegeln. Büsching bezeichnet dies aber als eine Fehlinterpretation,¹⁴ ebenso wie Will.¹⁵ Ziners Hang zum Patriotismus erweist sich also gelegentlich als größer als die Beachtung der historische Genauigkeit.

Man könnte meinen, Zinner habe sich mit der Schrift über die Leibeigenschaft nur an seine Heimatstadt wenden wollen, aber seine Absicht reichte weiter. Er schickte das Werk zur kurbayerischen Akademie der Wissenschaften in München in der Erwartung, dadurch als Mitglied aufgenommen zu werden.¹⁶ In der Antwort wurde er darüber aufgeklärt, dass nach den akademischen Gesetzen eine ungedruckte Abhandlung aus dem Gebiet der Geschichte oder der Philosophie vorgelegt werden müsse, die zum Druck geeignet wäre. Er wurde daher aufgefordert, eine andere Abhandlung vorzulegen. Dieser Aufforderung kam er ein Jahr später nach mit einer historischen Abhandlung: „Die Apologie Kaiser Ludwigs des IV Herzogen in Baiern“. Die Akademie stufte sein Werk jedoch als nicht druckwürdig ein, weil sie nichts Neues enthielt. Seinen Antrag ließ die Akademie unbeantwortet und wollte einen entsprechenden Bescheid erst auf eine erneute Anfrage Ziners erteilen.¹⁷ Zinner hat das Ausbleiben einer Antwort richtig gedeutet und diese Apologie noch im gleichen Jahr 1784 in Wien drucken lassen. Einen weiteren Versuch, die Mitgliedschaft der Bayerischen Akademie der Wissenschaften zu erlangen, hat er nicht mehr unternommen. Koch-Sternfeld ergänzt zu Ziners Apologie in einer späteren Betrachtung über die Aktivitäten der Münchner Akademie, dass sie als Beitrag zu einem historisch-topographischen Atlas Bayerns aufzufassen sei,¹⁸ wozu die Akademie 1779 einen Aufruf zur Einsendung von Beiträgen veröffentlicht hatte.

Eine weitere historische „Abhandlung von Europäische Kayserthümern“ schickte er 1783 zur kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Petersburg,¹⁹ ebenfalls in der Hoffnung, zum Mitglied dieser Akademie aufgenommen zu werden. Ob er hier mehr Erfolg hatte als in München, konnte nicht ermittelt werden.

14 BÜSCHING, Anton Friedrich. *Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen, statistischen und historischen Büchern und Sachen*. 10 Jg. Berlin: Haude und Spener, 1782, s. 161.

15 WILL, Georg Andreas. *Kleine Beiträge zu der Diplomatie und deren Literatur*. Altdorf: Monath, 1789, s. 80.

16 Archiv der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Protokoll der Akademiesitzung vom 20. 5. 1783.

17 Archiv der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Protokolle der Akademiesitzungen vom 18. 5. 1784 und 20.7. 1784.

18 KOCH-STERNFELD, Joseph Ernst. *Betrachtungen über die Geschichte, ihre Attribute, und ihren Zweck: als über eine der fortwährenden Aufgaben der bayerischen Akademie der Wissenschaften vom Jahre 1759 bis zur Gegenwart*. München: Wild, 1841, 95 s.

19 *Nova acta Academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*, 1783, Bd. 1, s. 52.

Zinners politisches Interesse geht auch aus seinem 1782 veröffentlichten Buch „Merkwürdige Briefe und Schriften der berühmtesten Generäle in Amerika“ hervor, wozu er von Franklin Material erbeten hatte.²⁰ Dieses Buch ließ er in Augsburg drucken. 1788 erschien davon eine Neuauflage in Leipzig und Philadelphia²¹ mit dem geänderten Titel „Beyträge zur Geschichte des Amerikanischen Krieges“. Einer Vorbemerkung des neuen Verlages zufolge sollte damit eine bessere Verbreitung des Buches erreicht werden. Wie Zinner im Vorwort erwähnt, hatte er in Paris Benjamin Franklin persönlich getroffen, wahrscheinlich als dieser im April 1782 zu Friedensverhandlungen nach Paris gekommen war. Zinner verfolgte fasziniert die amerikanischen Freiheitsbestrebungen. Bei dem Buch handelt es sich um eine Edition von 59 Briefen aus der Zeit 1775 – 1780, sowie von Protokollen und Beschlüssen zum Freiheitskrieg. Zu einzelnen Persönlichkeiten verfasste er auch Kurzbiographien. Als Motiv für die Zusammenstellung gab er an, er habe Quellenmaterial für spätere Geschichtsschreiber sammeln wollen und er betonte, dass er nicht die historische Bedeutung des Krieges untersuchen wollte. Auch aus dieser Aussage spricht deutlich seine Vorsicht, er wollte vermeiden, als Befürworter einer ähnlichen Entwicklung in Ungarn gegenüber Österreich erscheinen, auch wenn es ihm erstrebenswert erschien, dass sich Ungarn von Österreich ebenfalls emanzipierte. Viele der Schreiben hat er mit Anmerkungen und Erläuterungen versehen, z. B. zu den kriegsentscheidenden Orten, zu Truppenstärken, zu Zeitpunkt und Ausgang von Schlachten. Außerdem hat er Biographien der Briefschreiber zusammengestellt, um deren persönliche Angelegenheiten mit Bezug auf das Kriegsgeschehen zu analysieren. Zinner hat die Briefe ins Deutsche übersetzt und er war überzeugt, mit der Sammlung mehr zusammen getragen zu haben, als aus den zeitgenössischen Zeitungsberichten entnommen werden konnte. In einem späteren Brief (1783) bot er Franklin seine „Notitia Historica de Coloniis Federatis“ in America an, die aber in Franklins Nachlass nicht mehr gefunden werden konnten.²²

Sein Interesse an den Amerikanischen Freiheitskämpfen war wahrscheinlich von Friedrich Wilhelm Taube (1728 – 1778) angeregt worden, der Hofsekretär und Mitglied des Commerzrats in Wien war. Taube war zwischen 1763 und 1766 dem österreichischen Gesandten in London als Sekretär und Experte für Groß-Britannien beigeordnet gewesen. Er hatte sich intensiv mit England und seinen Kolonien beschäftigt²³ und die politischen und wirtschaftlichen Hintergründe der Unabhängigkeitsbestrebungen Amerikas sehr kritisch analysiert. Zinner wurde mit Taubes Gedankengut bekannt und hatte wohl auch direkten Kontakt zu ihm.²⁴

Zinner hat später einen Vergleich zwischen der ungarischen und der englischen Verfassung ausgearbeitet und 1790, wiederum ohne eigene Namensnennung, unter dem Titel „Dissertatio statistica de regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae“ publiziert. Diese wohl ebenfalls

20 KATONA, A. *American Influences...*, s. 13-28. VÁRDY, S. B. *The Hungarian-Americans...*, s. 10. DIPPEL, H. *Germany...*, s. 355.

21 Diese Druckorte sind möglicherweise als fiktiv anstelle von Wien anzusehen, wie aus den Analysen von: VIZKELETY-ECSEDY, Judit. *Statt Zensur – falsche und fingierte Druckorte. In: Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert.* Wiesbaden : Otto Harrassowitz Verlag, 2009, s. 250 hervorgeht.

22 KATONA, A. *American Influences...*, s. 13-28. VÁRDY, S. B. *The Hungarian-Americans...*, s. 10. DIPPEL, H. *Germany...*, s. 355.

23 TAUBE, Frederick William. *Thoughts on the present state of our Colonies in North America on their Behaviour to the Mother Country and on the true interest of the Nation in regard of the Colonies.* London, 1766. TAUBE, Friedrich Wilhelm. *Geschichte der engländischen Handelsschaft, Manufakturen, Colonien und Schiffarth in den alten, mittleren und neuern Zeiten, bis auf das Jahr 1776.* Leipzig : Kraus, 1776, 144 s.

24 DIPPEL, H. *Germany...*, s. 27.

aus politischer Rücksichtnahme anonym verfasste Schrift kann nach den Untersuchungen Závodskys²⁵ Johann Zinner zugeschrieben werden.

Zu dem Buch des Wiener Hofsekretärs Friedrich Rudolf Grossing über „Jus Publica Hungariae“ (Halae, 1785) erschien im Folgejahr ein anonymes Kommentar: „Animadversiones in ius publicum Hungariae“ (1786), die im wesentlichen Grossings *Ius publica* enthielt, jedoch ergänzt mit polemischen Anmerkungen, die Johann Zinner zugeschrieben werden.²⁶ Auch hier erkennen wir seinen Hang zur anonymen Kommentierung in völkerrechtlichen oder juristischen Angelegenheiten, die letztlich mit einer Befreiung Ungarns von der Habsburgischen Herrschaft zusammenhängen.

Ein weiteres Werk von ihm ist: „Empfindungen über das Denkmal welches Peter dem I, Katharina die II, feyerlich errichtet hat“, das 1783 in Wien erschien.

Von einer weiteren, allerdings anonymen Schrift mit dem Titel „Lebensgeschichte Peters des Großen Kaisers von Rußland“ (erschieden 1784 in Prag), steht nicht fest ob Zinner als Autor in Frage kommt: In diesem Buch wird zunächst die russische Geschichte seit etwa 1600 geschildert, und dann sehr detailreich die Entwicklung unter Peter dem Großen behandelt. Falls Zinner der Autor sein sollte und warum er anonym bleiben wollte, konnte nicht ermittelt werden.

Zinners Hauptschaffensperiode fällt in den Zeitraum 1780 bis 1790. Seinen Werken ist zu entnehmen, dass er besonders an historischen, aber auch aktuellen politischen, insbesondere nach Freiheit strebenden Entwicklungen großen Anteil nahm und sie mit wachem Interesse verfolgte. Er publizierte seine Ansichten darüber, sogar anonym, wenn er für seine Stellung als Professor an der Akademie Kaschau Nachteile befürchten musste. Ihm ging es immer darum, die Öffentlichkeit über Erkenntnisse und seine Ansichten zu informieren und aufzuklären, wobei er jede Möglichkeit zu vermeiden suchte, als Provokateur zu erscheinen. Er verzichtete dabei auf die persönliche Ehre der Autorenschaft, sah aber in der Information seiner Leser über politische Umwälzungen Amerikas eine wichtige Aufgabe, die als Orientierungsmöglichkeit auch für das Ungarn dienen konnte. Eine eigene politische Aktivität suchte er aber dagegen nicht.

QUELLEN

Archiv der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.

BIBLIOGRAFIE

BÜSCHING, Anton Friedrich. *Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen, statistischen und historischen Büchern und Sachen*. 10 Jg. Berlin : Haude und Spener, 1782, 416 s. DIPPEL, Horst. *Germany and the American Revolution 1770 – 1800 : A sociohistorical investigation of late eighteenth-century political thinking*. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte). Wiesbaden : Steiner, 1978, 448 s.

FEDORČÁK, Peter. Continuity and University Tradition in Košice in the Period 1777 – 1922. In: *Studia Historyczne*, 2013, LVI, no. 4, s. 579-586.

FISCHER, Karl A. Die Kaschauer und Tyrnauer Jesuiten-Universitäten im 17. und 18. Jahrhundert. Namenslisten der Professoren. In: *Ungarn-Jahrbuch*, 1987, Bd. 15, s. 117-185.

25 ZÁVODSKY, G. *Zinner János...*, s. 10-18. ZÁVODSKY, G. *American Effects...*, s. 19-25. (In dieser Schrift sind wohl die umfangreichsten Recherchen zu Zinner zusammengestellt).

26 SCHWARTNER, M. *Statistik...*, Teil 2, s. 15. VIROZSIL, Antal. *Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn*. Pest : Heckenast, 1865, s. 66.

- HAMMERMAYER, Ludwig. *Geschichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Bd. II. München : Beck Verlag, 1983, 387 s.
- KATONA, Anna. American Influences on Hungarian Political Thinking from the American Revolution to the Centennial. In: *Canadian-American Review of Hungarian Studies*, 1978, vol. V, s. 13-28.
- KATONA, Anna. The Hungarian Image of Benjamin Franklin. In: *Canadian-American Review of Hungarian Studies*, 1977, vol. IV, s. 43-57.
- KOCH-STERNFELD, Joseph Ernst. *Betrachtungen über die Geschichte, ihre Attribute, und ihren Zweck : als über eine der fortwährenden Aufgaben der bayerischen Akademie der Wissenschaften vom Jahre 1759 bis zur Gegenwart*. München : Wild, 1841, 95 s.
- KOVACHICH, Márton György. *Merkur von Ungarn : oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer*. Pest : Lettner, 1786, 1025 s.
- MÜLLER, Johan Anton. *Das Fest der Erhöhung – Eine Idylle; geweiht dem Herrn Joseph Zinner, Bürgermeister der Stadt Schlan*. O. O. 1815.
- Nova acta Academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*, 1783, Bd. 1, 418 s.
- PLATH, Johann Nepomuk. *Annales Universitatis Superioris Hungariae nunc Regiae Academiae Cassoviensis* (Manuskript von 1845, jetzt in Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Oddelenie historických fondov).
- REINALTER, Helmut. *Josephinismus als aufgeklärter Absolutismus*. Wien : Böhlau, 2008, 446 s.
- SCHWARTNER, Martin von. *Statistik des Königreichs Ungarn*. Teil 2-3. Ofen : Gedruckt mit Königl. Universitäts-Schriften, 1810 – 1811, 552 s.
- TAUBE, Friedrich Wilhelm. *Geschichte der engländischen Handelsschaft, Manufakturen, Colonien und Schifffarth in den alten, mittleren und neuern Zeiten, bis auf das Jahr 1776*. Leipzig : Kraus, 1776, 144 s.
- TAUBE, Frederick William. *Thoughts on the present state of our Colonies in North America on their Behaviour to the Mother Country and on the true interest of the Nation in regard of the Colonies*. London, 1766.
- VÁRDY, Steven Béla. *The Hungarian-Americans*. Boston : Twayne, 1985, 215 s.
- VIROZSIL, Antal. *Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn*. Pest : Heckenast, 1865, 362 s.
- VIZKELETY-ECSEDY, Judit. Statt Zensur – falsche und fingierte Druckorte. In: *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz Verlag, 2009, s. 245-253.
- WEGER, Tobias – GÜNDISCH, Konrad. *Kaschau / Košice – Eine kleine Stadtgeschichte*. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet, 2013, 184 s.
- WILL, Georg Andreas. *Kleine Beiträge zu der Diplomantik und deren Literatur*. Altdorf : Monath, 1789, 214 s.
- ZÁVODSZKY, Géza. *American Effects on Hungarian Imagination and Political Thought : 1559 – 1848*. (Atlantic Studies on Society and Change, No. 79). New York : Columbia University Press, 1995, 344 s.
- ZÁVODSKÝ, Géza. Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője. In: *Magyar Könyvszemle*, 1987, vol. 103, s. 10-18.

Oslavy štátnych sviatkov a pamätných dní a participácia príslušníkov maďarskej menšiny v Rožňave v medzivojnovom období

Lucia Poláková

vol. 4, 2015, 2, pp. 62-71

The celebrations of state holidays and commemorative days and participation of members of Hungarian minority in Rožňava in the interwar period

The article describes the celebrations of momentous political holidays in Rožňava in the interwar period. It mainly deals with the national holiday of establishment of the Czechoslovak Republic, birthday of the President T. G. Masaryk and Labour Day. The attention is focused on the analysis of the program during the celebration and a possible national conflicts in a multi-ethnic city Rožňava. At the end of the article there are mentioned holidays celebrated in Hungary and their impact on the Hungarian minority in the southern part of the Czechoslovakia.

Key words: Commemorating. Celebrations. Hungarian minority. Rožňava.

Po vzniku Československej republiky (ČSR) sa postavenie Slovákov zásadne zmenilo. Stali sa súčasťou štátotvorného československého národa. Fungovanie parlamentnej demokracie znamenalo možnosť aktívnej participácie na politickom dianí. Nové politické pomery ovplyvnili všetky stránky života spoločnosti.

Jednou z takýchto oblastí bolo slávenie sviatkov rôzneho charakteru. V príspevku sa venujeme oslavám štátnych sviatkov – vzniku ČSR 28. októbra, sviatku práce 1. mája, oslavám pamätného dňa narodenín prezidenta Tomáša Garrigue Masaryka 7. marca a vplyvu vybraných sviatkov slávených v Maďarsku – výročie revolúcie 1848/1849 15. marca a sviatok svätého Štefana v medzivojnovom období. Problematike osláv a slávenia sviatkov sa z rôznych aspektov venujú viaceré vedné disciplíny: etnológia, sociológia, filozofia, história a iné. Význam oslavovania sa v priebehu jednotlivých období menil.¹ V čase prvej ČSR boli verejné oslavy pevnou súčasťou štátnej ideológie, hlavne ak hovoríme o oslavách štátneho sviatku 28. októbra. Téma osláv v medzivojnovom období je v slovenskej a českej historiografii predmetom výskumu viacerých autorov.²

1 Viac k teórii osláv pozri napr.: MANNOVÁ, Elena. Slávenie transcendentna alebo oslavovanie moci? Sviatkovanie, slávnosti a oslavy očami historikov. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (Ed.). „Vydeme v noci vo falkovom sprievode a rozsvietime svet“: *Integračný a mobilizačný význam slávnosti v živote spoločnosti*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 9-17.

2 DOUBEK, Vratislav. 28. říjen v československé státní tradici a jeho role ve veřejném mínění. In: DOUBEK, Vratislav (Ed.). *Křehké vítěství. 28. říjen v paměti Hradu. Proměny československé státnosti 1918 – 1948*. Praha: Mladá fronta, 2008, s. 49-62. HÁJKOVÁ, Dagmar. „Dokud člověk jí klobásy, tak neumře.“ Oslavy narozenin T. G. Masaryka. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – VELEK, Luboš a kol. *Historik nad šachovnicí dějin: K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2011, s. 218-235. HÁJKOVÁ, Dagmar. 28. říjen a jeho podoby. In: KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana (Eds.). *1918: Model komplexního transformačního procesu?* Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 218-235. MIHÁLIKOVÁ, Silvia. Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 2, s. 339-354. MICHELA, Miroslav. Percepce svätého Štefana na Slovensku v medzivojnovom období. In: HLAVAČKA, Milan – MARÉS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna a kol. *Pamět míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 220-243. OSYKOVÁ, Linda. Jubilejné oslavy 28. a 30. októbra 1928 na Slovensku. In: MICHÁLEK, Slavomír. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín: pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava: Prodama, 2014, s. 183-198.

Politická moc si z histórie vyberala tie udalosti, ktoré konvenovali s jej predstavami o minulosti a o budúcnosti, zodpovedali dejinnému sebaobrazu a hlavne každodennému politickému utilitarizmu.³ Podľa definície Larsa Deileho sa pri oslavách zhromažďuje spoločenstvo ľudí, potvrdzuje a sprítomňuje význam svojej existencie špecifickými vonkajšími formami.⁴ Oslavy sviatkov boli na jednej strane prezentáciou politickej moci, ktorá rozhodovala o organizovaní osláv, ale zároveň aj spoločenskými udalosťami, lebo ľudia na nich aktívne participovali. Politický režim mal záujem o masové oslavy. Periodické politické oslavy mali poväčšine historickú tematiku, s ktorou sa dané spoločenstvo identifikovalo. Súčasne si štátna moc privlastňovala interpretáciu dejín a konkurenčné názory marginalizovala. Na oslavách jednotlivých sviatkov sa z daných historických udalostí stával mýtus.⁵ Slovenský historik Michal Kšíňan upozorňuje, že prostredníctvom osláv dochádza k prepojeniu minulosti, prítomnosti a budúcnosti.⁶ Pripomínanie si historickej udalosti, spomínanie na „slávnú minulosť“, znamená formovanie kolektívnej identity národa, pričom je potrebné vnímať možné spájanie historickej udalosti s inštitucionálnym pretláčaním určitých ideových schém. Opakujúce sa reprodukovanie obrazu minulosti je súčasťou veľkých národných komplexov, pri ktorých sa prepája politická agenda s občianskou a štátnou, s cieľom jednoliateho ideologického diskurzu.⁷

Ako už bolo spomenuté príspevok je venovaný analýze osláv sviatkov v medzivojnovom období v multietnickom prostredí malého mestečka. V roku 1910 žilo v Rožňave 6 565 obyvateľov.⁸ Podľa mimoriadneho sčítania ľudu z roku 1919 bolo v Rožňave 5 698 obyvateľov. Zníženie počtu obyvateľstva je možné vysvetliť vojnovými udalosťami a povojnovými pomermi. Demografický vývoj začal klesať aj z dôvodu odchodu časti maďarského etnika prevažne z vyšších vrstiev na územie Maďarska.⁹ V roku 1921 bolo v meste 6 319 obyvateľov¹⁰ a podľa sčítania z roku 1930 6 668 osôb.¹¹ Mesto sa vyznačovalo výrazným podielom Maďarov na etnickej skladbe obyvateľstva. Národnostne zloženie Rožňavy v roku 1921 vyzeralo nasledovne. Najviac československých štátnych príslušníkov, 4 896, bolo maďarskej národnosti. Za nimi nasledovala so značne nižším počtom obyvateľov (1 021) národnosť československá. Nemcov bolo 148 a 77 Židov.¹² Podľa sčítania v roku 1930 sa znížil počet Maďarov v meste

3 ZEMKO, Milan. Osudy dátumov, osudy národov. In: *Slovenské pohľady*, 1990, roč. 106, č. 10, s. 2.

4 DEILE, Lars. Feste – eine Definition? In: MAURER, Michael (Ed.). *Das Fest. Beiträge zu einer Theorie und Systematik*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2004, s. 7.

5 MANNOVÁ, E. *Slávenie transcendentna...*, s. 11-13.

6 KŠIŇAN, Michal (Ed.). *Komunisti a povstania. Communist and Uprisings* [online]. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 8-13. [cit. 17.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/115199/ksinan.pdf>>.

7 MICHELA, Miroslav. Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska. In: *Forum Historiae* [online], 2008, roč. 2, č. 1, s. 7-9. [cit. 17.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Michela.pdf>>.

8 *Československá statistika – svazek 9. Řada VI. (Sčítání lidu, sešit 1.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. Praha: Státní úřad statistický, 1924, s. 26.

9 *Soznam miest na Slovensku dľa popisu z roku 1919*. Bratislava: Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920, s. 25.

10 *Československá statistika – svazek 9. Řada VI. (Sčítání lidu, sešit 1.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. Praha: Státní úřad statistický, 1924, s. 24.

11 *Československá statistika – svazek 98. Řada VI. (Sčítání lidu, sešit 7.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. Praha: Státní úřad statistický, 1934, s. 13.

12 *Československá statistika – svazek 9. Řada VI. (Sčítání lidu, sešit 1.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. Praha: Státní úřad statistický, 1924, s. 36.

na 3 211 osôb. Nárast naopak zaznamenala československá národnosť, ktorá dosiahla počet 2 506 osôb. Nemcov bolo 170 a Židov 256 československých štátnych príslušníkov.¹³

V príspevku analyzujeme priebeh slávení rôznych sviatkov v Rožňave a výskumnou otázkou je participácia príslušníkov početnej maďarskej menšiny pri oslavách organizovaných československou mocou a významných sviatkoch slávených v Maďarsku. Pozornosť je upriamená na spoluprácu maďarskej menšiny, postoje maďarských politických subjektov v meste a v okolí počas slávení sviatkov.

Dátum vzniku ČSR, 28. október 1918, sa stal sa štátnym sviatkom podľa zákona č. 555 Zb. z. zo dňa 14. októbra 1919.¹⁴ Dátum konštituovania ČSR bol nazvaný ako Deň slobody.¹⁵ Zákon č. 65 Zb. z. zo dňa 3. apríla 1925 špecifikoval dohľad štátnej správy nad organizovaním osláv sviatku, podľa ktorého mohli politické úrady vydávať pre verejné úrady, ústavy, podniky a školy pokyny pre participáciu a dôstojné slávenie osláv tohto dňa.¹⁶ Sviatok znamenal uctievanie vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov. Predstavoval významnú udalosť, ktorej oslavám bola venovaná patričná pozornosť. Sviatok mal mnohoraký zmysel pre Čechov a Slovákov, ale súčasne symbolizoval aj skreslenú ideu tzv. československého národa a nejstávajúceho československého jazyka.¹⁷ Na oslavách sa demonštrovala jednota „československého“ národa v symbolike, kultúrnom programe, ale hlavne v príhovoroch významných politických predstaviteľov.

Slávnosti vzniku republiky sa stali vhodnou príležitosťou pre posilnenie lojality Čechov a Slovákov k vlastnému štátu. Niesli sa v znení odsúdenia cudzej nadvlády Nemcov a Maďarov, čo spôsobovalo napätie najmä vo vzťahu k politickým predstaviteľom nemeckej a maďarskej menšiny. Oslavy sa stali pevnou súčasťou štátnej ideológie. Hlavne v regiónoch s vysokým počtom obyvateľstva maďarskej a nemeckej národnosti boli bezpečnostné orgány povinné kontrolovať postoj príslušníkov etnických skupín k danému sviatku.

Pri organizácii osláv 28. októbra zohrávali na regionálnej úrovni dôležitú úlohu okresné úrady, ale aj spolky a inštitúcie, ktoré usporadúvali rôzne oslavné akadémie alebo divadelné predstavenia.¹⁸ Do programu osláv sa zapájali aj kňazi jednotlivých náboženských denominácií. Súčasťou programu osláv bývali slávnostné bohoslužby. Účast štátnych zamestnancov na oficiálnych oslavách bola povinná.¹⁹ Prezídium Krajského úradu (KÚ) v Bratislave poslalo v roku 1929 okresným úradom v okresoch s početnou maďarskou menšinou správu o interpelácii poslanca Józsefa Szentiványiho. Sťažoval sa na zneužívanie administratívy pri príležitosti jubilejných osláv výročia vzniku republiky, počas ktorých v maďarských okresoch okresní náčelníci a notári nútili svojich zástupcov aj iných pracovníkov k účasti na oslavách.

13 Štatistický lexikon obcí v krajine slovenskej. Praha : Orbis, 1936.

14 Zákon ze dne 14. října 1919, jímž se prohlašuje 28. říjen za svátek státní [online]. Zbierka: 555/1919 Sb. [cit. 28.1.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1456&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>>.

15 MIHÁLIKOVÁ, Silvia. Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 2, s. 349.

16 Zákon ze dne 3. dubna 1925 o svátcích a památných dnech republiky Československé [online]. Zbierka: 65/1925 Sb. [cit. 16.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3865&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>>.

17 ZEMKO, M. *Osudy dátumov...*, s. 3.

18 OSYKOVÁ, Linda. Výtvarná podoba 10. výročia vzniku prvej ČSR na Slovensku. In: *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave* [online]. Bratislava : Galéria, 2012 – 2013, s. 110. [cit. 2.9.2015]. Dostupné na internete: <http://www.sng.sk/upload/files/1855/Ro%C4%8Denka_SNG_2012-2013_b.pdf>.

19 OLEJNÍK, Milan. Podiel významných historických udalostí na formovaní štátnej ideológie na Slovensku v období predmnichovskej ČSR. In: *Forum Historiae* [online], 2008, roč. 2, č. 1, s. 2-6. [cit. 16.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Olejnik.pdf>>.

Okresní náčelníci mali o tom podať správu.²⁰ Neexistujú priame doklady o podobných snahách v meste Rožňava, ale je možné predpokladať, že účasťou na oslavách sa mala prejavovať lojalita k štátu a to sa týkalo aj príslušníkov maďarskej menšiny.

Podľa správ Okresného úradu (OÚ) mali byť v Rožňave, rovnako ako v iných mestách, 28. októbra vyvesené štátne vlajky, ktorými sa vyzdobili štátne úrady, sudy a iné verejné úrady. V roku 1924 sa konali, podobne ako po iné roky, katolícke aj židovské sviatočné bohoslužby. Program pokračoval nástupom a prehliadkou vojenskej posádky a slávnostnou akadémiou. Učítelia na viacerých besedách poučili školskú mládež o historickom význame dňa.²¹

Štátna moc venovala väčšiu pozornosť okrúhlym oslavám 10. výročia založenia republiky v roku 1928. Rôzne akcie boli pripravované Slovenským jubilárnym výborom tak, aby sa v každej obci okresu Rožňava, podobne ako v obciach iných okresov, dôstojne oslávilo 10. výročie vzniku republiky. Október bol vyhlásený za mesiac Slovenskej kultúry. Konali sa prednášky v slovenských a národnostne zmiešaných obciach, na ktorých sa mohla verejnosť oboznámiť so situáciou Slovákov pred prevratom a v desiatom roku po oslobodení. V Rožňave bol ustanovený zvláštny výbor na prípravu a usporiadanie slávností. Program bol bohatší ako v predchádzajúcich rokoch a priebeh výpravnejší. Oslava začala už v predvečer sviatku lampiónovým sprievodom, po ktorom pokračovala akadémia v meste. Príhovory mal slovenský profesor Eduard Filo, maďarský profesor Gustáv Adamis a spievala sa štátna hymna. K programu sa tiež pripojilo československé štátne reálne gymnázium, ktoré si pripravilo pásmo piesní. Hudobnú časť tvoril spev maďarských ľudových piesní maďarským spevokolom. 28. októbra 1928 sa oslava začala vojenskou hudbou, bohoslužbami, slávnostnou prehliadkou vojska a koncertom vojenskej hudby na námestí. Popoludní program pokračoval futbalovým zápasom.²² V správach OÚ sa nevyskytujú informácie o prípadných národnostných nepokojoch počas jubilárnych osláv. Program bol pripravovaný spoločne s predstaviteľmi maďarskej menšiny agilnými v Rožňavskom vzdelávacom spolku.

V druhej polovici 20. rokov 20. storočia, na regionálnej úrovni spolupracovali pri verejných oslavách československé inštitúcie s maďarskou menšinou, ktorá sa organizovala v spomínanom Rožňavskom vzdelávacom spolku, ďalej Katolíckom tovarišskom spolku, Mestskom kasíne a Rožňavskom besednom spolku. Súviselo to s vtedajšou pokojnou medzinárodnou situáciou a regionálnou zvyklosťou spolupráce. Aj keď bolo niekoľko konfliktov v kultúrnej sfére a hlavne v otázke školstva, pri príležitosti osláv štátneho sviatku sa v Rožňave nezhody nevyskytli.

Od roku 1931 bolo výnosom Prezídia KÚ uložené okresným úradom, aby sa počas osláv štátneho sviatku 28. októbra v rímsko-katolíckych kostoloch spievala štátna hymna.²³ Aj v tridsiatych rokoch Prezídium KÚ v Bratislave ukladalo okresným úradom dbať na dôstojnú oslavu sviatku. Budovy boli vyzdobené vlajkami a štátni úradníci boli povinní zúčastniť sa oficiálnych osláv. Organizovali sa slávnostné schôdze obecných resp. okresných zastupiteľstiev. Významní predstavitelia politického a spoločenského života okresu mali rôzne prejavy a prednášky. Zvýšenú pozornosť venovali štátne úrady tomu, aby bol program v jednotlivých obciach zjednotený s celoštátnym konceptom a aby sa osláv zúčastnili obyvatelia bez rozdielu

20 Štátny archív (ďalej ŠA) Košice, pobočka (ďalej pob.) Rožňava, fond (ďalej f.) Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938 (ďalej Oú. RV), škatuľa (ďalej šk.) 13, Interpelácia poslanca Szentiványiho a druhov na ministra vnútra o zneužívaní administratívy pri jubilejných oslavách.

21 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 4, Oslavy štátneho sviatku dňa 28. X. 1924.

22 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Notársky úrad v Rožňave 1923 – 1938 (ďalej Nú. RV), šk. 2, Program osláv štátneho sviatku dňa 28. X. 1928 v Rožňave.

23 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Nú. RV, šk. 4, Oslavy štátneho sviatku dňa 28. X. 1931.

národnostného, náboženského a politického zmýšľania, podobne ako to bolo prízvukované štátnymi úradmi aj v predchádzajúcom období. Pri príležitosti štátneho sviatku v roku 1934 mali okresné úrady za úlohu v programe a prejavoch osláv dôstojne pripomenúť aj význam podpísania Martinskej deklarácie 30. októbra 1918. Zároveň v národnostne zmiešaných okresoch sa mali politické úrady viac starať o udržanie pokoja v čase štátneho sviatku.²⁴ Na oslavách v roku 1937 podľa hlásenia Obecného notárstva pre mesto Rožňava bola maďarská menšina zastúpená maďarským Osvetovým zborom. Na oslavách neboli zastúpené strany, ktorých lojalita k ČSR sa javila pochybnou, menovite Krajinská kresťansko-socialistická strana, Maďarská národná strana a Komunistická strana Československa. Nevyskytli sa žiadne udalosti rušivého rázu.²⁵ Počas osláv sa podarilo v Rožňave udržať poriadok. Ani v 30. rokoch 20. storočia neboli hlásené žiadne národnostné potýčky pri príležitosti osláv štátneho sviatku vzniku republiky.

Druhým oslavovaným sviatkom v medzivojnovnej ČSR boli verejné oslavy narodenín prezidenta T. G. Masaryka. Oslavy prezidentových narodenín 7. marca neboli štátnym sviatkom, ale pamätným dňom. Podobne ako ostatné sviatky, aj narodeniny žijúceho prezidenta sa považovali za sviatok spájajúci širšie vrstvy obyvateľstva. Z jeho osobnosti sa stal idol, ku ktorému sa pristupovalo s takmer posvätnou úctou. Na oslavách sa obyvateľia, hlavne v menších mestách a obciach na území Slovenska, oboznámili s predchádzajúcim životom, pôsobením a názormi prezidenta T. G. Masaryka. Ľudia boli informovaní o jeho aktivitách v čase prvej svetovej vojny a verejnosť si spájala osobnosť prezidenta s mierom a pociťovala k nemu vďačnosť a úctu.

Angažovanosť na oslavách narodenín prezidenta prejavovali politické strany, štátny aparát, obce, cirkvi, spolky aj záujmové organizácie. Agilne sa zapájali žiaci jednotlivých škôl spoločne so svojimi učiteľmi. Učili sa rôzne skladby, básne a divadelné sekvencie.

Program osláv sa tvoril postupne v priebehu rokov a spočiatku mal viac spontánny charakter.²⁶ Jeho súčasťou boli bohoslužby, slávnostné príhovory, sprievody, spevy, recitácie a rôzne divadelné predstavenia. Uvedenú organizáciu mali aj oslavy v Rožňave, ale aj v menších obciach okresu.²⁷ Len zriedka počas osláv dochádzalo k sporom. Menšie národnostné konflikty počas slávenia sviatku narodenín prezidenta sa vyskytli v Dobšinej v roku 1931. Profesor tamojšej štátnej obchodnej školy Ján Kepka v čase bohoslužieb v evanjelickom kostole provokatívne opustil kostol, pričom vzbudil pozornosť ostatných prítomných. Dôvodom jeho konania bola skutočnosť, že kňaz Augustín Posch kázal v nemčine a učiteľ mu nerozumel. Jeho správanie podľa policajného hlásenia bolo verejne odsúdené.²⁸ Čo sa týka národnostného zloženia obyvateľov Dobšinej, Nemci, zväčša evanjelického vierovyznania, mali v baníckej obci významný podiel. Český profesor J. Kepka mal problém to rešpektovať. V danom prípade išlo o česko-nemecký jazykový spor na slovenskom území.

Pri príležitosti narodenín dostával prezident blahoprajné telegramy zo zahraničia, od vedúcich politických predstaviteľov okolitých štátov, ale aj z domova, od rôznych asociácií, umeleckých a kultúrnych spolkov, združení novinárov, obchodných komôr aj od poslaneckej

24 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 26, Oslavy štátneho sviatku dňa 28. X. 1934.

25 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 42, Oslavy štátneho sviatku dňa 28. X. v roku 1937.

26 HAJACHOVÁ, Zuzana. Oslavy Tomáša Garrigua Masaryka na Slovensku. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (Ed.). „Vydeme v noci vo falkovom sprievode a rozsvietime svet“: *Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 171-175.

27 V roku 1931 pri príležitosti 81. narodenín T. G. Masaryka vojsko nad Betliarom vypúšťalo rakety počas slávností. ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 17, Oslavy narodenín p. prezidenta.

28 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 17, Kepka Jan profesor štát. obchodnej školy v Dobšinej, nemiestne chovanie pri oslavách p. prezidenta.

snemovne. V roku 1930 prezident oslavoval 80. narodeniny. Rok bol označený ako rok Masaryka a oslavy získali organizovanejšiu podobu. Maďari združení v Maďarskom divadelnom spolku v Rožňave pri príležitosti 80. narodenín prezidenta T. G. Masaryka žiadali o možnosť využiť priestory divadla na usporiadanie slávnostného predstavenia. Policajný komisariát to znemožnil, lebo javisko malo byť v dňoch 3. apríla – 8. apríla 1930 obsadené. Po intervencii Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave sa jednotlivé strany dohodli o užívaní priestorov a Maďarský divadelný spolok mohol predstavenie naskúšať aj odohrať.²⁹ Objavila sa aj nová forma blahoželaní k narodeninám prezidenta. Išlo o blahoprajné hárkky, takzvané gratulačné archy. Bola to istá forma zapojenia obyvateľov do osláv, kedy sa na papierové zväzky uložené v slávnostne zdobených krabiciach mohli ľudia podpísať a zagratulovať prezidentovi. Prezidentská kancelária následne gratulantom odpovedala.³⁰ Ďakovné odpovede boli odosielané aj za blahoprajné prejavy a hárkky k štátnemu sviatku 28. októbra. Okresní náčelníci boli upovedomení o vďaka vlády za prejavované blahoželanie k oslavám výročia štátneho a národného oslobodenia, ktoré mali byť následne vhodným spôsobom tlmočené podriadeným úradom. Pri príležitosti osláv 28. októbra v roku 1935 vyslovil krajský prezident Jozef Országh vďaka okresným náčelníkom, medzi ktorými vyzdvihol aj rožňavský okres za vkusnú úpravu predložných gratulačných hárkov.³¹

Pri príležitosti osláv narodenín prezidenta T. G. Masaryka v meste Rožňava nedošlo ku sporom či už politickým alebo národnostným. Oslavy prezidentových narodenín boli významným integračným činiteľom, ktorý pôsobil aj v takom národnostne zmiešanom meste ako bola Rožňava.

Ďalším významným sviatkom, ktorý bol v Rožňave v medzivojnovom období oslavovaný bol sviatok 1. mája. Prvomájové oslavy si privlastňovali skôr politické a profesijné skupiny ako národné komunity. V ČSR sa slávil ako štátny sviatok od roku 1919.³² Vo svete bol sviatok ustanovený na zakladajúcom kongrese II. Internacionály v Paríži v roku 1889 ako spomienka na štrajk robotníkov v Chicagu v roku 1886. V Rakúsko-Uhorsku sa po prvýkrát oslavoval v roku 1890.

Prvomájové oslavy v medzivojnovom období sa niesli v znamení boja proti nezamestnanosti a za zlepšenie životných a pracovných podmienok obyvateľstva. Politicky najviac sledované boli prvomájové zhromaždenia komunistov, ktorí na oslavách prezentovali aj najradikálnejšie myšlienky. V roku 1924 sa na oslavách v meste Rožňava hlásalo „Preč s vládou buržoázie – za vládu robotníkov a sedliakov“. V prejavoch na prvomájových zhromaždeniach komunisti propagovali heslá prezentujúce diktatúru proletariátu. Oslavy boli spojené s demonštračnými sprievodmi.³³ Obyvatelia mesta patrili k najchudobnejším v republike. Po prvej svetovej vojne zápasili občania Rožňavy s hospodárskymi následkami. V meste a okolí bol významný robotnícky element v dôsledku banického charakteru celého regiónu. Rožňava mala v roku 1921 6 319 obyvateľov, z toho bolo činných v rôznych povolaniach 3 864 obyvateľov. Počet obyvateľov mesta pracujúcich v baníctve, hutníctve a pri spracovávaní kovov bol podľa údajov

29 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 15, č. 280/1930 prez., Rožňava, maďarský divadelný súbor. Oslava 80. narodenín pána prezidenta republiky.

30 HAJACHOVÁ, Z. *Oslavy...*, s. 177-182.

31 Ostatné okresy boli Skalica, Čadca, Nové Zámky, Malacky a Zlaté Moravce. ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 42, Blahoprajné prejavy a hárkky k štátnemu sviatku 28. októbra z okresov na Slovensku, poďakovanie vlády.

32 MIHÁLIKOVÁ, S. *Sviatky na Slovensku...*, s. 345.

33 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 3, Oslavy 1. mája 1924.

zo sčítania obyvateľstva v roku 1921 817.³⁴ Robotníctvo podporovalo hlavne Komunistickú stranu Československa (KSČ), ktorá získavala v okrese aj v meste počas volieb v medzivojnovej ČSR v priemere 30 % hlasov. Mimoriadnym vážnym problémom bola nezamestnanosť baníckych robotníkov, ktorá pôsobila na eskaláciu napätia a prejavila sa účasťou na rôznych štrajkoch. V roku 1922 vstúpili do štrajku rožňavskí baníci kvôli znižovaniu miezd riaditeľstvom Rimamuránskej spoločnosti. Situácia sa zhoršila na začiatku 30. rokov 20. storočia s nástupom hospodárskej krízy.³⁵ Závod Rimamuránskej spoločnosti prepustil v meste v roku 1930 33 robotníkov.³⁶ V novembri 1934 žiadalo mestské predstavenstvo listom KÚ o subvenciu na podporu nezamestnaných.³⁷ Úrady v Rožňave organizovali podporu nezamestnaným v podobe zriadenia ľudovej kuchyne a pravidelných prídeloch chleba. Nezamestnaným bolo povolené zberať drevo v mestských lesoch a organizovali sa núdzové práce v celom okrese.³⁸ Nespokojnosť s pracovnými podmienkami a nezamestnanosťou prejavili baníski pracovníci aj na prvomájových oslavách.

Pri každoročných oslavách 1. mája mal OÚ na starosti sledovať schôdze a sprievody sociálnych demokratov a komunistov, aby zabránil eventúalnym nepokojom a rušeniu verejného pokoja.³⁹ Na sviatok 1. mája sa pripravovala aj komunistická mládež. V roku 1929 podľa správy Prezídia KÚ boli oslavy manifestáciou pracujúceho proletariátu, ktorým mala mládež pomôcť rozšíriť širokú agitáciu v závodoch a v dedinách, aby sa jej zúčastnilo čo najviac ľudí. Následne na oslavách v Rožňave vystúpili aj zástupcovia mládeže. Policajné úrady museli prípravám osláv venovať náležitú pozornosť. Správy o priebehu manifestácií boli spravodajskou službou telefonicky referované prostredníctvom policajných riaditeľstiev KÚ. Informácie sa týkali počtu zúčastnených, prejavov rečníkov a prípadného narušenia poriadku.⁴⁰

Na prvomájových oslavách KSČ participovali aj odborové organizácie. Závodné výbory mali k vlastnej príprave a prevedeniu demonštrácie organizovať „májové výbory“, skladajúce sa z robotníkov, delegátov komunistických organizácií a delegátov akčných výborov nezamestnaných. Ich snahou bolo priviesť aj nekomunistické robotníctvo k účasti na červej májovej demonštrácii. Na oslavách v roku 1931 boli pre akčné výbory nezamestnaných v Rožňave vydané identické heslá ako pre komunistickú stranu: „Proti daňovému vydieraniu a exekúcii. Za oslobodenie potláčaných národov. Proti fašizmu a sociálfašizmu. Proti imperialistickému vojnovému nebezpečenstvu a na obranu sovietskeho zväzu. Proti vláde hladu, teroru a vojny – za diktatúru proletariátu.“ Podľa inštrukcií Ústredného akčného výboru nezamestnaných komunistickej strany v Prahe z apríla 1931 sa mali nezamestnaní aktivizovať a v mestách pred okresnými úradmi hromadne demonštrovať za zahájenie núdzových prác a prijatie nezamestnaných robotníkov do práce.⁴¹

V roku 1934 sa na oslave 1. mája na námestí v Rožňave stretlo približne 800 ľudí. Zhromaždeniu predsedal Štefan Urban a podpredsedom bol Ľudovít Rakay. Rečníkmi boli František Dénes a Ján Šubovič. Sťažnosti smerovali na situáciu v Rimamuránskom antimónovom

34 Československá statistika – zväzok 9. Řada VI. (Sčítání lidu, sešit 1.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. Praha : Státní úřad statistický, 1924, s. 97.

35 TAJTÁK, Ladislav. *Dejiny Rožňavy II*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 3-35, 77.

36 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 90. Výkaz nezamestnaných podľa obcí.

37 Išlo o podporu vo výške 200 000 Kč pre nezamestnaných, živnostníkov a rodiny, ktoré boli na takúto podporu odkázané. ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Nú. RV, šk. 1. Prídela štátstva pre deti nezamestnaných.

38 TAJTÁK, L. *Dejiny Rožňavy...*, s. 86.

39 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 14. Súhrnné správy o priebehu osláv 1. mája na Slovensku.

40 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 17. Oslavy 1. mája 1931.

41 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 17, KSČ. Prípravy k oslave 1. mája 1931.

závoďte v Čučme. Rečníci kritizovali činnosť maďarských politických strán, ktoré podľa nich zavádzajú obyvateľstvo nacionalistickými heslami. Oslava v nasledujúcom roku vyznela pre KSČ menej úspešne, lebo Československá sociálnodemokratická strana robotnícka usporiadala samostatné zhromaždenie, a tak sa komunistickej oslavy 1. mája zúčastnilo len okolo 400 osôb. Rečníci Štefan Mezô, Štefan Fábry, Štefan Urban, Štefan Tóth a František Sklenka hovorili o politickej situácii a hospodárskych pomeroch v meste Rožňava. Tiež upozorňovali na to, že nadchádzajúce voľby mali byť možnosťou na skoncovanie s vládou kapitalistov.⁴² S rastom medzinárodného napätia v druhej polovici 30. rokov 20. storočia sa obmenila rétorika prvomájových osláv. Do popredia sa dostali otázky fašistického nebezpečia.⁴³ Asi 800 zúčastnených hostí na prvomájovej manifestácii komunistov v roku 1937 si vypočulo rečníkov Štefana Kušíka a Štefana Rétiho, ktorí vyslovili požiadavku jednotného frontu pracujúcich. Sociálnodemokratická strana na vlastnom zhromaždení za prítomnosti taktiež približne 800 ľudí upozorňovala najmä na medzinárodnú situáciu, hrozbu fašizmu a požadovali spravodlivé doriešenie menšinovej otázky. Maďarské strany na prvomájovom zhromaždení žiadali jednotu Maďarov na obranu ich záujmov.⁴⁴

Okrem sviatkov oslavovaných v ČSR sa, hlavne v južných oblastiach, kládol veľký dôraz zo strany československej štátnej moci na kontrolu sviatkov oslavovaných v Maďarsku. Dôležitý bol 15. marec – výročie revolúcie 1848/1849. Hlavne od 30. rokov 20. storočia mali úrady povinnosť bdieť nad eventuálnymi prejavmi, ktoré by v súvislosti s daným sviatkom propagovali myšlienky iredenty namierené proti celistvosti Československa a boli povinné kontrolovať akcie ohrozujúce verejný poriadok. Všetky verejné prejavy mali byť zakázané, hlavne ak išlo o schôdze a sprievody maďarských politických subjektov.⁴⁵

Druhým významným maďarským sviatkom bol sviatok patróna Uhorska, svätého Štefana. Tento cirkevný sviatok podľa správ KÚ využívali maďarsky zmýšľajúci kňazi na hungaristickú propagandu, reminiscencie na uhorský režim a udržanie veľkomaďarskej myšlienky medzi veriacimi. Za čias Uhorska bol sviatok svätého Štefana tradične slávený 20. augusta. Podľa cirkevných predpisov však mal byť v ČSR slávený 2. septembra, čo maďarskí kňazi ešte v 30. rokoch 20. storočia nerešpektovali a 20. augusta sa konali v katolíckych kostoloch slávnostné bohoslužby. Keďže išlo o porušenie cirkevných predpisov, štátnobezpečnostné úrady mali podávať žaloby u cirkevných vrchností. Svätenie sviatku svätého Štefana v deň 20. augusta sa považovalo za prejav nelojality štátu. Verejné prejavy, ktoré by boli usporadúvané na 20. augusta, boli zakázané. V roku 1931 sa v Rožňave nekonali oslavy svätého Štefana a ani miestne obyvateľstvo maďarskej národnosti podobne ako v predchádzajúcich rokoch neprejavilo o oslavy sviatku záujem a pracovalo. Niektorí Maďari, hlavne z pohraničia, navštevovali Budapešť, kde slávilí daný sviatok.⁴⁶

Popri pravidelných oslavách sa pripomínali aj príležitostné výročia. V roku 1926 sa slávil 250. výročie narodenia Františka II. Rákociho. Práve v južných okresoch s početnou maďarskou menšinou, kde mali výraznú podporu maďarské politické strany – Krajinská kresťansko-socia-

42 TAJTÁK, L. *Dejiny Rožňavy...*, s. 124-125.

43 V roku 1935 boli na transparentoch v Rožňave heslá: Proti kapitalizmu, fašizmu a vojne – socialistické súručenstvo! Ruky preč od KSČ! Všetky práva robotníkom, žiadne práva fašistom! Rozpusťte národné zjednotenie! Rozpusťte Henleinovcov! ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 26, Heslá k 1. máju.

44 TAJTÁK, L. *Dejiny Rožňavy...*, s. 129.

45 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 17, Výročie maďarskej revolúcie – 15. marca 1931.

46 V správe OÚ v Rožňave z roku 1931 bolo oznámené, že za účelom osláv sviatku svätého Štefana odcestovali z Plešivca do Maďarska Michal Ronyecz, Alžbeta Gergelyová, Július Morvaj, Lipot Löwy a Anna Becskeová, ktorá sa zúčastnila osláv svätého Štefana v Maďarsku druhý rok po sebe. ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 17, Oslavy sviatku sv. Štefana, kráľ uhorského – dodatočná správa.

listická strana a Maďarská národná strana – mali byť oslavy sledované úradmi. Agitačná činnosť politických strán počas oslavy výročia narodenia Františka II. Rákociho bola kontrolovaná, aby sa zamedzilo prípadnému rozširovaniu iredentistických ideí.⁴⁷

Sviatky, ktorých oslavy boli organizované centrálnne, akými bol sviatok vzniku ČSR a oslavy narodenín prezidenta T. G. Masaryka, využívali tematiku historických osobností a udalostí, ku ktorým sa hlásila väčšina obyvateľstva republiky. Rituálny obsah sviatkov, pri ktorých boli používané rôzne symboly a mýty mali potvrdiť legitímnosť a posilniť autoritu aktérov mýtov.

Cieľom bolo vyvolať entuziazmus a pozitívne emócie, nadchnúť ľudí pre politiku a zároveň vyvolať zdanie, že rozumejú jej cieľom. Politické postoje sa formulovali symbolicky a mali vzbudiť dojem hrdinstva národnej komunity. Na oslavách sviatkov sa vytvoril priestor pre presun aktivít zo súkromnej sféry do oblasti verejnej a zároveň sa politika dostala do súkromného života. Pri oslavách štátnych sviatkov sa využívali mýty národných tradícií, hrdinstva významných osobností aj založenia.⁴⁸ Aj keď sa pri štátnych oslavách v celoštátnom meradle dostávali do tenzie rôzne politické smery, na lokálnej úrovni, na príklade mesta Rožňava, to bolo málo viditeľné. V tomto chudobnom regióne znamenali oslavy pre širokú verejnosť na jednej strane vtiahnutie do politického a spoločenského diania a na strane druhej aspoň malý únik od každodennej tvrdej reality a povinností, čo sa týkalo hlavne sviatku 28. októbra alebo oslavy narodenín prezidenta T. G. Masaryka. Naopak prvomájové oslavy považovali rôzne zamestnanecké štruktúry za priestor na vyjadrenie svojej nespokojnosti s pracovnými podmienkami. Rovnako ľavicové politické strany využívali slávenie 1. mája na získanie politického vplyvu medzi pracujúcimi.

V medzivojnovom období sa verejných osláv v Rožňave zúčastňovala široká verejnosť, boli neodmysliteľnou súčasťou kolobehu roka a mali integračný charakter. V porovnaní s mestami s centrálnejšou polohou pri organizovaní a slávení sviatkov československou štátnou mocou bola v meste zreteľná väčšia úradná kontrola maďarských politických strán a rôznych inštitúcií. Napriek tomu Maďari združení vo viacerých rožňavských spolkoch prispievali do programov osláv československých štátnych sviatkov a pamätných dní. Zvýšená kontrola sa týkala účasti maďarských obyvateľov mesta na slávnostiach sviatkov slávených v Maďarsku.

ZOZNAM ARCHÍVNYCH FONDŮV

Štátny archív Košice, pobočka Rožňava, fond Okresný úrad Rožňava 1923 – 1938.

Štátny archív Košice, pobočka Rožňava, fond Notársky úrad v Rožňave 1923 – 1938.

ZOZNAM PUBLIKOVANÝCH PRAMEŇOV

Zákon ze dne 14. října 1919, jímž se prohlašuje 28. říjen za svátek státní [online]. Zbierka: 555/1919 Sb. [cit. 28.1.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1456&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>>.

Zákon ze dne 3. dubna 1925 o svátcích a památných dnech republiky Československé [online]. Zbierka: 65/1925 Sb. [cit. 16.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3865&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>>.

ZOZNAM DOBOVEJ ŠTATISTIKY

Československá statistika – svazek 9. Řada VI. (Sčítání lidu, sešit 1.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. Praha : Státní úřad statistický, 1924.

47 ŠA Košice, pob. Rožňava, f. Oú. RV, šk. 7, Oslava 250. výročia narodenín Františka II. Rákociho 28. marca 1926.

48 MIHÁLIKOVÁ, S. *Sviatky na Slovensku...*, s. 353.

- Československá statistika – svazek 98. Řada VI. (Sčítání lidu, sešit 7.) Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Praha : Státní úřad statistický, 1934.
- Soznam miest na Slovensku dľa popisu z roku 1919. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.
- Statistický lexikon obcí v krajine slovenskej. Praha : Orbis, 1936.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- DEILE, Lars. Feste – eine Definition? In: MAURER, Michael (Ed.). *Das Fest. Beiträge zu einer Theorie und Systematik*. Köln – Weimar - Wien : Böhlau Verlag, 2004, s. 1-17.
- DOUBEK, Vratislav. 28. říjen v československé státní tradici a jeho role ve veřejném mínění. In: DOUBEK, Vratislav (Ed.). *Křehké vítěství. 28. říjen v paměti Hradu. Proměny československé státnosti 1918 – 1948*. Praha : Mladá fronta, 2008, s. 49-63.
- HAJACHOVÁ, Zuzana. Oslavy Tomáše Garrigua Masaryka na Slovensku. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (Ed.). „Výjdeme v noci vo faklovom sprievode a rozsvietime svet“ : *Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 171-185.
- HÁJKOVÁ, Dagmar. 28. říjen a jeho podoby. In: KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana (Eds.). *1918 : Model komplexního transformačního procesu?* Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 218-235.
- HÁJKOVÁ, Dagmar. „Dokud člověk jí klobásy, tak neumře.“ Oslavy narozenin T. G. Masaryka. In: HÁJKOVÁ, Dagmar – VELEK, Luboš a kol. *Historik nad šachovnicí dejin : K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2011, s. 218-235.
- KŠIŇAN, Michal (Ed.). *Komunisti a povstania. Communist and Uprisings* [online]. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, 281 s. [cit. 17.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/115199/ksinan.pdf>>.
- MANNOVÁ, Elena. Slávenie transcendentna alebo oslavovanie moci? Sviatkovanie, slávnosti a oslavy očami historikov. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid (Ed.). „Výjdeme v noci vo faklovom sprievode a rozsvietime svet“ : *Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 9-17.
- MIHÁLIKOVÁ, Silvia. Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. In: *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 2, s. 339-354.
- MICHELA, Miroslav. Percepcia svätého Štefana na Slovensku v medzivojnovom období. In: HLAVAČKA, Milan – MARÉŠ, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna a kol. *Paměť míst, událostí a osobností : Historie jako identita a manipulace*. Praha : Historický ústav, 2011, s. 220-243.
- MICHELA, Miroslav. Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska. In: *Forum Historiae* [online], 2008, roč. 2, č. 1, 13 s. [cit. 17.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Michela.pdf>>.
- OLEJNÍK, Milan. Podiel významných historických udalostí na formovaní štátnej ideológie na Slovensku v období predmnichovskej ČSR. In: *Forum Historiae* [online], 2008, roč. 2, č. 1, 22 s. [cit. 16.12.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/39392/Olejnik.pdf>>.
- OSYKOVÁ, Linda. Jubilejné oslavy 28. a 30. októbra 1928 na Slovensku. In: MICHÁLEK, Slavomír. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín : pocta historikovi Milanovi Zemkovi*. Bratislava : Prodama, 2014, s. 183-198.
- OSYKOVÁ, Linda. Výtvarná podoba 10. výročia vzniku prvej ČSR na Slovensku. In: *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave* [online]. Bratislava : Galéria, 2012 – 2013, s. 110-116. [cit. 2.9.2015]. Dostupné na internete: <http://www.sng.sk/upload/files/1855/Ro%C4%8Denka__SNG_2012-2013_b.pdf>.
- TAJTÁK, Ladislav. *Dejiny Rožňavy II*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, 507 s.
- ZEMKO, Milan. Osudy dátumov, osudy národov. In: *Slovenské pohľady*, 1990, roč. 106, č. 10, s. 2-7.

Krajinná výstava v Chebe : historická kontinuita využitia verejného priestoru

Marcela Brabačová

vol. 4, 2015, 2, pp. 72-83

Landscape exhibition in Cheb : historical continuity of usage of public space

Considering town design with regard to the originality, identity and traditions can play an effective role in city. The study focuses on changes in organization and usage of the public space in town caused by historical, demographical and political processes, and on process of identification of citizens with urban area. Via German phenomenon of landscape exhibitions we will observe reception and usage of green areas in border town Cheb. Differences in usage of the original and the recent one were caused by massive demographical change: after war removal of German inhabitants. Transforming the public space in Cheb via landscape exhibition we compare with the same process which took place in German border town Marktredwitz. Research methods used for writing this study were analysis of documents related to landscape exhibitions in general and with Chebean and Marktredwitzean exhibition in particular, participant observation and narrative interviews.

Key words: Demographical change. Public space. Landscape exhibition. Identity and sense of place.

Úvod

„Město je nepochopitelné bez prostoru, v němž se rozkládá.“¹

Problematika zelených prostranství je jedním z častých témat současných urbánních studií. Obyvatelé měst dnes tráví většinu svého času mezi zdmi domů, v uzavřených prostorách kanceláří, provozoven a bytů. Tento způsob života následně vyvolává potřebu regenerujícího pobytu v přírodě a „zelené“ prostředí se tak ve městě stává nezbytností.

V 19. století se přírodní prostor začal pod tlakem průmyslového rozvoje z měst vytráčet, významnou roli tak mezi veřejnými prostory začaly brzy zaujímat sady, městské parky a promenády.² Ozdravování stále více industrializovaných měst se stalo nedílnou součástí řešení urbanistických problémů. Uplatňované strategie podléhaly mnoha faktorům, v socialistických zemích pak především direktivnímu plánování a sociálně motivovaným počínáním, které nerespektovaly logiku uspořádání.³ Dnes je zelený prostor ve městech vytvářen systematicky, a pokud je na toto téma vedena diskuse, mluví se nejen o vzhledu a funkcích fyzického prostředí, ale i o kultuře moderního evropského města.⁴ Město Cheb, ležící šest kilometrů od státní hranice s Německem, se s potřebou kvalitního městského zeleného prostoru začalo vyrovnávat v roce 2006 navázáním na v tomto prostoru dříve existující tradici německých krajinných výstav. Český Cheb tu z původně německého Egeru vytvořily v letech 1945 – 1947 procesy odsunu německého obyvatelstva a příchodu nových dosídlenců. Město v těchto letech prošlo kompletní demografickou proměnou, která následně ovlivnila jeho další rozvoj, duchovní i prostorový. Komplikované formování nové občanské společnosti bylo nově přerušeno v únoru 1948, kdy komunistická strana násilně převzala moc ve státě. Tyto dvě zlomové události narušily v Chebu kontinuitu všech sociálních i urbanistických procesů

1 AUGÉ, Marc. *Antropologie současných světů*. Brno : Atlantis, 1999, s. 109.

2 AMBROŽOVÁ, Zuzana. Veřejné prostory malých měst. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, 2010, roč. XIII, č. 6, s. 14-20.

3 AMBROŽOVÁ, Z. *Veřejné prostory...*, s. 16.

4 CLARK, Peter. Urbánní dějiny a zelený prostor. In: *Lidé města/Urban People*, 2010, roč. 12, č. 1, s. 139.

a tak je možné na příkladu tohoto města ukázat, jak historie a změna národní identity města ovlivňují vzhled a charakter užívání veřejného prostoru. V této práci je bližšímu zkoumání podrobeno veřejné území pod chebským hradem na obou březích řeky Ohře, místo konání původních německých krajinných výstav a současný nejužívanější městský zelený prostor.

Eger/Cheb

Identitu místa vytváří jeho fyzický charakter a historie,⁵ významnou roli pak v jeho konstrukci hrají emoce i myšlení těch, kteří ho užívají, ti svou činností dávají místu smysl a význam.⁶ Historie dříve německého města Egeru po staletí existujícího v regionu zvaném Egerland, které se po skončení druhé světové války přeměnilo v český Cheb, se datuje hluboko do minulosti. Dříve, než si ji stručně představíme, je nutné osvětlit otázku českých a německých oikonym. V této studii je používán pro město a jeho okolí český název Cheb a Chebsko, a to i v situaci, kdy by historicky správné bylo použití názvů německých, Eger a Egerland. Problematickou se tato otázka stala v době nárůstu národních nacionalismů. Původně k označení chebského území a Chebanů samých sloužil mezi německým obyvatelstvem pojem „böhmisch“, vyjadřující zemskou příslušnost a kolektivní identitu jazykově odlišných skupin ke Koruně české. Ve chvíli, kdy začaly vládnout nacionální modely, české nacionálně emancipační hnutí pomocí překladu pojmu „böhmisch“ na „český“, označilo Čechy jako jediné legitimní vlastníky celých českých zemí, včetně těch částí, které byly zcela „nečeské“. Takto kolektivní identita česká a německé skupiny vyjadřovaná konceptem bohemismu zmizela.⁷ Ve výsledku vznikla situace, kdy je dodnes na německé straně Cheb nazýván Egerem, a to i na dopravním značení veřejných komunikací. Německá identita města je tu udržována spolky bývalých Chebanů, tzv. Egerländer Gmoi.⁸ Sémantickou odbočku lze uzavřít s tím, že zmatení pojmů stále trvá a je mnohdy součástí vyhocených diskusí historiků.

Geograficky výhodná poloha u řeky v chráněné kotlině přilákala své první obyvatele už v mladší době kamenné. Později doložily archeologické nálezy slovanské osídlení z 9.–11. století.⁹ První písemná zmínka o městě pochází z listiny císaře Jindřicha IV. a je datována rokem 1061.¹⁰ Cheb byl centrem historické oblasti, později nazvané Regio Egere. Tato oblast byla v průběhu staletí střídavě ovládána českou nebo německou stranou a Cheb sám sehrál několikrát v dějinách velmi významnou roli. Roku 1277 byl Cheb prvně označen jako říšské město a v roce 1322 bylo jeho výjimečné postavení v rámci zemí Koruny české potvrzeno Janem Lucemburským.¹¹ Ražba vlastních mincí, osvobození od cla, daní a placení mýta v celé říši byla těmi privilegii, která v dalších letech výrazně přispívala k rozkvětu města. Pod ochranou českých lucemburských králů začalo město zvětšovat svůj územní rozsah a posléze se zařadilo mezi nejbohatší a nejvýznamnější místa zemí Koruny české. Chebský městský stát měl ve

5 TUAN, Yi-Fu. Humanistic Geography. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 1976, roč. 66, č. 2, s. 266-276.

6 CRESSWELL, Tim. *Place : A Short Introduction*. Maiden : Wiley-Blackwell, 2004, s. 151.

7 LOZOVIUK, Petr. Němečtí vystěhovalci v českých zemích a jejich jazykové ostrovy v Jihovýchodní Evropě. In: *Češi v cizině*. Praha : ÚF AV ČR, 1998, s. 41.

8 Egerländer. [cit. 24.11.2015]. Dostupné na internetu:<<http://www.egerlaender.com/Geschichte/Egerland.htm>>; <www.egerlaender.cz>

9 BOHÁČ, Jaromír. *Cheb – město*. Domažlice : Nakladatelství Českého lesa, 1999, s. 5.

10 BOHÁČ, J. *Cheb – město...*, s. 7.

11 BOHÁČ, J. *Cheb – město...*, s. 10.

14. století rozlohu šest set osmdesát kilometrů čtverečních.¹² V první třetině 15. století bylo město významným hospodářským, politickým a vojenským centrem, které sehrálo zásadní roli v bojích proti husitským Čechům, především jako prostředník mezi znesvářenými stranami. Úmluva zvaná Soudce chebský, sjednaná a uzavřená v předvečer jednání basilejského koncilu ve zdejší klášterě, tehdy otevřela cestu k míru.¹³ Významnou kapitolou se pro město stalo období vlády Jiřího z Poděbrad v druhé polovině 15. století. Král Jiří zval Chebské do Prahy na zemský sněm a podporoval je v jejich světských i církevních sporech. Proto také ve sporu o Jiřího římskou korunu zůstal Cheb českému králi věrný.¹⁴ Územní autonomie Chebska skončila v roce 1723, kdy bylo městské radě oznámeno propadnutí zástavy. Od této chvíle byl Cheb i formálně svobodným královským městem v zemích koruny české.¹⁵

Posuneme-li se na počátek století dvacátého, nacházíme Cheb jako bohaté průmyslové město a důležitou obchodní křižovatku. Hraniční poloha města, výhodná pro obchod a nevýhodná v politickém dění, se v tomto století stala skutečnou přítěží. Evropská politická krize, která pokračovala i po ukončení první světové války zasáhla Chebsko zvláště významně. Změna poměrů po ustavení samostatného Československa v roce 1918 se zdála být Čechům historickou spravedlností. Němci však prožívali zcela opačné pocity, které se vlivem nové české státní ideologie jen prohlubovaly.¹⁶ Státními se staly národ a jazyk československý, i když třetina obyvatel byla jiné národnosti a „československy“ nemluvila. Takto marginalizované národy hrály v nové republice úlohu menšin. Obyvatelstvo Chebu proti začlenění města do nového státu zoufale protestovalo, protesty však nebyly vyslyšeny. Složením obyvatel zůstal Cheb nadále městem německým, i o deset let později tvořili Češi pouhých 1,13 % veškerého obyvatelstva.¹⁷ Světová hospodářská krize ve 30. letech vyvolala dlouhodobý stav nouze, na Chebsku ostře kontrastující s hospodářským vzestupem sousedního, od roku 1933 už „Hitlerova“ Německa. Když 3. října 1938 předávali představitelé města Chebu do rukou vůdce středověkou zástavní listinu a symbolicky tak doložili odtržení Chebska od českého státu, bylo toto gesto jen vyústěním víceletého procesu. Průběh a následky druhé světové války jsou obecně známou historií. Pro Cheb znamenal konec války a příchod americké armády obsazení, ne osvobození. Následný odsun téměř veškerého německého obyvatelstva způsobil totální změnu identity města, z německého Egeru se stal český Cheb. Samotné doosidlování probíhalo velmi pomalu, v několika vlnách. Ke slovu se dostali nacionalisté, upřednostňující jako vhodné nové osidlence české krajany ze zahraničí.¹⁸ Území bývalého Egerlandu i město samotné se začaly pomalu zaplňovat Čechy a Slováky z Volyně, Rumunska, Slovenska, Vídně a Slezska.¹⁹ Jedinci, pocházející z různých kulturních prostředí, kteří se nelehko sžívali s novým prostředím a kteří si teprve začínali zvykat na své nové domovy a práci, se v roce 1948 museli přizpůsobit znovu. Nové poměry po nástupu totalitní komunistické moci odsunuly následně celý region na několik desetiletí do zapomnění. Vybudování státní hranice tvořící „pevnou hráz socialismu“ a vyžadující tak početné nasazení vojska i státní policie na jedné

12 KUBŮ, František. *Chebský městský stát*. České Budějovice : Veduta, 2006, s. 45.

13 BOHÁČ, Jaromír. *Cheb*. Praha : Paseka, 2008, s. 13.

14 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 64.

15 BOHÁČ, J. *Cheb – město...*, s. 35.

16 BOLDT, Frank. *Cheb, město evropských dějin. Esej o česko-německé koexistenci*. Praha : Paseka, 2010, s. 145.

17 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 82.

18 NEŠPOR, Zdeněk. *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha : SÚ AV ČR, 2002, 95 s.

19 BOLDT, F. *Cheb, město evropských dějin...*, s. 197.

straně, a vykořeněné obyvatelstvo bez kulturní historie na straně druhé, byly těmi okolnostmi, které udělaly z Chebu jedno z nejméně atraktivních měst republiky.

Prostorová socializace nových obyvatel Chebu

„Aby byl veřejný prostor možný, musí jeho uživatelé sdílet určitou zásobu vědění, určitou sadu významů.“²⁰

Města a jejich sídelní struktury jsou formovány a přetvářeny v dlouhodobé perspektivě, přesto mohou nastat specifická období, kdy ke změnám dochází náhle a neplánovaně. Tak tomu bylo i v Chebu, kde kontinuita vývoje městského prostředí byla v roce 1945 násilně přerušena, a tradiční přístup k místu zmizel s původními Chebany za hranicemi Bavorska.

V průběhu let 1956 – 1962 prošel Cheb, vyhlášený už v roce 1950 za městskou památkovou rezervaci, zásadními urbanistickými změnami.²¹ Uspořádání veřejného prostoru, struktura domů i ulic, byly pro nové obyvatele cizí více, než je běžná cizost prostředí pro nově přichozí. Charakter města, odrážející národnost bývalých obyvatel, byl pro většinu Čechů a Slováků, přicházejících z vesnic daleko na východě, zcela neznámou materiální realitou, která svým německým duchem podněcovala poválečnou horlivost v odstraňování všeho německého. Přestože první dva asanační plány Chebu z roku 1949 a 1951 počítaly s rekonstrukcí celých domovních bloků, rabování a chátrání neobydlených a neopravovaných domů realitu změnilo.²² Své vykonal i přesun peněz určených na rekonstrukci historického jádra na panelovou výstavbu, začlenil do historické zástavby krabicové novostavby, dokreslující „(...) až arogantní lhostejnost k duchu starého Chebu“.²³ Proklamovaný komplexní přístup k asanaci historického jádra města se tak proměnil v jeden velký omyl. V dalších letech socialismu docházelo v Chebu pod vlivem pragmatického plánování k vytváření vnitřních periferií.²⁴ Z nových vnitrobloků s ozdravnou zelení a hřišti pro mládež a pracující se brzy staly skládky šrotu a domovního odpadu.²⁵ Z původních dvou tisíc sto domů stojících v roce 1945 jich bylo za necelých dvacet let zbořeno šest set třicet dva a z historického jádra města se stala kulisa, obklíčená panelovými domy.²⁶ Veřejný prostor města, pro nové obyvatele nesrozumitelný skrze chybějící význam zde zamýšlených a konaných činností, procházel radikálními změnami, tolik potřebná nová infrastruktura však začala vznikat teprve v 90. letech 20. století. Rozrůstající se příměstská průmyslová oblast poskytla pracovní místa, obnovena byla pěší zóna, která znovu propojila nádraží s centrem města, postaven byl nový autobusový terminál. Rozsáhlou rekultivací prošlo i dlouho nereflaktované území na břehu Ohře pod chebským hradem. Nástrojem této změny městského veřejného prostoru se v roce 2006 stal znovu objevený fenomén krajinných výstav.

20 POSPĚCH, Pavel. Městský veřejný prostor : interpretativní přístup. In: *Sociologický časopis*, 2013, roč. 49, č. 1, s. 75-100.

21 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 32.

22 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 44-45.

23 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 48.

24 MUSIL, Jiří. Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. In: *Sociologický časopis*, 2001, roč. 37, č. 3, s. 288.

25 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 33.

26 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 34.

Historie a význam krajinných výstav

„(...) ich habe keine Sorge, dass Gartenschauen ein „modernes“ Instrument der Stadtentwicklung sind“²⁷

Vznik krajinných výstav můžeme umístit do 15. století, kdy v souvislosti s výměnou zboží mezi evropskými zeměmi a jejich koloniemi přiváželi obchodníci do Evropy také nové rostliny a plodiny. Tyto z pohledu Evropanů exotické rostliny si někteří obchodníci vysazovali ve svých zahradách a sklenících a poté zvali milovníky flóry na jejich prohlídku. V bohatnoucí společnosti rostl i zájem o zahrady a zahradní umění a tak byly pěstební úspěchy stále častěji prezentovány veřejnosti.²⁸ Na počátku 19. století se v Německu ustanovily první zahradnické spolky a od roku 1830 se datují i první zahradnické výstavy. Trvaly pouze několik dní a stejně důležitou úlohu jako výstavnictví v nich hrál i prodej výpěstků.²⁹ V roce 1869 se konala první mezinárodní zahradnická výstava v Hamburku, další pak v roce 1887 a 1896 v Drážďanech. Podoba krajinných výstav jaké jsou známy dnes, vznikala od roku 1897.³⁰ Už to nebyly jen přehlídky zahradnického umění provázené prodejem výpěstků, poprvé byly veřejnosti po dobu půl roku představovány koncepty úprav vybraného území. Úprava, rekultivace nebo změna užití veřejného prostoru se staly součástmi všech dalších výstav. Od roku 1951 se každé dva roky koná v Německu spolková krajinná výstava, každých deset let pak velká výstava mezinárodní. Zemské krajinné výstavy jsou organizovány malými a středními městy od roku 1980.³¹ Jsou orientovány na městské či regionální cíle a zcela záměrně jsou pro jejich konání vybírána území, která v prostoru měst působí problematičtěji.

Cheb zažil své, nejen ale krajinné výstavy, v letech 1898, 1903, 1923 a 1931.³² Konaly se vždy ve stejné části města, na obou březích řeky Ohře, v Poohří. Prostor byl dlouhodobě formován a vytvářen sociálně-prostorovou aktivitou obyvatel a díky těmto procesům měl svou podobu a význam.³³ Území pod chebským hradem se od konce 19. století opětovně stávalo dějištěm velkých výstav. V roce 1881 a 1882 se zde konaly Zemědělská a poté Živnostenská výstava,³⁴ které svou úspěšností přesvědčily v roce 1898 město Cheb, aby louku pod hradem na levém břehu zakoupilo a postavilo na ní pěveckou halu pro nadcházející spolkovou pěveckou slavnost českých Němců.³⁵ Další významnou událostí v tomto prostoru byly Zemědělská a lesnická výstava spojená s průmyslovou a zbožní výstavou v roce 1923 a dále Velká hospodářská výstava, konaná v roce 1929, s návštěvností okolo tři sta tisíc hostů.³⁶ Výstavy zahajovala oficiální činnost obchodníků, zemědělců, živnostníků a průmyslníků a po ukončení oficiálních programů pokračovaly lidovými slavnostmi. Na březích řeky Ohře pod

27 SCHMID, Sighard A. Sind Gartenschauen zukunftsfähig? [cit. 27.1.2016]. Dostupné na internetu: <http://www.bdl.de/pdf/bdla_gartenschauen_200305.pdf>

28 RICKERT, Alexej. *Evaluierung von Landesgartenschauen – das Beispiel Bad Nauheim*, s. 19. [cit. 17.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.unigiessen.de/cms/fbz/fb07/fachgebiete/geographie/bereiche/raumstadtgeographie/dateien/diplomarbeitrickert>>

29 RICKERT, A. *Evaluierung von Landesgartenschauen...*, s. 19.

30 RICKERT, A. *Evaluierung von Landesgartenschauen...*, s. 20.

31 RICKERT, A. *Evaluierung von Landesgartenschauen...*, s. 20.

32 Cheb 2013. [cit. 17.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.cheb2013.cz/cz/akce-cheb-2013/vystava-historie-krajinnych-vystav-v-chebu-23>>

33 THRIFT, Nigel. Space : the fundamental stuff of human geography. In: VALENTINE, Gill et al. *Key concepts in geography*. London : SAGE Publication, 2003, s. 95.

34 Texty k výstavě *Historie krajinných výstav Chebu, 2013*. Archiv Turistického infocentra města Cheb.

35 Interaktivní encyklopedie Cheb, pěvecká hala. [cit. 18.1.2016]. Dostupné na internetu: <<http://encyklopedie.cheb.cz/cz/encyklopedie/pevecka-hala>>

36 Texty k výstavě *Historie krajinných výstav Chebu, 2013*. Archiv Turistického infocentra města Cheb.

chebským hradem se tak odehrávaly kromě pěveckých, například i Valdštejnské slavnosti či Slavnosti cechu řezníků. Poté, co původní pěvecká hala přestala vyhovovat svými rozměry, bylo v roce 1931 rozhodnuto o stavbě budovy nové, která pojala až deset tisíc diváků a na jejímž pódiu mohlo naráz účinkovat až čtyři tisíce zpěváků.³⁷ Tehdy dostala i louka pod hradem zcela nový, slavnostní vzhled, změnila se v park a květinovou výstavu. Další novou městskou stavbou, která vznikla na pravém břehu řeky v místě zvaném Rahm v roce 1829, se stala nová střelnice, jejíž budova se následně od konce 19. století proměnila na nejdůležitější místo městských oslav i krajinných výstav.³⁸ Ještě před vypuknutím druhé světové války tak měl Cheb pověst zahradnického města, kterou dokládalo také množství provozovaných květinových a zeleninových zahradnictví.³⁹

Význam tohoto prostoru, stejně jako budov na něm stojících, se s koncem druhé světové války vytratil. Nová pěvecká hala byla demontována ještě v průběhu války, převezena a znovu postavena na chebském letišti, sloužila jako výrobní hala až do osudného bombardování v roce 1945. Ve stejném roce byla demolována i budova Střelnice.⁴⁰ Vedle ní stojící budovy městských lázní, sloužící po roce 1948 jako prádelny pro vojáky z trojích kasáren ve městě, byly zbořeny v roce 1990. Promenádní cesta, existující od poloviny 19. století až do konce druhé světové války a vedoucí kolem řeky Ohře, zmizela stejně jako místní říční plovárna v 60. letech 20. století se vznikem přehradní nádrže Skalka.⁴¹ Ani výstavba přehrady však nezměnila zátopový charakter zdejšího prostoru, ten se proto v městském plánování stal nepodstatným a v průběhu času ho téměř neregulovaně obsadily skupiny nových obyvatel města. Prostor pak byl dlouhodobě využíván v souladu s jejich zájmy k zahrádkaření, rybaření a také sportovním aktivitám. V roce 2002, kdy začala být připravována první novodobá krajinná výstava, tak stála v území konání historických německých krajinných výstav nevhledná nafukovací tenisová hala obklopená tenisovými kurty a vedle nich zahrádkářská osada, zřízená bez povolení města a proto fungující bez jakýchkoliv pravidel. Prostor zarostlý náletovými křovinami a kopřivami byl na většině míst špatně průchozí a tak téměř nevyužívaný.

Krajinná výstava bez hranic Marktredwitz – Cheb/Eger 2006

Idea přeshraniční výstavy se zrodila v německé projekční kanceláři, kde pracoval český krajinný architekt původem z Chebu, už v roce 1994. Reálná možnost na uskutečnění tohoto projektu se naskytla až ve chvíli, kdy o konání krajinné výstavy začalo uvažovat vedení bavorského města Marktredwitz, vzdáleného od Chebu třicet kilometrů. Svoje šance na získání potřebných financí ze státního rozpočtu zvýšilo město Marktredwitz návrhem přeshraničního propojení výstavy s českým Chebem. Německé ministerstvo životního prostředí, které hodnotí předkládané koncepty krajinných výstav, posoudilo tuto ideu kladně. V roce 2002 byla mezi městy Marktredwitz a Cheb podepsána smlouva o pořádání historicky první přeshraniční česko-německé krajinné výstavy.

V Německu je pojem krajinná výstava terminus technicus, výstavy jsou nástrojem pro pojmenování a odstranění problémů ve vybraných zájmových územích města. Způsob organizace a přípravy projektů výstav je prověřený mnoha městy a mnoha lety zkušeností, a každé

37 Texty k výstavě *Historie krajinných výstav Chebu, 2013*. Archiv Turistického infocentra města Cheb.

38 SCHREINER, Lorenz (Ed.). *Kunst in Eger: Stadt und Land*. München; Wien : Langen-Müller, 1992, s. 188.

39 Historie krajinné výstavy. [cit. 18.1.2016]. Dostupné na internetu: <<http://www.cheb2016.cz/cz/historie>>

40 Texty k výstavě *Historie krajinných výstav Chebu, 2013*. Archiv Turistického infocentra města Cheb.

41 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 68.

město má možnost na své krajinné výstavě pracovat s profesionálním týmem.⁴² Podpora je městům poskytována už ve chvíli, kdy teprve uvažují o veřejném prostoru vyžadujícím úpravy. Také projekt přeshraniční krajinné výstavy ve městě Marktredwitz byl od svého počátku přehledně naplánován a časově i personálně pevně ukotven. V ústředním libretu výstavy se promítalo přeshraniční zaměření. Vedení města se rozhodlo rekultivovat oblast bývalého parku u řeky Kössain, v jehož blízkosti stála nefunkční továrna na gobelíny. V rámci tohoto parku byly vybudovány Zahrady východu, které měly na české straně výstavy svůj protipól, Zahrady západu.⁴³ Projekt byl do života uváděn postupně týmem odborníků, vzešlým z architektonické soutěže. Doprovodný program, považovaný za stejně důležitou část výstavy jako byla samotná rekultivace území, vznikal ve stejném období a do jeho konceptu byly zapojeny občanské spolky, školy, zájmové organizace a v neposlední řadě také podnikatelé z města a jeho okolí. Výsledkem tohoto soustředěného a organizovaného úsilí byl vznik nového městského parku s přírodní plovárnou a několika sportovišti. Také bývalá továrna na gobelíny prošla rekonstrukcí a nově vzniklý prostor začal sloužit jako galerie s prezentací místní tradiční výroby gobelínů a místo pro pořádání koncertů či workshopů. Dnes po devíti letech od konání výstavy je možné říci, že krajinná výstava v Marktredwitz své původní ambice naplnila, ovšem s jistým omezením. Slabým místem projektu, které nebylo řešeno (a můžeme se jen dohadovat, že z finančních důvodů), se stalo rozdělení celého území železniční tratí na dvě části. Ta část plochy, která je blíže k městu, sportovními a volnočasovými aktivitami v průběhu letní sezony opravdu žije. Druhá část území, tzv. za kolejemi, je zdařile upraveným parkem, ovšem v režimu města se stala převážně průchozím územím.⁴⁴

Pochopit zdánlivý paradox, že ke zrodu myšlenky uspořádat v českém Chebu krajinnou výstavu došlo v Německu, nám umožnilo krátké seznámení s historií města. Cheb, i přes svoji dnes českou identitu, z análů německých krajinných architektů nezmizel. Veřejný prostor není samozřejmý a přirozený, jeho vznik a trvání podléhají komplexním procesům, vytvářeným záměrným i nezáměrným jednáním jednotlivých aktérů. Hledání soudobé tváře a identity místa, které má historicky danou zamýšlenou povahu, vyžaduje pozornost, věnovanou tomuto místu ještě před zahájením jakéhokoliv projektu jeho přetváření. Žadoucí je explicitní vyjádření kvalit daného místa tak, aby mohlo být vyzdvíženo to, co je zde unikátní. Stejně tak je žádané komunitní plánování, s reflexí názorů místních obyvatel, v součinnosti s občanskými iniciativami.⁴⁵ Tyto kroky je možné uskutečnit jen tehdy, existuje-li tým, který má jasnou vizi a strategické vedení. V Chebu, kde krajinná výstava byla od počátku projektem města koordinovaným projekční kanceláří, ale realizovaným prostřednictvím práce městských odborů, k veřejné debatě o povaze území připravovaného k rekultivaci nedošlo. Místu byl a priori určen koncept, který je platný pro německé krajinné výstavy a jako s takovým s ním bylo zacházeno. V přístupu hlavních projektantů výstavy zůstaly představy zde konaných německých výstav jako jeho sociální, významové a nemateriální složky. Prostor byl koncipován tak, aby nebylo nutné měnit zásadním způsobem krajinné členění.

42 Deutschen Bundesgartenschau-Gesellschaft mbH. [cit. 18.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.bundesgartenschau.de/>>

43 Gärten des Ostens. [cit. 21.11.2015]. Dostupné na internetu: <http://www.landschaftsplaner.com/p-006_garten-des-ostens-marktredwitz-2006.php>

44 Dokumentace krajinné výstavy v Marktredwitz. [cit. 18.11.2015]. Dostupné na internetu: <http://www.stewog.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=82>

45 VLASÁK, Tomáš. Strategický plán rozvoje města Chebu z roku 2007 – má ještě dnes význam? In: *Strategie, urbanismus a architekt města*. Brno : Ústav územního rozvoje, 2014, s. 6.

Podíváme-li se na území chebské krajinné výstavy perspektivou Lefebvrových reprezentací,⁴⁶ tedy jako na prostor tvořený skrze městské plánování a zamýšlené urbanistické zásahy, prostor produkovaný a formovaný vlivem institucí, měli bychom vidět území promyšleně zasazené do celkového prostorového kontextu, ve kterém by v určitém časovém období působil výstavní areál s řízeným pohybem, pravidelným časovým režimem a omezeným vstupem. Na rozdíl od německého Marktredwitz však výstava v Chebu prošla úskalími, obvykle provázejícími nové neznámé ideje. Prvním a základním problémem se stalo financování výstavy, kdy pro tento způsob úpravy městského prostoru neexistoval vhodný dotační titul, kde by město mohlo požádat stát o spolufinancování. Tato okolnost způsobila, že původně plánované úpravy obou břehů řeky Ohře pod hradem byly omezeny pouze na břeh pravý.

Český pracovní tým začal být vytvářen v už běžícím procesu, po podpisu česko-německé smlouvy o konání výstavy. Obecná seznamovací pracovní setkání probíhala zpočátku v pozitivní atmosféře, zúčastnění aktéři, kterými byli zástupci politických stran v Chebu a úředníci městského úřadu, chápali, že výsledkem výstavy bude nadstandardně zvýšená kvalita městského prostoru. Připravená strategie dle německého vzoru zahrnovala všechny oblasti celého projektu, od výstavy centrální plochy, přes přemístění sportovišť stávajících a vybudování nových, včetně nové infrastruktury řešící kanalizaci v oblasti Poohří. Zahrnuta byla i obchodní strategie a marketing projektu.⁴⁷ Idea, tvořící jádro této strategie, že „Krajinná výstava bez hranic bude záležitostí nejenom vedení města, ale i většiny zastupitelů a občanů“⁴⁸ a to bude zárukou jejího úspěchu, však v průběhu výstavby a rekultivace území a ani při konání samotné výstavy neožila. Veřejnost se o projektu dozvěděla jako o akci, schválené na jednání městského zastupitelstva a teprve od této chvíle byla pravidelně informována o probíhajících úpravách a cílech, kterých má být dosaženo. To, co znamenalo pro organizátory zkvalitnění prostoru, vnímali především aktéři přímo dotčení úpravami jako násilné zrušení statu quo. Ve chvíli, kdy začalo jednání o odstranění tenisové haly s kurty a o dalších organizačních změnách v prostoru zahrádek, začal postup prací váznout. V atmosféře veřejného pobouření se dotčení sportovci a zahrádkáři snažili uhájit své postavení, přístup městského vedení začaly také napadat chebské projekční kanceláře. Negativně byla komentována spolupráce s německou projekční kanceláří, začaly být prosazovány „domácí“ podnikatelské záměry. Ve městě bylo založeno občanské sdružení, bránící svoje představy o krajinných úpravách. Na veřejné platformě se odehrával boj o názory i peníze. Po nějakou dobu se zdály být úpravy a zhodnocení veřejného prostoru téměř nedůležitými.

Také samotná organizace stavebních a rekultivačních prací se od německého přístupu lišila. Zatímco v Marktredwitz pracoval tým soustředěný na jediný cíl, kterým byla úspěšně dokončená úprava území a následná krajinná výstava, v Chebu stejnou činnost vykonávali městští úředníci, kteří měli výstavu jako přídavek ke své běžné práci. Celý proces brzdila nutnost schvalování finančních a organizačních záležitostí týkajících se výstavy městským zastupitelstvem. Měsíční intervaly mezi jednotlivými jednáními zastupitelstva znamenaly mnohdy úplné zastavení prací. S tím, jak postupně stavba v centrální oblasti pod chebským hradem začínala bránit dříve volnému průchodu územím, rostla i nevole běžných občanů. S instalací prvních plotů začalo být veřejně známé, že po dobu trvání akce se při vstupu do

46 LEFEBVRE, Henri. *The production of Space*. Malden : Blackwell Publishing, 1991, s. 438-439.

47 Krajinná výstava bez hranic Cheb - Marktredwitz 2006. [cit. 21.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.cheb.cz/krajinna-vystava-bez-hranic-cheb-marktredwitz-2006/d-165417>>

48 Krajinná výstava bez hranic Cheb - Marktredwitz 2006. [cit. 21.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.cheb.cz/krajinna-vystava-bez-hranic-cheb-marktredwitz-2006/d-165417>>

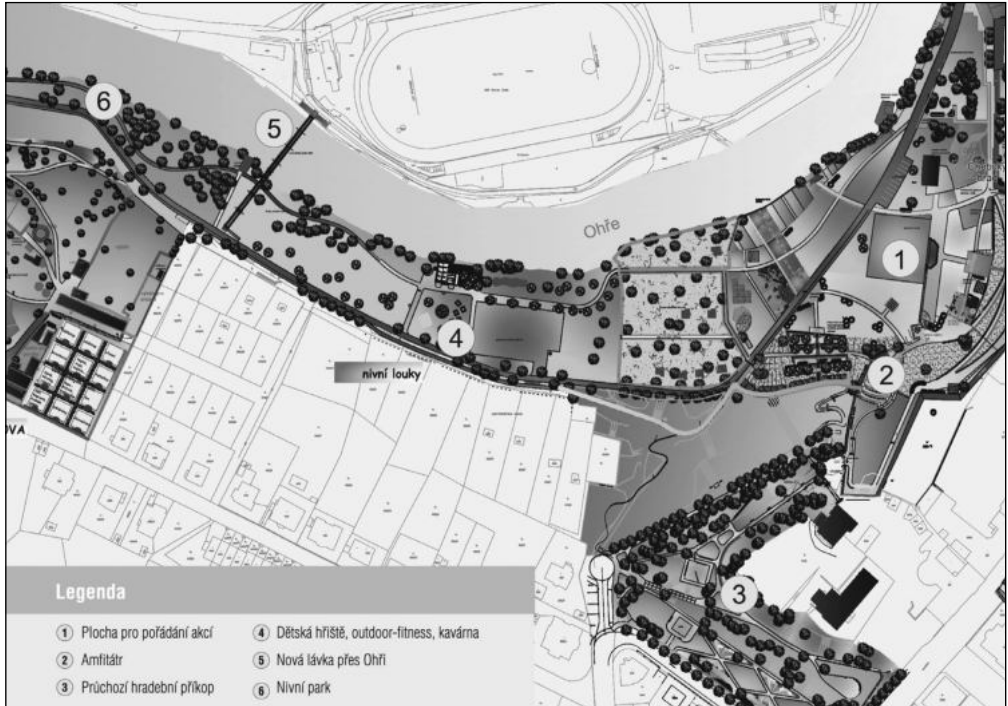
území bude platit. Tento fakt se stal klíčovým momentem následného bojkotu výstavy ze strany obyvatel města.

Obě krajinné výstavy, byly slavnostně zahájeny 24. května 2006. Zahájení v Chebu i v Marktredwitz se zúčastnilo množství českých a německých politických představitelů obcí, měst, regionů a obou států. Akce představovala symbiózu zemí Evropské unie a jako taková byla příkladem vzorové přeshraniční spolupráce. Doprovodný program naplánovaný na celou dobu trvání výstavy, tzn. do 24. září 2006, byl částečně koncipován takovým způsobem, aby existovala nabídka akcí neovlivněných jazykovou bariérou a mohlo tak docházet k vzájemným výměnám kulturních pořadů.

Hrdost, kterou obyvatelé Marktredwitz dávali veřejně najevo od samého počátku, tzn. od získání souhlasu a financí na pořádání krajinné výstavy, projeví také zakoupením permanentních vstupenek a následnými pravidelnými návštěvami německé i české výstavy. Chebané oproti tomu krajinnou výstavu za svou nepřijali. Tyto skutečnosti doložila evidence prodaných zvýhodněných vstupenek a permanentních karet na německé i české straně, která byla v rámci projektů podporovaných z evropských a státních peněz vedena v obou městech. Jednotlivé kulturní pořady konané v areálu chebského výstaviště trpěly po celou dobu konání krajinné výstavy slabou návštěvností. Teprve při příležitosti konání srpnových Valdštejských slavností, kdy vedení města Chebu vyhlásilo den otevřených dveří v areálu, se výstaviště zaplnilo tisíci Chebanů zvědavých na vzhled zrekultivovaného území.

Další existenci území krajinné výstavy v Chebu po skončení samotné výstavy je možné představovat jako existenci prostoru za hranicí konceptů a reprezentací, jako veřejné prostředí, v němž se odehrávají každodenní sociální praxe a do nějž se promítají prostorové praktiky institucí i jednotlivců.⁴⁹ Původní zamýšlené obrazy místa se v této realitě změnily či posunuly do nové polohy a tím se otevřel reálný žitý prostor. Ten je dnes dále tvořený a formovaný produkcí obyvatel, mění se v závislosti na sociálních akcích, které ho naplňují a díky nimž nabývá nového významu. Ve chvíli, kdy samotná výstava s programem skončila, se odstraněním plotů a pokladen obnovila možnost nezaplatněného pobytu v nově upraveném parkovém prostředí. Dřívější sportoviště, zahrádky, ale i černá skládka a zarostlé břehy řeky využívané úzkým okruhem tenistů, zahrádkářů a rybářů, nemotivovaly k dalšímu využití. Změna, která nastala konáním krajinné výstavy, vytvořila z tohoto prostoru centrum volnočasových aktivit. Vznikla volná plocha pro pořádání akcí, lemovaná částí původní hradeb, vedle ní byl vybudován přírodní amfiteátr. Zprůchodněn byl hradební příkop, zprovozněna byla tři nová hřiště, dvě kavárny, oba břehy propojila lávka. Došlo k úklidu a úpravě břehů a založení nivního parku, který umožnil návštěvníkům přímější kontakt s řekou Ohří. Místo, přejmenované veřejným hlasováním na „Krajinku“, začali obyvatelé města s chutí využívat, nové komunikace, odpočinkové plochy, sportoviště a kavárny se staly součástí veřejného prostředí. Zkvalitnilo se propojení celého území s centrem i okrajovými částmi města, k tomu přispěla také nová, 50 km dlouhá cyklostezka, vedoucí až do Marktredwitz.

49 LEFEBVRE, H. *The production of Space...*, s. 435.

Obr. 1: Území pod chebským hradem v roce 2006.

Závěr

„(...) genius loci určitého místa nevytvářejí jen domy a pomníky, ale i místa setkávání lidí.“⁵⁰
 Při vytváření veřejného prostoru sehrála v Chebu svou úlohu specifická situace města z pohledu dějinných procesů. Manažer výstavy, chebský krajinný architekt, který byl u zrodu myšlenky přeshraniční krajinné výstavy, vysvětlil odlišné postoje českých a německých obyvatel kulturním vlivem: „Německá krajina měla vždy svou filosofii, byla komponována „zum Wandern.“ Cílem bylo jít odněkud někam, něco vidět, někoho potkat, občerstvit se. Tuto ideu zcela naplňovala původní promenádní cesta okolo Ohře. V Čechách krajinnotvorný i územní plán dlouho chyběl, v dobách socialismu bylo vše podřízeno ústřednímu direktivnímu plánování, které nenávratně narušilo městského prostředí i jeho vnímání. Německá společnost je vychovávána k poznávání, neutíká do izolace, jezdí, dívá se a spoluprožívá. Dlouhodobá uzavřenost české společnosti se odráží i v přístupu k tak všední záležitosti, kterou je trávení volného času v městském přírodním území.“

Chebané, bránící se organizovaností, začali nové území poznávat a využívat až ve chvíli, kdy to mohl dělat každý sám, v čase, který si vybral a způsobem, který mu byl blízký. Německý koncept výstavy s pevně stanovenými pravidly a hranicemi těmto potřebám nevyhovoval. Veřejně neprezentované zůstaly pocity lidí, později vyjádřené v rozhovorech. U starší generace, která má své kořeny jinde, odrážely vnímání německé historie města a vliv záměrného

50 BOHÁČ, J. *Cheb...*, s. 65.

deformování historických dějů v dobách socialismu. Mladší Chebané už přijímají město jako své, mnozí ale byli ve škole ještě poučeni, že město bylo české už od dob Jana Lucemburského. Cheb, kterému chybí logika vývoje českých měst, se vlivem těchto skutečností opakovaně ocitá na hranici dvou světů. Přesto má dnes v rekultivovaném území Krajinky místo, kde se jeho obyvatelé setkávají a které vnímají jako svoje. Snad tedy přispěje k posílení jejich identity Chebanů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- AMBROŽOVÁ, Zuzana. Veřejné prostory malých měst. In: *Urbanismus a územní rozvoj*, 2010, roč. XIII, č. 6, s. 14-20.
- AUGÉ, Marc. *Antropologie současných světů*. Brno : Atlantis, 1999, 128 s.
- BOHÁČ, Jaromír. *Cheb*. Praha : Paseka, 2008, 85 s.
- BOHÁČ, Jaromír. *Cheb – město*. Domažlice : Nakladatelství Českého lesa, 1999, 240 s.
- BOLDT, Frank. *Cheb, město evropských dějin. Esej o česko-německé koexistenci*. Praha : Paseka, 2010, 359 s.
- CLARK, Peter. Urbánní dějiny a zelený prostor. In: *Lidé města / Urban People*, 2010, roč. 12, č. 1, s. 135-146.
- CRESSWELL, Tim. *Place : A Short Introduction*. Maiden : Wiley-Blackwell, 2004, 168 s.
- Deutschen Bundesgartenschau-Gesellschaft mbH. [cit. 18.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.bundesgartenschau.de/>>
- Dokumentace krajinné výstavy v Marktredwitz. [cit. 18.11.2015]. Dostupné na internetu: <http://www.stewog.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=82>
- Egerländer. [cit. 24.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.egerlaender.com/Geschichte/Egerland.htm>>; <www.egerlaender.cz>
- Gärten des Ostens. [cit. 21.11.2015]. Dostupné na internetu: <http://www.landschaftsplaner.com/p-006_garten-des-ostens-marktredwitz-2006.php>
- Historie krajinné výstavy. [cit. 18.1.2016]. Dostupné na internetu: <<http://www.cheb2016.cz/cz/historie>>
- Cheb 2013. [cit. 17.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.cheb2013.cz/cz/akce-cheb-2013/vystava-historie-krajinnych-vystav-v-chebu-23>>
- Interaktivní encyklopedie Cheb, časová osa. [cit. 20.10.2015]. Dostupné na internetu: <<http://encyklopedie.cheb.cz/cz/casova-osa>>
- Interaktivní encyklopedie Cheb, pěvecká hala. [cit. 18.1.2016]. Dostupné na internetu: <<http://encyklopedie.cheb.cz/cz/encyklopedie/pevecka-hala>>
- Krajinná výstava bez hranic Cheb - Marktredwitz 2006. [cit. 21.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.cheb.cz/krajinna-vystava-bez-hranic-cheb-marktredwitz-2006/d-165417>>
- KUBŮ, František. *Chebský městský stát*. České Budějovice : Veduta, 2006, 212 s.
- LEFEBVRE, Henri. *The production of Space*. Malden : Blackwell Publishing, 1991, 464 s.
- LOZOVIUK, Petr. Němečtí vystěhovalci v českých zemích a jejich jazykové ostrovy v Jihovýchodní Evropě. In: *Češi v cizině*. Praha : ÚEF AV ČR, 1998, s. 39-87.
- MUSIL, Jirí. Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů. In: *Sociologický časopis*, 2001, roč. 37, č. 3, s. 275-296.
- NEŠPOR, Zdeněk. *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha : SÚ AV ČR, 2002, 95 s.
- POSPĚCH, Pavel. Městský veřejný prostor: interpretativní přístup. In: *Sociologický časopis*, 2013, roč. 49, č. 1, s. 75-100.
- RICKERT, Alexej. *Evaluierung von Landesgartenschauen – das Beispiel BadNauheim*, s. 19. [cit. 17.11.2015]. Dostupné na internetu: <<http://www.uni-giessen.de/cms/fbz/fb07/fachgebiete/geographie/bereiche/raumstadtgeographie/dateien/diplomarbeitrickert>>
- SCHMID, Sighard A. Sind Gartenschauen zukunftsfähig? [cit. 27.1.2016]. Dostupné na internetu: <http://www.bdla.de/pdf/bdla_gartenschauen_200305.pdf>

- SCHREINER, Lorenz (Ed.). *Kunst in Eger: Stadt und Land*. München; Wien : Langen-Müller, 1992, 643 s.
- THRIFT, Nigel. Space : the fundamental stuff of human geography. In: VALENTINE, Gill et al. *Key concepts in geography*. London : SAGE Publication, 2003, s. 95-107.
- TUAN, Yi-Fu. Humanistic Geography. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 1976, roč. 66, č. 2, s. 266-276.
- VLASÁK, Tomáš. Strategický plán rozvoje města Chebu z roku 2007 – má ještě dnes význam? In: *Strategie, urbanismus a architekt města*. Brno : Ústav územního rozvoje, 2014, 45 s.

KRONIKA

CHRONICLE

MODERNIZAČNÉ PROCESY V MULTIETNICKÝCH ŠTÁTOCH Z HĽADISKA MENTALITY, SOCIÁLNYCH A KULTÚRNYCH DEJÍN / MODERNIZÁCIÓS FOLYAMATOK MULTIETNIKUS NEMZETÁLLAMOKBAN. MENTALITÁS-, TÁRSADALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEK
BUDAPEŠT 19. MÁJ 2015, KOŠICE 20. MÁJ 2015

V dňoch 19. – 20. mája 2015 sa v Budapešti a v Košiciach konala medzinárodná konferencia s názvom *Modernizačné procesy v multietnických štátoch z hľadiska mentality, sociálnych a kultúrnych dejín / Modernizációs folyamatok multietnikus nemzetállamokban. Mentalitás-, társadalom- és művelődéstörténeti megközelítések*. Organizátorom bolo združenie TéKa (Vedecké a kultúrne združenie mladých Maďarov žijúcich na Slovensku) v spolupráci s Historickým ústavom Maďarskej akadémie vied (MTA) a Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Konferencia bola určená predovšetkým doktorandom, no prihlásilo sa aj niekoľko študentov bakalárskeho a magisterského štúdia.

Prvý deň konferencie prebiehal v Budapešti. Otváraciu reč predniesol Pál Fodor, riaditeľ Filozofického strediska MTA. Vo svojom príhovore zdôraznil myšlienku, že konferencie organizované pre mladých doktorandov sú dôležité pre výchovu novej generácie vedcov a vytváranie vzájomných kontaktov, a takisto pre diskusiu o historických, najmä národnostných otázkach. Za organizáciu TéKa sa prítomným prihovorila predsedníčka Ildikó Bajcsi. Vyzdvihla činnosť združenia, ktoré už druhýkrát zorganizovalo spoločenskovednú konferenciu zameranú na prezentáciu nového pohľadu na národnostné a menšinové otázky. Zároveň pripomenula, že z predchádzajúceho ročníka vydala organizácia aj konferenčný zborník s názvom *Nemzet és kisebbség – Nérod a menšina*. Konferencie sa zúčastnili mladí vedci zo šiestich rôznych krajín, okrem Maďarska a Slovenska aj z Rumunska, Ukrajiny, Srbska a Poľska. V Budapešti boli príspevky prednesené v maďarskom jazyku, v Košiciach v slovenskom a anglickom jazyku. Vzhľadom na vysoký počet účastníkov v Budapešti boli prezentácie rozdelené do piatich sekcií.

Prvú sekciu moderoval Gábor Gyáni, „otec“ maďarskej spoločenskovednej histórie. Ako prvý odznel príspevok Árona Tötösa (Universitatea din Oradea), ktorý pojednával o kriminálnej štatistike mestie Oradea. Izsák Anikó Borbála (ELTE) skúmala medzivojnovú ženskú inteligenciu v Sedmohradsku. V príspevku *„Ktorých chlieb donútil na dedinu“* sa Gábor Koloh (ELTE) zaoberal spoločenskými zmenami a fenoménom „jedínáčikovstva“ v Horthyovskej ére. Moderátor po dynamickej diskusii naznačil, že historické skúmanie nám ukazuje len časti historickej pravdy, obmedzované zvolenými metódami a rozsiahlosťou prameňov.

Druhú sekciu viedol Zoltán Fónagy, pracovník Inštitútu histórie MTA, ktorý sa zaoberá písaním blogu¹ o každodennom živote v 19. storočí. Celá sekcia sa zameriavala na témy z oblasti kultúry, histórie a mentalít. Zsuzsanna Hanusz (ELTE) rozprávala o pôvode a etnickom vymedzovaní tancu čardáš, kým Rózsa E. Széman (Univerzita Babes-Bolyai) skúmala históriu veršov zo Sedmohradska v rokoch 1920 – 1930. Po nich nasledovala Krisztina Tompos (ELTE), ktorá v príspevku *Druvenie jednej knihy...* poukázala na prekonanie národnostných naratív a pozitívne prebytky interdisciplinárnych vied.

Tretiu sekciu moderoval Csilla Fedinec, pracovník inštitútu menšín MTA, ktorá vydáva významné publikácie z oblasti československých a zakarpatských dejín. Účastníci sa v tejto časti zaoberali kultúrou a vzdelávaním v priestore Podkarpatskej Rusi. Gábor Fekete rozprával o vzdelávaní a o základných školách na tomto území medzi rokmi 1921 – 1925. Po ňom vystúpil Gyula Kosztyó (PPKE), ktorý analyzoval zmeny v správe Podkarpatskej Rusi počas roku 1944. Gergely Lugosi Szabó (EKF) na rozdiel od predchádzajúcich účastníkov, analyzoval spojenie medzi štátom a cirkvou v osemdesiatych rokoch minulého storočia v Maďarsku.

V ďalšej časti konferencie odzneli nové pohľady na historiografické otázky a problematiku mentalít, úzko súvisiace so spoločenskými a hospodárskymi otázkami. Prvý doktorand, ktorý v tejto sekcii vystúpil bol András Hajdú (NKE). Prednášal o národnostných a spoločenských zmenách revolúcie v roku 1848. Petra Hamerli (PTE – Università degli Studi di Roma „La Sapienza“) približovala rumunsko-talianske vzťahy v medzivojnovom období. László Bese (PTE) prednášal o „zabudnutej“ komárňanskej roztržke v roku 1919, Gergely Bődök (EKF) rozprával ako sa menil pohľad na Maďarskú republiku rád.

1 Dostupné na internete: <<http://mindennapoktortenete.blog.hu>>.

Posledná časť konferencie sa venovala regionálnym dejinám. Ferenc Tömösközi (SJE) zameral svoj výskum na odhalenie generačných konfliktov v slovenskej reformovanej cirkvi v rokoch 1918 – 1938. Éva Szügyi (PTE) rozprávala o súčasných regionálnych rozdieloch v Srbsku. Prípevok Edgára Dobosa (MTA TK KI – BCE) pojednával o etnických konfliktoch a etnopolitike Bosny a Hercegoviny. Posledným účastníkom konferencie v Budapešti bol Roland Doszpoly (ME), ktorý informoval o stratégiách prežitia Podkarpatskej Rusi. Túto sekciu moderoval Árpád Hornyák, pracovník historického inštitútu MTA. Ako odborník na dejiny Balkánu v 19. – 20. storočí svojimi pripomienkami a radami nasmeroval mladých výskumníkov na ďalšie možnosti výskumu.

Nasledujúci deň sa konferencia presunula do Košíc. Otvorenie prebiehalo v priestoroch Generálneho konzulátu Maďarska v Košiciach a úvodnú reč predniesol hlavný konzul Maďarska v Košiciach Ádám Szesztay. Všetkých účastníkov, členov Katedry histórie FF UPJŠ v Košiciach aj členov združenia Téka privítal dvojazyčne, a vyzdvihol, že slovensko-maďarská diskusia je mimoriadne dôležitá, hlavne ak ide o novú generáciu historikov. Ako ďalší privítal účastníkov prof. Štefan Šutaj, z Katedry histórie FF UPJŠ v Košiciach a pracovník Spoločenskovedného ústavu Slovenskej akadémie vied. Povzbudil výskumníkov, aby nedržali v sebe kontroverzné otázky, lebo argumentačná debata nemôže byť bariérou priateľstva. Za združenie TéKa predniesol uvítací príhovor podpredseda Ladislav Bóna. Po krátkom občerstvení na konzuláte sa účastníci konferencie presunuli do priestorov rektorátu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, kde prebiehala samotná konferencia, rozdelená do troch sekcií.

Prvá časť niesla názov „*Etnické dimenzie historických zmien v 19. – 20. storočí*“. Viedol ju Miroslav Michela, výskumník Slovenskej akadémie vied a pracovník Ústavu českých dejín Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Prvým prednášajúcim bol Ladislav Bóna (EKF), ktorý v príspevku *Etnické zmeny v Banskej Bystrici v dualistickom období* poukázal na štátom riadenú a podporovanú asimiláciu, ako aj na prvky dobrovoľníctva v tomto procese. V nasledujúcej téme sa Anikó Hajdú (EKF) zaoberala témou: *Vystahovalectvo a prejavy slovenského národného hnutia v hláseniach verejnoprávných výborov*. Gábor Stancs (EKF) rozprával o „osude“ Košíc v jeseni roku 1918 v dôsledku rozpadu monarchie. Krisztina Eszter Szuda (ELTE) prednášala o politickej emigrácii dolnozemskej Slovákov z Maďarska do Československa. Piata účastníčka, Denisa Uhliarová (UO SAV) predniesla zaujímavý príspevok o kmeni Bhílov, ktorých sakrálna identita je málo známa. Sekciu zakončila Tünde Morvai (MTA TK KI), ktorá analyzovala súčasný stav maďarských vysokoškolských programov na Slovensku a vo všeobecnosti rozobrala etnickú stránku výberu budúcej kariéry. Po prednáškach nasledovala živá diskusia, do ktorej boli zapojení všetci prezentujúci.

Druhá sekcia sa zaoberala *Mentalitou a identitou*, a opätovne ju moderoval Miroslav Michela. Ako prvá vystúpila Tímea Kardos (PPKE), ktorá sa zaoberala stavovským povstaním Tökölyho, a jeho interpretáciou v slovenských a maďarských učebniciach. Po nej nasledovala doktorandka Enikő Gyarmati (EKF), ktorá analyzovala cestu Miklósa Pfeiffera do Švajčiarska v roku 1915 a jeho prínos v historicko-umeleckých medziach, keďže Pfeiffera vyslala na túto cestu Széchenyiho knižnica, aby zozbieral rôzne pramene „na duchovné prekonanie veľkej vojny“. Po nej nasledoval János Méry (PPKE). Objasnil život Dr. Marcela Janukovicsa medzi dvoma svetovými vojnami a predstavil jeho dielo „*Húszesztendő Pozsonyban*“. V nasledujúcom príspevku Ildikó Bajcsi (EKF) objasňovala ideologické alternatívy novej maďarskej menšiny v Československu, a vyzdvihla, že miestne skupiny mali vysokú sociálnu citlivosť, ktorá v tej dobe nebola všeobecným javom. Posledným účastníkom sekcie bol Stanislav Tokarz z Univerzity Jána Pavla II. v Krakove. Zaoberal sa československo-poľskou vojnou o Tešínsko, kde sa zamerala najmä na zmeny identity pôvodného obyvateľstva v regióne. Aj druhý blok príspevkov ukončila diskusia, v ktorej mohli prítomní reagovať na prednesené príspevky.

Poslednú sekciu s názvom *Spolky, urbánne dejiny* viedla Slávka Otcenášová z Katedry histórie FF UPJŠ v Košiciach. Sekciu otvorila príspevkom *Vznik a formovanie robotníckych spolkov v Košiciach v druhej polovici 19. storočia* Nikoleta Dzurikaninová (UPJŠ). Priblížila v ňom ako sa rozrastajúca vrstva robotníkov a remeselníkov zapájala do spoločenského života v meste prostredníctvom zakladania spolkov. Vavrinec Žeňuch (UPJŠ) využitím oral history predstavil dôsledky Malej vojny na obyvateľov žijúcich v meste Sobrance a jeho okolí. Po ňom nasledovala Lucia Kaňuščáková (SVU SAV), ktorá rozprávala o spolkoch v Rožňave po prvej svetovej vojne, ich organizovaní na základe etnickej príslušnosti, vzájomnej spolupráci a spoločných aktivitách. Martin Počátko (UPJŠ) prednášal o spoločenských zmenách v roku 1968 v Československu, na základe dobovej tlače.

Po aktívnej diskusii moderátori poukázali na pozitívne črty prednášok, no odznela aj konštruktívna kritika. Po týchto hodnoteniach organizátori konferencie – Bajcsi Ildikó, Nikoleta Dzurikaninová a Ladislav Bóna poďakovali moderátorom, prednášateľom a účastníkom za aktívnu účasť. Predsedovia združenia Téka oboznámili účastníkov s organizačnými pokynmi ohľadom pripravovaného konferenčného zborníka, a zvlášť poďakovali spoluorganizátorom – Lászlóvi Szarkovi, výskumnému pracovníkovi Inštitútu histórie Maďarskej akadémie vied a Nikolette Dzurikaninovej, doktorandke Katedry histórie FF UPJŠ v Košiciach, za spoluprácu pri príprave konferencie.

Ladislav Bóna – Mgr. Nikoleta Dzurikaninová
Združenie TéKa – FF UPJŠ v Košiciach

MEDZI SOCIÁLNYM A POLITICKÝM RADIKALIZMOM 1918 – 1939 BRATISLAVA 3. - 4. JÚN 2015

Na začiatku júna 2015 sa na Historickom Ústave SAV konala konferencia zameraná na skúmanie artikulácie sociálnej nespokojnosti v politických diskurzoch na Slovensku v medzivojnovom období. Síce radikalizácia spoločnosti a hľadanie alternatív v krízových obdobiach vývoja spoločnosti je dôležitou a aj aktuálnou témou na európskej úrovni, prednášky bratislavskej konferencie boli orientované najmä na sociálne dejiny medzivojnového Československa, a v rámci toho na isté vybrané skupiny ako napríklad dezertérov, študentov, kresťanské odborové hnutie, elitné skupiny alebo minority.

Dvojdňové vedecké stretnutie bolo zorganizované v rámci projektu VEGA, ktorý sa zaoberá témou sociálneho radikalizmu a radikálneho socializmu na Slovensku. Edita Ivaničková, štatutárna zástupkyňa riaditeľa Historického ústavu SAV vo svojom úvodnom slove zdôraznila, že to už je tretí grant, ktorý sa postupne za sebou venuje tejto problematike. V prvých momentoch podujatia si účastníci minútou ticha spomenuli na nebohú Xéniu Suchovú, ktorá bola garantkou tohto projektu.

Program prvého dňa konferencie bol rozdelený do troch blokov. Jakub Beneš, vedecký asistent na Univerzite v Birminghame ponúkol prehľad o činnosti takzvaných zelených gárd, ktoré boli aktívne na území rakúsko-uhorskej monarchie hlavne v rokoch 1917 – 1923. Zelené gardy predstavovali radikálnu alternatívu zorganizovania skupiny dezertérov najmä v oblasti Chorvátska a západného Slovenska. Tieto transnacionálne skupiny sa ideologicky stali blízkymi socialistickému hnutiu a reprezentovali nespokojnosť roľníckej vrstvy spoločnosti. Ako druhý vystúpil Miloslav Szabó, vedecký pracovník Historického Ústavu SAV s prednáškou o rabovačkách v závere prvej svetovej vojny a o ich sociálnom a politickom ohlase na medzivojnovom Slovensku. Keďže doterajšie výskumy o vzťahoch slovenského obyvateľstva k židovskej komunite žijúcej na území dnešného Slovenska sa zameriavajú v prvom rade na holokaust, prednáška historika bola dôležitým príspevkom k pochopeniu židovskej otázky v slovenských politických diskurzoch v medzivojnovom období. Aktuálny výskum Szabóa môže byť považovaný za pokračovanie jeho predchádzajúcej publikácie, ktorá vyšla v roku 2014.¹ Szabó sa na bratislavskej konferencii sústredil hlavne na udalosti prevratu v rokoch 1918 – 1919, kedy takmer v každom slovenskom meste vyrabovali židovské obchody a otázka ich kompenzácie nebola uspokojivo vyriešená československými vládami celé medzivojnové obdobie. Prednášajúci spomenul aj meno železničiara, Karola Horáka a jeho prípad. Horák v priebehu roku 1919 zabil v Šariši sedem mužských členov rodiny Flesicherovej a Lefkovitsovej žijúcich v obci Víťaz. Ako posledný z prvého bloku vystúpil Miroslav Lacko z Karlovej Univerzity v Prahe. Jeho prednáška sa venovala repatriálnym procesom, ktoré začali prebiehať na území novovzniknutého Československa po skončení prvej svetovej vojny.

Druhý blok, ktorý zahrňal dve zaujímavé prednášky z oblasti dejín ideí, otvoril Jan Lomíček, historik z Karlovej Univerzity a pracovník Národného múzea v Prahe. Vo svojej prednáške sa zamerával na analýzu utopickej predstavy Zväzu sovietskych socialistických republík v medzivojnovom Československu. Sovietsky zväz bol idealizovaný vzor riešenia sociálnych problémov medzivojnovovej československej spoločnosti a tento utopistický obraz bol veľmi úspešne rozšírený v prvej Československej republike. V Československu komunisti vytvárali utopistický obraz o Zväze sovietskych socialistických

1 SZABÓ, Miloslav. *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava: Kalligram, 2014. s. 252.

republik, ktorý zahrňal idealizované riešenie spoločenských a národnostných problémov. Následne Jakub Drábik, pôvodne doktorand Karlovej Univerzity, priniesol zaujímavú prednášku o medzivojnovom českom fašizme. Cez analýzu ideológie Národnej obce fašistickej a jej ohlasu na Slovensku, s používaním koncepcie New Consensus Rogera Griffina predstavoval fašistický korporatívny štát „spásu“ v kríze a alternatívu k liberálnej demokracii. Drábik argumentoval tým, že napriek tomu, čo sa vo všeobecnosti píše v odbornej literatúre, český fašizmus mal vlastnú ideológiu a mal dobre vypracovaný politický program, zároveň mal aj svoje utopistické predstavy. Počas druhej diskusie však Miloslav Szabó pripomenul, že v medzivojnovom období by sa radšej malo hovoriť o československom, a nie o samotnom českom fašizme.

V poslednom bloku prvého dňa konferencie vystúpil Jakub Štofanič, doktorand Inštitútu Maxa Plancka pre etnologický výskum a prednášal o sociálnom katolicizme a o novom programe katolíckej cirkvi medzi dvoma vojnami. Milan Katuninec z Trnavskej univerzity sa taktiež venoval otázke slovenského kresťansko-sociálneho odborového hnutia. Na záver Jakub Rákosník z Karlovej univerzity hľadal odpoveď na otázku, či Komunistická strana Československa bola strana indiferentných, nezamestnaných a mladých. Rákosník vo svojej prezentácii preskúmal vývoj, vekovú štruktúru vodcov strany a prišiel na to, že priemerný vek bol 40 rokov, teda KSČ nebola dôrazne strana mladých ľudí.

Prednášky prvého dňa poukázali na to, že v posledných rokoch sa stále väčší počet slovenských a českých historikov zaoberá vývojom katolíckeho a komunistického hnutia pred druhou svetovou vojnou, a že v takých výskumoch namiesto písania veľkej politiky sa sústreďujú najmä na analýzu ideologického pozadia, na politický diskurz, ako aj na vplyv týchto hnutí na dobovú spoločnosť. Väčšina príspevkov druhého dňa naproti tomu preskúmala hlavne konkrétne prípady a problémy, isté sociálne skupiny alebo biografie.

Druhý deň otvorila Alena Bartlová, pracovníčka Historického ústavu SAV a vo svojom príspevku sa podrobnejšie venovala otázke veľkej hospodárskej krízy na prelome 20. a 30. rokov a jej dopadu na obyvateľstvo Bratislavy. Martina Orosová z Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave následne popísala osvetové zákony a činnosť osvetových zväzov a komisií. Zaoberala sa ľudovýchovou a modernizáciou vidieka v medzivojnovom období, ktoré vnímala ako zlatý vek národnej osvety. Po nej Linda Osyková z Historického ústavu SAV sa detailnejšie venovala otázke sociálneho bývania v prvej Československej republike.

Predposledný blok zahrňal príspevky, ktoré ponúkli sondu do sociálnej nespokojnosti vybraných elitných skupín. Tomáš Černák, pracovník Historického ústavu SAV, preskúmal problematiku sociálneho postavenia vysokoškolského študentstva na Slovensku, Lubica Kázmerová, taktiež z Historického ústavu SAV, priblížila sociálne postavenie slovenských učiteľov. Nakoniec Veronika Gayer, historička z Ústavu pre výskum menšín Spoločenskovedného centra Maďarskej akadémie vied, analyzovala to, ako sa v politických diskurzoch takzvaných mestských strán v Prešove objavila artikulácia nespokojnosti „mestského občana“, čím sa sústredila najmä na artikuláciu nespokojnosti maďarskej a židovskej komunity v medzivojnovom období.

V poslednom bloku Pavel Horák z Masarykovho ústavu v Prahe vo svojej prezentácii preskúmal, ako vybrané politické strany oslavovali 1. máj. Juraj Benko, jeho kolega na Historickom ústave SAV, analyzoval politické katechizmy a ich úlohu v politizácii najnižších vrstiev. Poslednou prednášateľkou bola Marína Zavacká, pracovníčka Historického ústavu SAV, ktorá sa vo svojom príspevku zaoberala politickou činnosťou vyslanca Alexandra Jakovleviča Arosieva.

Otázka protestu a radikalizácie spoločnosti, artikulácia nespokojnosti istých sociálnych skupín, je evidentne veľmi aktuálna téma aj teraz na začiatku 21. storočia. Medzivojnové Československo, ktoré je v odbornej literatúre často preidealizované a ktoré je aj dnes považované za vzor demokracie a mierového spoluzitia viacerých etník, bojovalo viac-menej s podobnými problémami ako dnešná Európa. Prípadové štúdiá a analýzy bratislavskej konferencie slúžia ako dobrá sonda do spoločnosti fungujúceho demokratického štátu na príklade 1. CSR. Vďaka ním vieme určite zistiť komplexnejší pohľad na sociálnu realitu medzivojnovej republiky. Vybrané príspevky budú publikované v tematickom čísle vedecského časopisu *Forum Historiae*.

Mgr. Veronika Szeghy-Gayer

Ústav pre výskum menšín Spoločenskovedného centra MAV

Historický výskum mesta Košice ponúka stále množstvo neprebádaných otázok, v rámci ktorých významné miesto patrí samotným osobnostiam pochádzajúcim, alebo pôsobiacim priamo v Košiciach. Pracovný seminár s názvom *Ludia a dejiny – historická biografica a jej miesto v historiografii* sa uskutočnil v reprezentatívnych priestoroch Historickkej auly rektorátu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Podujatie vzniklo ako súčasť riešenia projektu VEGA *Ludia a dejiny*, ktoré je pokračovaním projektu *Miesta pamäti Košíc*, s hlavnou úlohou doplniť historický vývoj mesta o známe osobnosti a vyzdvihnúť ich prínos a pôsobenie v Košiciach. Hlavnými organizátormi stretnutia, ktoré sa uskutočnilo 11. septembra 2015, boli Katedra histórie Filozofickej fakulty Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach. Na konferencii odznelo spolu 14 príspevkov.

Oficiálne stretnutie otvoril a všetkých hostí privítal prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., ktorý následne predniesol prvý príspevok s názvom *Historická biografica a jej miesto v dejinách*. V úvode svojho príspevku nastolil problematiku „Ako postupovať pri písaní biografických prác?“, rovnako upozornil na dôležitosť správneho zadefinovania samotného pojmu historická biografica. Slovenská historiografica ponúka množstvo prác popisujúcich osobnosti Slovenska, pričom neexistuje sumarizačná práca, ktorá by prinášala informácie o metodickom postupe ich spracovania. Ako postupovať pri osobnostiach úzko spätými s dejinami Košíc? Osobnosti môžu byť pozitívne, alebo aj negatívne, pričom dejiny regionálneho charakteru netvorí len veľké osobnosti, ale aj osobnosti – ľudia, ktoré ich mohli ovplyvniť. Pri písaní biografických článkov je potrebné postupovať kriticky, hlavným cieľom by mala byť vedecká historická biografica, je preto potrebné vyhnúť sa popularizácii textu. Veľmi dôležitú úlohu zohráva správny vedecký prístup. Nasledoval príspevok *K otázke kapitánov mesta Košice v stredoveku*, Mgr. Drahoslava Magdoška, PhD., v ktorom na úvod upozornil na nedostatočnú pramennú bázu. Najviac zmienok sa zachovalo o osobnostiach ako boli hodnostári či vyššie pozície – mestská elita. Vyzdvihol osobnosti, ktoré podporovali napríklad cirkevné inštitúcie v Košiciach, ktoré zároveň predstavujú významný doplnok výskumu potrebného k poznaniu dejín mesta. V bádani sa plánuje zamerať na mestské elity, zároveň informoval o špecifikách, ktoré sa pri výskume osobností v stredoveku vyskytujú.

V problematike osobností a ich miesta v historiografii pokračoval Mgr. Peter Fedorčák, PhD. V príspevku s názvom *Uplatnenie biografickej metódy v prípade Benedikta Kišdyho*, vysvetlil čo biografická metóda znamená a navrhol postupy, ktoré je možné uplatniť pri písaní biografického diela. Vďaka historicko-sociologickému bádaniu je možné uskutočniť výskum skupín osôb, pričom je nevyhnutná dostatočná informačná základňa. Takýto spôsobom sa dajú skúmať spoločenské biografie, pri menej významných historických osobnostiach môžu byť nápomocné dejiny každodennosti. Vo svojom príspevku sa zamerl na vysvetlenie biografickej metódy, ktorá z pohľadu histórie slúži na opis doby ako aj spoločnosti. V druhej časti referátu sa doktor Fedorčák venoval spomínanej osobnosti Benedikta Kišdyho, ku ktorému je možné sa dopátrať prostredníctvom väčších dejín, ak sa však zameriame opačným smerom – na samotného človeka danej doby, je otázne či bude takýto výskum pre históriu postávajúci. Pri doterajších biografických výskumoch bol rekonštruovaný klasický opis osobnosti, pričom nebol vyčerpaný priestor, ktorý ponúka biografická metóda, vďaka ktorej by sa pomohlo vysvetliť konanie a správanie sa jedinca. Po úvodnom bloku príspevkov nasledovala diskusia, ktorá riešila problematiku biografických prác z pohľadu historickej pamäti, ktorej poznanie je taktiež prínosné pre spomínaný výskum.

Po diskusii v problematike osobností mesta Košice pokračovala PaedDr. Alžbeta Bojková, PhD. s témou *Učítelia, ktorí budovali slovenské školstvo v medzivojnových Košiciach*. Cieľom príspevku bolo predstaviť učiteľov, ktorí v Košiciach po vzniku Československej republiky, ako už vyplýva zo samotného názvu, budovali slovenské školstvo. Zámerom bolo predstaviť, aké miesto má v dejinách košického školstva historická biografica a aké sú jej prednosti či limity. Medzi najvýznamnejšie osobnosti novovznikajúceho slovenského školstva v Košiciach patrili napríklad: Karol Murgaš, Albert Wallo, Ján Koválik, Ján Beniač, Pavol Florek a iní. Spomínaní pedagógovia sú kľúčom k skúmaniu života človeka, ktorý položil základy košického školstva a ním bol Pavol Karol Murgaš. Autorka sa snažila práve na príklade osobnosti Karola Murgaša predstaviť úskalia, ktoré sa vyskytujú pri písaní historickej biografice a taktiež poukázať na jej významné miesto v dejinách.

V príspevku *Cirkevné osobnosti Košíc. Vplyv osoby Mikuláša Jozefa Lexmanna, OP na Košice*, Mgr. Pavol Kacvinský sledoval osud a výsledky práce osobnosti Mikuláša Lexmanna a jeho vplyv na mesto Košice, zároveň aj ako samotné mesto vplývalo na pôsobenie a formovanie samotnej osobnosti. Autor vychádzal predovšetkým z periodickej tlače, používal aj výsledky oral history v audiovizuálnej podobe. Priblížil život osobnosti Juraja Mikuláša Lexmanna, jeho náboženské kázne a pedagogickú činnosť, na základe ktorých je možné sledovať napríklad duchovný život obyvateľov v meste. Mgr. Tomáš Adamčík vystúpil s príspevkom s názvom *Biografia bratov Geromettovcov – sonda do verejného života katolíckeho kňaza 19. storočia*. Pozornosť zamerl na možnosti, ktoré ponúka biografický výskum a zároveň poukázal na metodický kurz paralelnej biografie dvoch bratov, pričom problém predstavuje nedostatočná pramenná základňa. Bratia pochádzali z druhej generácie Geromettovcov narodených na Slovensku a hlavné pôsobisko našli vo Veľkej Bytči. Obaja publikovali v štúrovskej slovenčine. Plodná diskusia uzavrela panel príspevkov a prednášajúci sa presunuli na obedňajšiu prestávku.

V popoludňajšom bloku referátov ako prvý vystúpil prof. PhDr. Peter Zubko, PhD. Pozornosť upriamil na Barnabáša Tostiho ako kľúčovú postavu cirkevného života medzivojnových Košíc v príspevku: *Košický farár Barnabáš Tost*. Autor ho označil za „typickú šedú eminenciu Košíc“. K hodnoteniu tejto osobnosti je možné pristupovať z rôznych hľadísk, a to cez prizmu národnosti, cez Košice ako miesto pamäti, ako kňaza, katolíka či zakladateľa významných cirkevných inštitúcií. *Vplyv osobnosti na vznik spolkov* predstavila vo svojej prezentácii Mgr. Nikoleta Dzurikaninová. Cieľom príspevku bolo poukázať na dôležitosť osobností, ktoré sa pričínili o zakladanie spolkov v Košiciach. Podrobne priblížila samotnú problematiku spolkov, ako aj problémy, ktoré sa pri výskume vyskytli. Následne odznel príspevok PhDr. Mariána Gladiša, PhD. s názvom *Anton Prídavok a Košice – Košice a Anton Prídavok*. Anton Prídavok ako významná osobnosť medzivojnového východného Slovenska, bol bytostne spätý s mestom Košice, v ktorom je umiestnená aj jeho pamätná tabuľa. V príspevku sa autor zamerl na život spomínanej osobnosti, pričom jeho funkcionárskej a publicistickej práci sa plánuje venovať v nasledujúcich článkoch. Blok uzavrel Mgr. Peter Himič, PhD. v príspevku *Janko Borodáč – zakladateľ alebo exulant?*, upozornil na špecifický prístup teatrológov, ktorý je realizovaný cez umeleckú tvorbu - akonáhle sa herec stane funkcionárom, nie je možné pokračovať vo výskume bez sociologickej biografie. Doktor Himič v príspevku opísal Janka Borodáča ako zakladateľa divadla, rovnako upriamil pozornosť na jeho pôsobenie v meste Košice, ku ktorým mal veľmi blízky vzťah, tak ako aj k divadlu, ktorému ostal plne oddaný po celý svoj život. Po odznení príspevku nasledovala diskusia a krátka prestávka.

Posledný blok príspevkov konferencie otvorila Mgr. Zlatica Sáposová, PhD a Mgr. Mária Ďurkovská, PhD. Hlavnou snahou nastolenej problematiky s názvom *Biskup István Madarász a Košice*, bolo otvoriť dosiaľ nedostatočne preskúmanú tému v regionálnej historiografii na príklade Košíc. Zámerom bolo nastoliť metodické otázky a upriamiť pozornosť vedeckej i odbornej komunity na problematiku prostredníctvom osobnosti a taktiež poukázať na jeho aktivity. Autorky v príspevku predstavili širokú pramennú základňu i literatúru, ktorá je potrebná pre vykreslenie života spomínanej osobnosti a predstavili základne údaje z jeho života. Prezentácia bola doplnená dobovým videozáznamom, ktorý oživil prednášku po vizuálnej stránke. Zároveň sa venovali možnostiam výskumu, či sa zamerať na kontroverzné body zo života osobnosti alebo skúmať jej sociálny status, pričom poukázali na prepojenosť katolíckej cirkvi s politickým životom.

Príspevok teoretického charakteru *Biografická metóda. Poznámky k možnostiam a limitom jej využitia na príklade osoby L. Csatáryho* odprezentoval doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD. Ponúkol koncepcný úvod k nastolenej problematike, pričom v teoretických otázkach vychádzal predvažne z anglickej a nemeckej literatúry. V súčasnom výskume prestal platiť názor, že biografica nie je považovaná za historickú literatúru. Biografica sa dostáva do centra pozornosti bádateľov a historická veda objavuje jej potenciál. Poukázal na význam biografie ako miesto pamäti, ako možnú koncepciu postupu. Rovnako je dôležité stanoviť si presné ciele ako i postupy nevyhnutné pri výskume a následne pri písaní. Nasledoval príspevok Mgr. Vojtecha Kárpátyho, PhD. s názvom *Dr. Edvard Beneš a Košice*. Posledný blok konferencie uzavrel PhDr. Marek Rímsky s problematikou *Možnosti biografického výskumu v Archive Centra spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach*.

Na záver konferencie sa všetkým aktívnym účastníkom, ako aj prítomným hosťom poďakoval prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. Okrem vyslovených slov vďaky predostrel plány i prognózy výskumu

spojeného s problematikou osobností mesta Košice do budúcnosti. Výsledkom konferencie bude vedecký zborník, ktorý posluží nielen odborníkom z oblasti histórie, ale aj širokej verejnosti.

Mgr. Nikola Regináčová, PhD.
FF UPJŠ v Košiciach

DIVADLO V KONTEXTE 70. ROKOV OD UKONČENIA 2. SVETOVEJ VOJNY KOŠICE 18. SEPTEMBER 2015

Divadlo ako jedna z najdôležitejších kultúrnych inštitúcií má v Košiciach vyše šesťstoročnú tradíciu. Od 14. storočia, kedy sa konali divadelné hry na jarmočných trhoch, cez rôzne spoločnosti angažujúce sa aj divadelne a začínajúcu mestskú divadelnú aktivitu, sa v 18. storočí v Košiciach postavilo prvé kamenné divadlo. Po rôznych amatérskych predstaveniach vzniklo v povojnovom období roku 1945 profesionálne Štátne divadlo v Košiciach. Napriek ťažkým podmienkam, bolo divadlo pre mesto centrom diania, kde mohli diváci aspoň na okamih zabudnúť na náročné spoločensko-politické okolnosti vtedajšej doby.

Štátne divadlo v Košiciach po 70. rokoch od svojho založenia oslavovalo. Dňa 18. septembra 2015 sa pri tejto príležitosti konala vedecká konferencia v salóniku Historickej budovy divadla, aj vernisáž a premiéra baletu Bajadéra za účasti prezidenta Slovenskej republiky a významných osobností spoločenského, kultúrneho a politického života.

Za zvuku zvonkohry košickej fontány sa presne o deviatej hodine ráno začala Medzinárodná konferencia *Divadlo v kontexte 70. rokov od ukončenia 2. svetovej vojny*, kde si vedecká, ale aj laická obec pripomenula začiatky, pôsobenie a prínos Štátneho divadla v Košiciach. Riaditeľ divadla Peter Himič predniesol uvitací príhovor a predstavil program konferencie, ktorý bol rozdelený na štyri bloky pozostávajúce z príspevkov sledujúcich viacero línií.

Začiatok prvého bloku patril téme s názvom *70 letokruhov na divadelnom pni*. Úvodný prejav predniesol teatrológ Tibor Ferko. Zhodnotil v nej vývoj divadla v jednotlivých desaťročiach. Nezabudol vyzdvihnúť ani prácu riaditeľov Štátneho divadla od jeho prvého riaditeľa a zakladateľa Janka Borodáča po súčasného riaditeľa Petra Himiča. Muzikologička a autorka druhého príspevku Dita Marenčinová, potvrdila svojim príspevkom aj pravdivosť vlastného výroku, „...opera sa nepohybovala v stojatých vodách.“ Prezentovala vývoj opery, prínos vybraných operetných režisérov a pripomenula niektoré významné predstavenia v ŠD Košice. V prednáške *Režiséri v súradnici inscenácií operného súboru v Štátnom divadle Košice* si z nespočetného množstva režisérov vybrala niekoľkých, ktorých publiku predstavila. Jej zapálenosť bola evidentná aj pri zaujímavých komentároch a doplneniach pripraveného textu. Tanečnému umeniu v histórii divadla sa venoval v poradí tretí príspevok prvého bloku. Tanečná pedagogička a choreografka Marilena Halászová hovorila na tému *Evolúcia bez revolúcie – stopy tanečného umenia, okamihy zo života ŠD Košice*. Ponúkla informácie o minulosti baletu a tanca na doskách košického divadla. Posledná časť prvého bloku bola venovaná téme *Dirigenti a ich vplyv na umeleckú tvár operného súboru v Košiciach*. Jeho autorka Lýdia Urbančíková, muzikologička, v ňom ponúkla prehľad významných dirigentov pôsobiacich v ŠD Košice a hudobnou stránkou minulosti divadla tak uzavrela prvý blok konferencie.

Nasledujúcu časť otvoril riaditeľ Bábkového divadla v Košiciach Pavol Hrehorčák a ako prvého hneď uviedol Petra Himiča, ktorý vystúpil s témou *Janko Borodáč – zakladateľ alebo exulant?* Svižne, živo, pútavo opísal príbeh Janka Borodáča a jeho manželky Oľgy Borodáčovej. Umeleckej stránke Borodáča a jeho pôsobeniu v Košiciach sa venoval Karol Mišovic, z Divadelného ústavu v príspevku *Janko Borodáč v Košiciach – vyhnanstvo či vykúpenie*. Oba príspevky zhrnuli život a umelecké pôsobenie Janka Borodáča, s ktorého menom je spojené založenie Štátneho divadla v Košiciach. Faktom je, že úlohu mal náročnú. Podujal sa založiť činohru, operu aj balet. Poslucháči sa dozvedeli aj o spoločensko-politických okolnostiach jeho pôsobenia na východe Slovenska a o niekoľkých problémoch, ktorým čelil. Predposledné vystúpenie druhého bloku malo dvoch autorov, boli nimi Štefan Šutaj a Lucia Heldáková. Vo vystúpení s názvom *Čriepky zo života a kultúry povojnových Košíc (1945 – 1946)* sa pokúsili predstaviť poslucháčom situáciu, v ktorej sa roku 1945 začala formovať profesionálne Štátne divadlo v Košiciach. Prezentáciou historických faktov, ale aj každodenných situácií a problémov,

s ktorými sa Košičania v tom čase stretávali, priblížili kultúrne a osvetové inštitúcie fungujúce v tej dobe. Na záver príspevku ponúkli zaujímavosti z dobovej tlače, ktorá už vtedy vtipným spôsobom glosovala život v košickom divadle. Po čriepkoch z košických dejín a ich spoločenského života predniesol Vojtech Kárpáty referát *Spoločensko-politický život v povojnových Košiciach* zaoberajúci sa celkovou históriou povojnových Košíc od ich oslobodenia.

Divadelný život v Košiciach sa vyvíjal už v čase Uhorska. Od roku 1828 v Košiciach ako profesionálny divadelný intendant pôsobil barón Berzeviczy Vincze. Pavol Hrehorčák prezentoval problematiku *Berzeviczy Vincze*, keď rozpovedal príbeh baróna Berzeviczyho, mecenáša podporujúceho divadlo a jeho najdôležitejšie skutky v Košiciach. Vrchol maďarského divadelníctva bol okrem stavby novej budovy divadla sprevádzaný aj pôsobením maďarského divadelného riaditeľa, o ktorom bol posledný príspevok tretieho bloku. Predniesla ho Veronika Szeghy-Gayer z Ústavu pre výskum etnických menšín Maďarskej akadémie vied v Budapešti. V *Poznámkach k portrétu Ódóna Faragóa* predstavila jeho život od narodenia cez začiatky kariéry až k Faragóovým životným úspechom a pôsobeniu v Košiciach. Na záver poukázala aj na posledné okamihy Faragóovho života poznačené skromnými životnými podmienkami.

Záverechý štvrtý blok konferencie otvorila Eleonóra Blašková, pracovníčka Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, a priblížila *Týždenník (Kassai) Színházi Ujság – Kroniku divadelného umeleckého diania v Košiciach v rokoch 1911 – 1923*. Prostredníctvom prepracovanej prezentácie dokumentujúcej okrem iného aj obrázkový materiál a odborného výkladu sa publikum dozvedelo o jednotlivých číslach, zaujímavostiach, fotografiách, názvoch a grafickej stránke jednotlivých častí spomenutého týždenníka. *Architektonickú históriu košického divadla v štýlovom kontexte divadelných budov v druhej polovici 19. storočia* si ako tému príspevku zvolila Zuzana Labudová z Krajského pamiatkového úradu v Košiciach. Tiež využila prezentáciu s bohatým fotografickým materiálom a informovala o histórii výstavby divadla v Košiciach. Spomenula peripetie sprevádzajúce stavbu novej budovy divadla, ktorá po požiari starej budovy divadla bola nevyhnutnosťou. Taktiež sa publikum dozvedelo, že vzorom pre košickú budovu divadla boli iné svetové divadelné a operné scény, najmä budovy v Paríži a vo Viedni. Zaujímavosťou košickej budovy ŠD je jej rétorickosť. Znamená to, že budova sama svojim vonkajším vzhľadom a vnútorným vybavením „naznačuje“ funkčnosť jednotlivých častí. Napríklad najdôležitejšia časť divadla, javisko, je z vonku zvýraznená vežou, na mieste lóží sa zvonku na fasáde nachádzajú akoby balkóniky tiež pripomínajúce lôže. Posledným vystúpením na konferencii bol príspevok Henryka Rozena *„Moje umelecké dobrodružstvo v Košiciach.“*, ktorý uzavrel celú konferenciu spomienkami na slovensko-poľskú divadelnú spoluprácu od 90. rokov až dodnes. Vyzdvihol tiež prácu a ocenenie súčasného riaditeľa Petra Himiča, ktorý sa výrazne podieľal na slovensko-poľskej spolupráci v oblasti divadelníctva.

Program konferencie bol plný zaujímavých a prínosných príspevkov, ktoré naplnili cieľ tohto stretnutia a to odborne predstaviť minulosť divadla, či už z umeleckého, historického alebo historicko-architektonického pohľadu. S trinástimi príspevkami vystúpili slovenskí, maďarskí a poľskí odborníci. Aj touto konferenciou Štátne divadlo v Košiciach slávnostne a dôstojne oslávilo svoje 70. výročie.

Mgr. Lucia Heldáková

ŠITAVSKO-ČESKLÍNSKA VETVA ESTERHÁZYOVCOV A JEJ VÝZNAM PRE REGIÓN SENEC 21. SEPTEMBER 2015

Osobnosti oddávna formujú dejiny štátov i jednotlivých regiónov, svojimi rozhodnutiami a činmi ovplyvňujú osudy a životy ľudí. Jednou z takýchto osobností, ktoré ovplyvnili históriu mesta Senec a jeho obyvateľov bol jednoznačne i uhorský kancelár František Esterházy (1715 – 1785). Pri príležitosti 300. výročia jeho narodenia sa preto 22. septembra 2015 konala v Senci vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou.

Po uvítacích príhovoroch zástupcov usporiadateľských inštitúcií ako prvý prednášajúci vystúpil István Fazekas z Univerzity Eötvösa Loránd v Budapešti. Vo svojom príspevku najprv zasadil osobnosť Františka Esterházyho do kontextu doby, v ktorej žil a pôsobil, opísal jeho rodinné zázemie i príbeh štúdií. Ťažiskovým bodom prednášky však bol postup na kariérom rebríčku na viedenskom dvore,

ktorého vrcholom bolo dosiahnutie hodnosti uhorského kancelára v roku 1762. Vyzdvihol tiež dva významné činy kancelára, a to podiel na zriadení Svätoštefanského rádu a nákladnú prestavbu budovy uhorskej kancelárie vo Viedni.

Olga Khavanova z Inštitútu slavistiky Ruskej akadémie vied v Moskve predstavila kariéru, ktorú urobil starší Františkov brat – Mikuláš (1711 – 1764) na diplomatickom poli. Patril medzi prvých uhorských aristokratov, ktorých viedenský dvor zamestnával ako diplomatov. Absolvoval misie vo Veľkej Británii, Holandsku, Portugalsku, Španielsku, Sasku a Rusku. Prednášajúca ozrejmla jeho pôsobenie v jednotlivých krajinách, účely, pre ktoré bol ku konkrétnym panovníckym dvorom vyslaný, pričom najväčšiu pozornosť venovala jeho pôsobeniu v Petrohrade, resp. v Moskve, kde pobudol osem rokov. Z tohto obdobia sa zachovali viaceré archívne pramene, ktoré dokumentujú jeho dojmy z krajiny, vzťahy s ruskými štátnikmi i kroky, ktoré podnikol, aby upevnil spojenectvo medzi Rakúskom a cárskym Ruskom.

Tituly grófskej vetvy rodu Esterházy a spôsoby ich získavania v 18. storočí sa stali predmetom prednášky genealóga a heraldika Denisa Pongrácza. Získaním honoračných titulov sa šľachtické rody napájali na cisársku administratívu, čo jednoznačne vyjadrovalo ich inklináciu k viedenskému dvoru. Esterházyovci neboli výnimkou. Platí to i o Františkovi Esterházym, ktorý na získanie titulu, a tým aj na zvýšenie svojho honoru, neváhal vynaložiť vysoké sumy. Napr. keď v roku 1771 získal titul rytiera Zlatého rúna, zaplatil taxu 10 000 zlatých.

Cieľom príspevku Michala Duchoňa bolo priblížiť pomery v Bernolákove v 18. storočí, ktoré bolo Esterházyovským rezidenčným sídlom. Sústredil sa na hospodárske pomery v mestečku, ktorého charakter ostával v sledovanom období prevažne poľnohospodársky s malým podielom remeselnej výroby. K významným okamihom v živote Bernolákova patrilo založenie manufaktúry na výrobu kartúnu a tiež stavba kaštieľa Jozefom Esterházym.

Štátom riadenou starostlivosťou o osirelé a opustené deti v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia na príklade sirotinca v Tomášikove sa zaoberala Ingrid Kušníráková z Historického ústavu SAV v Bratislave. V Uhorsku sa začiatok tejto ústavnej starostlivosti datuje až do obdobia 30. rokov 18. storočia, pričom v západnej Európe sa so zakladaním sirotincov stretávame už oveľa skôr (konkrétne v 16. storočí). Práve založením kráľovského sirotinca v Tomášikove, na čom mal nemalý podiel aj František Esterházy, vstupuje v 60. rokoch 18. storočia do tejto oblasti štátna moc. Sirotinec neplnil len charitatívne a výchovné ciele, mal nepochybne aj náboženskú funkciu. V období rekatolizácie boli totiž sirotince jednoznačne i nástrojmi konfesijného boja, na čo autorka v prednáške poukázala. Zachytila tiež jednotlivé vývojové etapy, ktorými sirotinec prešiel, počty detí, dôvody presťahovania inštitúcie do Senca a následne pod vplyvom politiky Jozefa II. do Bratislavy.

Pri spomenutí sirotinca existovala i škola, ktorá svojim žiakom poskytovala na vtedajšiu dobu kvalitné základné vzdelanie. Fungovanie tejto školy bolo predmetom príspevku Evy Kowalskej z Historického ústavu SAV v Bratislave. Vyzdvihla pritom osobnosť riaditeľa Ferdinanda Kieglera, ktorý do vyučovania zaviedol nové predmety. Škola mala verejný status, teda prijímala aj žiakov, ktorí neboli chovancami sirotinca, neskôr boli zavedené i učiteľské kurzy. V prednáške autorka predstavila učiteľský zbor, jeho finančné ohodnotenie, ako aj významných absolventov školy, medzi nimi možno spomenúť napr. skladateľa Jána Nepomuka Hummela.

Zaujímavou osobnosťou, ktorá pôsobila v Senci, bol Štefan Frendel, riaditeľ elementárnej školy pri už viackrát spomínanom sirotinci. Jeho život účastníkom konferencie farbisto opísal Radoslav Ragač zo Slovenského národného archívu. Štefan pochádzal z rodiny právnika Juraja Kornélia Frendela z Bratislavy, po štúdiách na evanjelických lýceách v Bratislave a Šoproni si zvolil vojenskú kariéru. Stal sa propagátorom hodvábnictva, pričom počas pôsobenia na škole v Senci prednášal okrem iného aj osobitnú náuku o hodvábnictve. V roku 1795 dokonca vydal praktickú príručku o efektívnom pestovaní hodvábnika.

Podujatie ukončil svojim vystúpením Gábor Strešňák z Mestského múzea v Senci, ktoré bolo zároveň jedným z organizátorov. Priblížil problematiku existencie špitála (xenodochium) v Senci a čiastočne aj v Tomášikove. Na základe kanonickej vizitácie z roku 1781 a iných relevantných prameňov analyzoval fungovanie špitála, výšku fundácií, z ktorých bol zabezpečovaný jeho každodenný chod, pričom tiež hľadal odpoveď na otázku, kde sa v Senci tento objekt v minulosti nachádzal.

Po skončení prednášok sa účastníci konferencie presunuli do parku pred budovu mestského úradu, kde bola za účasti zástupcov mesta a verejnosti odhalená pamätná tabuľa kancelárovi Františkovi

Esterházy ako pripomienka a poďakovanie za to, že tento priekopník zakladania moderných inštitúcií svojím konaním v minulosti mimoriadne pozitívne ovplyvnil život v meste.

Mgr. Ivana Červenková, PhD.
Slovenský národný archív

KRIEG UND STADT IM 20. JAHRHUNDERT / VOJNA A MESTO V 20. STOROČÍ KOŠICE 25. – 26. SEPTEMBER 2015

Konferencia s názvom „Vojna a mesto v 20. storočí“ bola usporiadaná v rámci tradičného seriálu podujatí Nemecko-českej a Nemecko-slovenskej komisie historikov. Odohrala sa v dňoch 25. – 26. septembra 2015 na pôde Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Zvláštnou príležitosťou bolo 25. výročie jej založenia, ku ktorému bola vydaná a na pôde UPJŠ predstavená publikácia s názvom *Die Deutsch-tschechische und Deutsch-slowakische Historikerkommission 1990 – 2015*.¹ Hlavnými organizátormi podujatia boli Nemecko-česká a Nemecko-slovenská komisia historikov; Katedra histórie filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach; Slovenská historická spoločnosť pri SAV a Historický ústav SAV. Oficiálnu záštitu podujatia prevzal tiež predseda vlády Slovenskej republiky Robert Fico a finančne ju podporilo Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky.

Prvý konferenčný deň bol v priestoroch Historickej auly Rektorátu UPJŠ o 9:00 oficiálne otvorený predsedníčkou slovenskej sekcie komisie PhDr. Editou Ivaničovou, CSc. z Historického ústavu SAV v Bratislave a zástupcami UPJŠ v Košiciach. Za UPJŠ konferenciu otvorila dekanka Filozofickej fakulty UPJŠ prof. PhDr. Oľga Orosová, CSc. a prorektorka pre zahraničné vzťahy a mobilitu, doc. Ing. Silvia Ručinská, PhD. Program avizoval 16-tich prednášajúcich, z čoho reálne svoje príspevky prednieslo 15.

Vlastnú obsahovú náplň konferencie otvoril predseda nemeckej sekcie komisie Prof. Dr. Christoph Cornelißen z Historického seminára Johann – Wolfgang Goethe Universität vo Frankfurte nad Mohanom. V referáte s názvom *Üvodné poznámky: Vojna a mesto v 20. storočí*² otvoril problematiku prostredníctvom náčrtu metodologických a koncepcných pripomienok k danej téme. Cornelißen načrtol približne osem základných vodiacich bodov, ktoré približovali veľkorysú variabilitu spôsobov uvažovania o problematike vojna – mesto, ktorá je „večná“, permanentne aktuálna, interdisciplinárna a zároveň aj silne emocionálna. Na tomto základe stála ako východisko „klíma“ miest na prelome 19. a 20. storočia, ktorú Cornelißen vystihol pojmom „nervozita“. Tým komplexne zastrešil dynamickú atmosféru „životného sveta“ miest poznačených hlavne industrializáciou, urbanizáciou či nástupom moderných kultúrnych a spoločenských vzorcov. V týchto súvislostiach je mesto prezentované ako určitý typ „javiska“, ktoré možno v špecifických podmienkach vojenského konfliktu chápať napr. ako vojenský cieľ, vojenské „centrum“ (so zreteľom na priemyselnú produkciu, ľudské zdroje, dopravu, komunikáciu, propagandu, odbojovú či revolučnú činnosť), ako verejný priestor (so zreteľom na miesta pamäte, názvy ulíc, námestí a pod.) či ako na miesto „koncentrovanej emocionality“ so zreteľom na pocity obyvateľov, obrancov či dobyvateľov, prípadne okupantov. Otázkou hodnou bádateľskej pozornosti je tiež samotný život v meste počas vojny, jeho každodennosť, rytmus, ekonomická či kultúrna realita a pod. Nemenej dôležitý je tiež pohľad na mesto cez optiku materiálnej deštrukcie urbánneho priestoru. Samotná deštrukcia môže zaznamenať rôzne špecifiká a rozdiely závislé od rôznych podmienok. Deštrukcia otvára a zároveň utvára priestor pre plánovanie, znovuvybudovanie a teda re-urbanizáciu priestoru v budúcnosti. V závere referátu načrtol Cornelißen tiež komplexné zhodnotenie historiografie k danej téme, pričom kriticky zhodnotil absenciu prác, ktoré by priamo komparovali dejiny východných a západných miest na európskej prípadne globálnej úrovni.

1 Kolektív autorov. *Die Deutsch-tschechische und Deutsch-slowakische Historikerkommission 1990 – 2015*. München : Collegium Carolinum, 2015.

2 Abstrakt publikovaný: CORNELIßEN. Christoph. Vorbemerkungen: Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert. In: HEINEMANN, Monika – PEKÁR, Martin (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert. Jahrestagung der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission 25. – 26. september 2015, Košice (Slowakei)*. Abstracts. Košice : Equilibria, 2015, s. 9.

Po referáte Christopa Corneliišena nasledovala krátka prestávka, po ktorej bola otvorená prvá sekcia príspevkov so zameraním na etnopolitické a sociálne identity v meste, moderovaná PhDr. Editou Ivaničovou, CSc. Sekciu otvoril Prof. Dr. Christoph Mick z Inštitútu histórie University of Warwick s príspevkom *Vojna a etnicita: Lemberg (Lwów) v období svetových vojen*.³ Východiskom bolo vytvorenie komplexnej demografickej mapy mesta so zreteľom na jeho multietnický, multikultúrny a multi-konfesionálny charakter. Ťažiskovým motívom príspevku boli transformácie vzájomných vzťahov medzi etnikami v danom priestore, založené prevažne na konfliktoch a násilí vyplývajúceho z aktuálnej mocenskej politiky. Autor osobitne poukázal na to, že v rokoch 1914 – 1917 sa „výmena moci vo Lvove uskutočnila úhrnom sedemkrát, čo národnostnú skladbu ako aj eskalovanie etnických konfliktov markantne ovplyvnilo“. Osobitná pozornosť bola však venovaná komparácii vonkajších prejavov a povahy týchto konfliktov na území mesta v období prvej a druhej svetovej vojny. V období z pred roka 1914 neboli podľa autora etnické hranice jasne vymedzené a ostré. V priebehu prvej svetovej vojny boli cieľovou skupinou etnického napätia Židia, rusofilné a ukrajinoфильné skupiny obyvateľstva, pričom iniciátorom tlaku boli prevažne armády (c. k. armáda a ruská armáda), miestne úrady a menej civilné obyvateľstvo. Zvýšený antisemitský tlak bol podľa autora v meste zaznamenaný po prvej svetovej vojne, počas procesu „usporiadania“ pomerov po rozpade Rakúsko-Uhorska. Iniciátorom bolo prevažne poľské obyvateľstvo. Zvrat nastal tesne pred a počas druhej svetovej vojny, kedy represálie voči obyvateľstvu vykonávala prevažne Červená armáda, ktorá narušila etnickú štruktúru mesta. Po prepade Poľska nacistickým Nemeckom nastal opäť chaos a represálie v podobe tlaku na ruskú časť obyvateľstva. Cieľovým etnikom nemeckého tlaku sa stali hlavne Židia. Mick však pri komparácii so situáciou v prvej svetovej vojne poukázal na fakt, že počas druhej svetovej vojny sa zaznamenalo menej spontánnych etnických útokov a tlak sa zmenil na „plánovanú masovú vraždu“. Situácia sa opäť pozmenila po roku 1944, kedy bola zdrojom represálií opätovne Červená armáda a jej snaha o „sovietizáciu“ územia. Po príspevku Christopa Micka nasledovala diskusia a krátka prestávka na občerstvenie.

Druhý predpoludňajší blok v rámci sekcie *Etnopolitické a sociálne identity* otvorila Mgr. Nikola Regináčová, PhD. z Katedry histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach s príspevkom *Transformácie národných identít v Košíc. Premeny etnickej štruktúry v sčítaniach z rokov 1910 a 1921*.⁴ Príspevok ponúkol sondu do demografickej mapy Košíc ako multikultúrneho a multietnického mesta a jej premien vo viacerých kontextoch. Ako dominantné hybné sily, ktoré markantne vplývali na charakter národných, etnických ako aj kultúrnych identít v meste z pred roka 1918, identifikuje autorka maďarskú politiku ako aj priebeh a hlavne dôsledky prvej svetovej vojny. Vznik prvej Československej republiky ako národného štátu Čechov a Slovákov založeného na koncepcii čechoslovakizmu znamenal úplne nový kontext vnímania a interpretácie etnických identít. Ako ťažiskový informačný základ indikujúcu tieto transformačné procesy si autorka zvolila výsledky oficiálnych sčítaní z rokov 1910 a 1921 a ich komparáciu. Regináčová však sama zdôraznila, že k prameňom danej proveniencie je potrebné pristupovať maximálne citlivo. Dôvodom je predovšetkým skutočnosť, že za základný ukazovateľ etnicity v sčítaniach bol zvolený „materinský jazyk používaný v každodennej komunikácii“, čo vo viacjazyčnom a multikultúrnom prostredí nie je najšťastnejšia cesta ako dosiahnuť neskreslené výsledky. Podľa autorky je nutné brať na zreteľ navyše aj podmienky, v akých boli dané sčítania realizované.

Predpoludňajší blok uzatváral Dr. Maciej Górný z Nemeckého historického inštitútu vo Varšave s príspevkom *Przemysł 1914 – 1915. Pevnosť malomešťanstva*.⁵ Východisko príspevku približovalo vojenské udalosti v súvislosti s obliehaním mesta Przemysł v období od jesene 1914 do jari 1915 a v druhej fáze v máji a júni 1915. Ťažisko spočívalo však v analýze sociálnych a etnických aspektov tejto vojenskej operácie, v rámci ktorých sa ozbrojený boj armád preniesol v danom kontexte aj na civilné obyvateľstvo mesta. Markantnú úlohu pri tom zohrali tiež faktory ako prílev utečencov z okolitých dedín alebo zhoršujúce sa zásobovanie potravinami a zdravotníckym materiálom. Výsledkom boli

3 Abstrakt publikovaný: MICK, Christoph. Krieg und Ethnizität: Lemberg im Zeitalter der Weltkriege. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 9-10.

4 Abstrakt publikovaný: REGINÁČOVÁ, Nikola. Transformation of national identities in Košice. Changes in the ethnic structure in the censuses of 1910 and 1921. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 10-11.

5 Abstrakt publikovaný: GÓRNÝ, Maciej. Przemysł 1914 – 1915. Festung des Kleibürgertums? In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 11-12.

rôzne tlaky a konflikty, ktoré medzi sebou zvädzali rôzne skupiny civilného obyvateľstva, prevažne na ekonomickom a etnickom základe. Prvotné napätie nastalo už medzi skupinami utečencov a domáceho obyvateľstva. Etnické napätie bolo namierené prevažne voči Židom. Ďalším faktorom bolo privilegovanie určitých skupín obyvateľstva zo strany armády pri zásobovaní. Górnym tak na príklade obľahnutia Przemyslu v prvej svetovej vojne demonštruje projekciu ozbrojeného vojenského konfliktu v meste na oblasť konfliktu medzi mestom a vidiekom (utečenci – domáce mestské obyvateľstvo) ako aj na etnické konflikty medzi Poliakmi, Židmi a Rusínmi.

Príspevok Macieja Górného uzatvoril predpoludňajší blok sekcie. Nasledovala široká diskusia a prestávka na obed. Popoludňajší blok sekcie moderovaný PhDr. Václavom Petrbohom, PhD., otvorila doc. PhDr. Andrea Pokludová, Ph.D. z Katedry dejín umenia a kultúrneho dedičstva Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity v Ostrave, s príspevkom *Transformácie mestskej správy Opavy a Olomouca po prvej svetovej vojne a vnímanie etnicity / identity v sčítaní ľudu z roku 1921*.⁶ Ako východisko príspevku prezentovala autorka status vybraných miest, ktoré na prelome 19. a 20. storočia slúžili ako kultúrno-spoločenské, politické a hospodárske centrá moravsko-sliezskej oblasti. Dôležitou skutočnosťou je, že boli prezentované ako nemecké mestá s nemeckým charakterom,⁷ čo sa osobitne pretavilo aj do ich vnútornej správy, ktorá mala nezanedbateľný vplyv na vnímanie etnicity, resp. identitu obyvateľov. Vzťah českej a nemeckej identity v mestách hlboko ovplyvnila prvá svetová vojna. Tá premenila vybrané mestá na regionálne centrá vojenskej mobilizácie, ovplyvnila hospodársky a sociálny kontext mestského života a jej následky so sebou nevyhnutne priniesli aj premenu mestskej samosprávy, čo malo opätovne markantný vplyv na vnímanie etnicity a identít v daných mestách. Nešlo však o živelný proces. V prípade Olomouca bol dôraz kladený na rokovania a podľa autorky malo prevzatie mestskej samosprávy do českých rúk pokojný priebeh. Súhlas s novými politicko-správnymi podmienkami v meste potvrdili aj prvé komunálne voľby, v ktorých zvíťazila česká, resp. československá politická reprezentácia. Odlíšná situácia panovala v Opave, kde bolo prioritou správy zachovať, resp. udržať nemecký charakter mesta. Ďalším kľúčovým bodom príspevku bolo sčítanie ľudu z roku 1921 ako indikátor transformácie vnímania etnicity a identít v mestách. Tu však autorka upozornila na výsledky sčítania ako na veľmi problematický ukazovateľ pre výskum etnicity a identít. Nezohľadňuje mnohé faktory, ako napr. dvojjazyčnosť, zmiešané rodiny a pod. V každom prípade sa však transformačné procesy v komunálnej politike, resp. mestskej správe nevyhnutne premietli aj do oblastí kultúry, školstva či verejného priestoru miest, čo bol posledný bod príspevku.

V dôsledku neprítomnosti Dr. Erika Franzena z Collegia Carolina v Mníchove, uzatvorila sekciu venovanú etnopolitickým a sociálnym identitám v meste doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc. z Fakulty humanitných štúdií Univerzity Karlovi v Prahe s príspevkom *Transformácie identít v Prahe v rokoch 1918 – 1956*.⁸ Východiskom príspevku s pomerne široko nastaveným časovým rámcom bol zlomový bod v podobe roku 1918 a ustanovenia Prahy ako hlavného mesta novovzniknutej Československej republiky. Ako výrazný faktor transformácie identít v Prahe vystúpila do popredia averzia voči prejavom germanizmu, ktorá sa osobitne premietla do širokého spektra zložiek mestského prostredia vrátane verejného priestoru. Verejný priestor tu predstavuje osobitný nástroj vytvárania novej identity v súlade s rôznymi konštruktivistickými teoretickými prístupmi, ktoré autorka na príklade mesta Praha vo svojom príspevku prezentovala. Podľa autorky však „eufória“ z konštituovania nových identít narazila aj na hospodársku a ekonomickú realitu, čo je osobitný odtieň tejto problematiky. Ústredným motívom boli však vzťahy, resp. napätie vo vzťahoch medzi nemeckou a českou, resp. československou identitou a vysporiadanie sa nemeckej (nemecky hovoriacej) časti obyvateľstva, vrátane špičiek komunálnej politiky, so vznikom Československa a nástupom jeho politiky. Za ďalší kľúčový moment vo vzťahu k problematike transformácie identít na príklade Prahy považuje autorka výsledky Mníchovskej konferencie. To bol osobitný spúšťač pre napätie, ktoré v nemecko-českých vzťahoch eskalovalo po marci 1939. Po vyhlásení Protektorátu a jeho obsadení nemeckou armádou sa Praha opäť mala zmeniť. Tentokrát sa

6 Abstrakt publikovaný: POKLUDOVÁ, Andrea. Änderungen in der Stadtverwaltung von Troppau und Olmütz nach dem Ersten Weltkrieg und die Wahrnehmung von Ethnizität/Identität in der Volkszählung in 1921. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 12.

7 Autorka ich nazvala „prototypom“ či „baštou sliezskeho a moravského nemeckva“.

8 Abstrakt publikovaný: SOUKUPOVÁ, Blanka. Transformationen der Identitäten in Prag 1918 – 1956. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 12-14.

mala stať nemeckým mestom, čo znamenalo opätovnú re-konštrukciu identít.⁹ Autorka však osobitne poukázala na problematickosť témy a priblížila „mýtus“, resp. „ilúziu zelenej lúky“ pri konštruovaní národných, etnických prípadne kultúrnych identít. V dôsledku dodržiavania časového plánu konferencie, problematiku v období 1945 – 1956 autorka priblíži až v písomnej podobe obsiahnutej v plánovanom publikovanom výstupe. Po uzatvorení bloku a zároveň celej sekcie nasledovala široká diskusia k obom predneseným príspevkom a krátka prestávka na občerstvenie.

Druhá sekcia niesla názov *Urbánne identity: urbanizmus, architektúra a literatúra*. Prvý blok sekcie pod moderovaním doc. PaedDr. Martina Pekára, PhD. z Katedry histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach otvoril prof. Dr. Phill. habil. Max Welch Guerra z Ústavu priestorového plánovania a výskumu na Bauhaus-Universität vo Weimare. Príspevok s názvom *Urbanizmus a mestská výstavba európskych diktatúr v 20. storočí, dejiny mestskej výstavby a všeobecná historiografia*,¹⁰ predstavoval súbor kritických pripomienok ku konceptom a teóriám aplikovaných vo výskume urbanizmu v historiografii. Autor vychádzal z faktu, že mestská výstavba predstavuje jeden z kľúčových prameňov k výskumu spoločenských realít, resp. reality v minulosti. Disponuje mnohými špecifikami závislými od rôznych faktorov (napr. geografické špecifiká a pod.). Na tomto základe vykonal komplexnú kritickú analýzu vybraných titulov z nemeckej urbánnej, ale aj všeobecnej historiografie, avšak s naznačením paralel s francúzskym, talianskym či španielskym prostredím.¹¹ Najzávažnejšími bodmi kritiky bolo prehliadanie ďalekosiahleho významu mestskej výstavby v rôznych kontextoch zo strany všeobecnej historiografie a absencia komplexnej analytickej, resp. metodologickej a teoretickej zameranej práce zo strany urbánnych historikov, prípadne historikov architektúry. V prípade diktatúr a ich vzťahu k urbanizmu bola Guerrom pomerne kriticky hodnotená skutočnosť, že väčšina prác, či už zo všeobecnej historiografie alebo aj z urbánnych dejín, pristupuje k tomuto javu prevažne cez optiku plánovania monumentálneho (až megalomanského) stavitelstva, z ktorého väčšina nebola realizovaná. Prehliada úlohu a význam výstavby malých, prípadne účelových stavieb (bývanie, infraštruktúra, školstvo, zdravotníctvo a pod.). Guerra tak prezentoval mestskú výstavbu počas totalitných režimov ako jeden z účinných nástrojov udržania sa daných režimov pri moci.

Po prednesení príspevku nasledovala diskusia a krátka prestávka. Druhý blok sekcie 2 otvoril Julius Reinsberg M. A. z Katedry najnovších dejín na Johann – Wolfgang Goethe Universität vo Frankfurte nad Mohanom s príspevkom *Domáca idyla, alebo revolúcia veľkomestského človeka? Povojnové plánovanie Ernsta Maya v Sliezsku a vo Frankfurte nad Mohanom v rokoch 1919 – 1930*.¹² Autor príspevku sa zameril na prierez prácou nemeckého architekta a urbanistu (mestského

9 K transformácii Prahy v rokoch 1939 – 1945 v urbanistickom kontexte pozri: HOŘEJŠ, Miloš. *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanizmus a plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Praha: Mladá fronta – Národní technické muzeum, 2013. Anotáciu monografie pozri: PEKÁR, Martin – Hořejš, Miloš. *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanizmus a plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Praha: Mladá fronta – Národní technické muzeum, 2013. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 1, s. 146.

10 Abstrakt publikovaný: GUERRA, WELCH. Max. Städtebau europäischer Diktaturen im 20. Jahrhundert, Städtebaugeschichte und allgemeine Historiografie. Ein kritischer Zwischenruf. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 15.

11 Medzi vybrané tituly patrili: ALBERS, Gerd. *Zur Entwicklung der Stadtplanung in Europa. Begegnungen, Einflüsse, Verflechtungen*. Braunschweig: Vieweg, 1997.; DÜVEL, Jörg – GUTSCHOW, Niels. *Städtebau in Deutschland im 20. Jahrhundert. Ideen – Projekte – Akteure*. Stuttgart: Treubner Verlag, 2001.; DÜVEL, Jörg – GUTSCHOW, Niels. *Baukunst und Nationalismus. Demonstration von Macht in Europa 1940 – 1943*. Berlin: DOM publishers, 2015. GEIST, Johann – KÜRVERS, Klaus. *Das Berliner Mietshaus Bd. 1 – 3*. München: Prestel Verlag, 1980.; ARLANDER, Tilman. *Zwischen Heimstätten und Wohnmaschine. Wohnungsbau und Wohnungspolitik in der Zeit des Nationalsozialismus*. Basel: Birkhäuser Verlag, 1995.; BODENSCHATZ, Harald a kolektív autorov. *Städtebau für Mussolini. Auf der Suche nach der neuen Stadt im fascistischen Italien*. Berlin: DOM publishers, 2011.; BODENSCHATZ, Harald – POST, Christiane. *Städtebau im Schatten Stalins. Die internationale Suche nach der sozialistischen Stadt in der Sowjetunion 1929 – 1935*. Berlin: Verlagshaus Braun, 2003.; Séria: *Anthologie zum Städtebau* zväzky I – III.; HERBERT, Ulrich. *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck Verlag, 2014.; BESIER, Gerhard. *Das Europa der Diktaturen: Eine neue Geschichte des 20. Jahrhunderts*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2006.

12 Abstrakt publikovaný: REINSBERG, Julius. Heimische Scholle, oder Revolution des Großstädters? Die Nachkriegspalungen Ernst Mays in Schlesien und Frankfurt am Main 1919 – 1930. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 16.

plánovača) Ernsta Maya a porovnával jeho dva rôznorodé architektonické urbanistické koncepty rozpracované na začiatku 20-tych rokov v Sliezsku a od druhej polovice 20-tych rokov vo Frankfurte. Táto komparácia, v rámci ktorej sa autor snažil naznačiť paralely či špecifiká oboch konceptov, bola navyše zasadená do kontextu územného plánovania a mestskej výstavby. Nezanedbateľný vplyv mala aj koncepcia („utópia“) „Nového človeka“, ktorá mala v Mayovom architektonickom a urbanistickom plánovaní zastávať funkciu základného kameňa modernej a v protiklade k predvojnovému obdobiu, radikálne odlišnej spoločnosti. Pôsobenie Ernsta Maya v Sliezsku je spojené s jeho riaditeľskou funkciou v stavebnej firme „Slesisches Heim“,¹³ ktorá prevzala úlohu zostaviť „dostupný obytný priestor“ prevažne pre povojnových utečencov bez možnosti investovať do bývania vyššie finančné sumy. Navyše oblasť, v ktorej mal byť daný urbanistický koncept realizovaný (okolie Wroclavi) bola hraničným územím medzi Nemeckom, Československom a Poľskom. May vytvoril sídelné jednotky v duchu tradicionalistických foriem, v podobe malometrážnych rodinných domov stavebnicovej koncepcie. Typizované montované domy otvárali navyše možnosť svojpomocnej stavby. Od roku 1925 pôsobil May vo Frankfurte, kde bolo v dôsledku zvýšenej koncentrácie obyvateľstva potrebné riešiť otázku bývania. May vyrukoval s konceptom „estetickéj a jednotnej veľkomestskej kultúry“, spojeného s vyššie spomenutou ideou „nového človeka“. Výsledkom Mayovho programu bolo približne 15 000 štandardizovaných a typizovaných obytných jednotiek. Projekt bol označený ako „Das neue Frankfurt“ (Nový Frankfurt). May začal navyše s editovaním rovnomenného časopisu zameraného na mestské plánovanie a architektúru. Prínos práce Ernsta Maya v oblasti urbanizmu je preto nezanedbateľný.

Oblasť územného plánovania a urbanizmu sa týkal aj príspevok Katji Bernhardt M. A. z Inštitútu umenia a vizuálnej histórie Humbolt Universität v Berlíne. Príspevok s názvom *Vojna ako predpoklad. Mestské a územné plánovanie pre „nový nemecký východ“ počas druhej svetovej vojny*,¹⁴ ponúkol náhľad do rôznych architektonických projektov v kontexte potenciálneho priestoru, ktorý vznikol vojenským prepadom Poľska v septembri 1939 a získavaním „životného priestoru“ na východe Európy. Tento „experiment“ mala pod patronátom Nemecká akadémia ríšskeho mestského a územného plánovania (založená v roku 1938). Súčasťou koncepcie „nového nemeckého východu“ bola myšlienka permanentnej expanzívnej vojny zo strany Nemecka ako aj vnímanie získaného východoeurópskeho územia ako „bez-kultúrnej prázdnoty“, teda ako formy bez obsahu. Tento prístup obsahoval dve základné predstavy a to predstavenie „experimentálneho“ priestoru a aplikáciu rôznych urbanistických koncepcií na ďalších územiach. Autorka tu použila príklad „experimentálneho“ mesta s názvom „Lidno“ a rôzne architektonické a urbanistické koncepcie architekta Ewalda Lieddeckeho, ktorý sa vo viacerých oblastiach na koncepcii „Nového nemeckého východu“ podieľal.

Večerný blok sekcie 2 uzatváral PhDr. Richard Nemeč, PhD. z Inštitútu dejín umenia na Universität Bern s príspevkom *Berlín – Rím – Bratislava: Architektúra v línii národnosocialistickej a fašistickej moci. Univerzitné mesto (1940 – 1941) a vládna štvrť (1942 – 1943)*.¹⁵ Príspevok prezentoval sondu do urbanistického plánovania pod patronátom politických diktatúr v rokoch druhej svetovej vojny na príklade talianskeho fašizmu, nemeckého nacizmu a ľudáckeho režimu prvej Slovenskej republiky. Autor predstavil komparáciu paralel a špecifik architektonických prístupov na vybraných typoch stavieb a vychádzal z otázky, či existoval určitým spôsobom usporiadaný, koherentný obraz architektonického stvárnenia v národnosocialistických a fašistických hlavných mestách. Bratislavu tak predstavil ako príklad „tabuly rasa“ pre vplyv architektonických konceptov západných diktatúr. Na príklade architektonických súťaží na projekt univerzitného mesta (1940 – 1941) a vládnej štvrte (1942) v Bratislave, sa autor snaží zodpovedať otázku miery prepojenia a vplyvu oficiálnej fašistickej a nacistickej politiky v plánovaní na prístup architektov. Na tomto základe vyvstáva konflikt diktátu politickej línie a architektonických tradícií, ktorý sa špecifickým spôsobom pretavuje aj do procesu formovania identít. Po

13 Spoločnosť sa v roku 1921 premenovala na „Schlesische Heimstätte Provinzielle Wohnungfürsorge-Gesellschaft“ m.b.H

14 Abstrakt publikovaný: BERNHARDT, Katja. Krieg als Voraussetzung. Stadt- und Raumplanung für den „Neuen deutschen Osten“ im Zweiten Weltkrieg. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 16-17.

15 Abstrakt publikovaný: NEMEC, Richard. Berlin – Rom – Preßburg. Architektur entlang der Achse der nationalsozialistischen und faschistischen Macht. Die Univeritätsstadt (1940 – 1941) und das Regierungsviertel (1942 – 1943). In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 17-18.

prednesení príspevku bola otvorená diskusia k poslednému bloku. Po diskusii sa stretli členovia komisie a začali vlastné rokovanie.

Po 20:00 bol následne usporiadaný raut pri príležitosti 25. výročia založenia komisie. Za prítomnosti rektora UPJŠ, prof. RNDr. Pavla Sováka, PhD. a prodekanke pre medzinárodné vzťahy Filozofickej fakulty UPJŠ Mgr. Renáty Panocovej, PhD., bola zároveň predstavená publikácia o činnosti komisie.¹⁶

Vlastné konferenčné jednanie pokračovalo v sobotu, 26. septembra v konferenčnej sále hotela Yasmin v Košiciach. Tretí blok, ktorý bol o 9:00 otvorený predsedom českej sekcie komisie prof. Dr. Milošom Řezníkom, obsahom nadviazal na sekciu 2 venovanú urbanizmu, architektúre a literatúre. Prvý blok otvoril prof. Dr. Detlef Brandes, Dr. h. c. z Inštitútu pre výskum kultúry a dejín Nemcov vo východnej Európe na Heinrich – Heine Universität v Düsseldorfe s príspevkom *Pražská komunálna politika v rokoch 1939 – 1945 pod nemeckým diktátom*.¹⁷ Brandes vo svojom príspevku priblížil transformačné procesy mestskej správy v Prahe pod vplyvom nemeckej okupácie a administratívneho fungovania Protektorátu Čechy a Morava. Pražského primátora Jozefa Pfitznera predstavil ako „náravník“ česko-nemeckých vzťahov v meste a zároveň aj vzťahov medzi protektorátom a mestskou radou. Nástup nemeckého vedenia mesta bol plynulý proces s vlastnou genézou, ktorá bola dovŕšená až v roku 1942. Tento fakt markantne ovplyvnil fungovanie všetkých ťažiskových úradov, škôl, ale aj hospodárskeho a spoločenského života či mestského stavebného plánovania.¹⁸ Nemčina sa stala oficiálnym úradným jazykom, čomu bol prispôsobený aj verejný priestor (premenovanie ulíc, námestí, zastávok MHD a pod.). Nemčina a „nemeckosť“ sa stala určujúcim faktorom pri hierarchizácii a štruktúre mestskej správy. Osobitným problémom bolo hospodárske uprednostňovanie nemeckej časti obyvateľstva mesta so zreteľom na dotovanie nemeckých spolkov, kultúrneho života, pracovnú sféru a v neskoršom období aj na prídelový systém, v rámci ktorého boli Nemci taktiež uprednostnení. Transformácia mestskej správy a jej „germanizácia“ mala vplyv aj na bývanie, resp. politiku bývania v meste. Českí obyvatelia boli osobitným nariadením nútení prepustiť svoje bývanie príslušníkom Wehrmachtu v prípade, ak obývali viac ako 3-izbový priestor. V prípade urbanizmu a mestského plánovania bolo osobitnou prioritou zaistiť nemecký architektonický charakter mesta. Väčšina plánov však nebola v rokoch vojny realizovaná.

Ako druhý prednášajúci sa v rámci daného bloku predstavil doc. Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD. z Inštitútu slovakistických, mediálnych a knižných štúdií, Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove s príspevkom *Mesto, civilizácia a mýtus zla v slovenskej literatúre po prvej a druhej svetovej vojne*.¹⁹ Príspevok bol analytickou úvahou nad prezentovaním mesta ako motívu a transformácií tohto obrazu v slovenskej krásnej literatúre 20. storočia. V prvom styčnom bode príspevku vymedzil autor vzťah historickej vedy k beletrii, pričom načrtnol otázky jej estetickej hodnoty, hodnoty ako média pre poznanie a ako prameňa pre výskum v historickej vede. Osobitne však upozornil na mnohé riziká, ktoré so sebou fikcia ako historický prameň nesie. Limitujúci je okrem iných už samotný fakt, že ide o fikciu.²⁰ Druhý bod zahŕňal problematizáciu literatúry a jej rozdelenie na diela vytvorené „počas vojny“, „po vojne“ a na diela „o vojne“. Osobitne upozornil na rôzne faktory a vplyvy ako napr. časový odstup, kvantita, cenzúra a pod. Záverečným bodom referátu bolo mesto ako motív v literatúre na Slovensku vs. v slovenskej literatúre. Gavura poukázal na rozporuplné zobrazovanie mesta ako literárneho motívu. V prvom rade išlo o zobrazovanie cudzích miest, pričom ich vykreslenie bolo prevažne negatívne so zreteľom na „skazenú“ morálku, estetickú nepríťažlivosť ako aj na „stratu individuality jednotlivca“ v meste vo filozofickom zmysle. Vidiek, resp. dedina bola v protiklade k mestu vykreslená ako domov s odkazom na materinský jazyk a tradície. V súvislosti s vojnou je mesto vykresľované zároveň

16 Pozri pozn. č. 1.

17 Abstrakt publikovaný: BRANDES, Detlef. Prager Kommunalpolitik 1939 – 1945 unter deutschem Diktat. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 17-18.

18 Pozri pozn. č. 9.

19 Abstrakt publikovaný: GAVURA, Ján. The city, civilization and the myth of evil in slovak literature after the first and second world war. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 19-20.

20 V rámci trendov uplatňovaných sa v kultúrnej histórii bola úloha beletrie značne prehodnotená. Nevylučuje sa však kritický prístup. Pre doplnenie informácií základná monografia k úvodu do kultúrnej histórie: BURKE, Peter. *Co je kulturní historie*. Praha : Dokořán, 2011.

ako centrum vojenskej moci. Premena vo vnímaní mesta v literatúre bola badateľná po druhej svetovej vojne v dôsledku silnej polarity na východné a západné mestá. Vo všeobecnosti sa však autori snažili o „únik“ z civilizácie do prírody. Cieľom príspevku tak bola prezentácia literárnej tvorby, resp. literárneho umenia ako citlivého indikátora zmien a transformačných procesov na rôznych úrovniach spoločenského spektra.

Po diskusii k príspevkom nasledovala krátka prestávka a posledný blok konferencie otvoril PhDr. Peter Salner, DrSc. z Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave s príspevkom *Ulice Bratislavy v období studenej vojny*.²¹ Príspevok sa v ťažisku zameriaval na transformáciu verejného priestoru Bratislavy v kontexte komunistickej diktatúry a jej vnútorných premien v rokoch 1948 – 1989. Východiskom bolo poukázanie na vytvorenú atmosféru „permanentnej hrozby“, ktorá do značnej miery ovplyvnila každodenný život obyvateľstva. V danom rámci bol v komunistickej rétorike vo viacerých súvislostiach používaný pojem „boj“. Okrem naznačenia tejto atmosféry sa autor zamerl na pretavenie a projekciu tohto „večného boja“ do charakteru verejného priestoru, resp. do života bratislavských ulíc. V danom prípade však nešlo primárne o pomenovanie ulíc, námestí, inštaláciu pomníkov, sôch a pod. Pozornosť zamerl aj na také prejavy ako napr. výzdobu výkladov, transparenty, verejné manifestácie či vojenské prehliadky.

Druhý príspevok bloku s názvom *Dedičstvo socialistického mesta. Zmena paradigmy v urbanizme východnej Európy*,²² predniesol Prof. Dr. Thomas Bohn z Historického inštitútu pre východoeurópske dejiny na Justus-Liebig Universität v Giessene. Autor príspevku vychádzal z myšlienky, že na „socialistické mesto“ je potrebné nazeráť ako na osobitnú kategóriu urbánnych dejín. Ako reprezentatívnu vzorku vybral Moskvu a Minsk, pričom zacielenie pozornosti na sovietske mestá nebolo náhodné. Pojem „socialistické mesto“ sa etabloval ako súčasť „kultúrnej revolúcie“ v Sovietskom zväze z obdobia 20-tých rokov 20. storočia, čím priamo podliehal politickým doktrínam. Socialistické mesto je vďaka určitým špecifikám, ktoré ho vystihujú vykrleslené ako antagonizmus ku kapitalistickému mestu, napriek tomu, že pôvodne vychádzal z európskych mestských konceptov. Kľúčovým faktorom vytvárajúcim ich charakter bola industrializácia. Nemenej dôležitým vplyvom boli kolektivizácia, resp. vytváranie „kolektívnych životných foriem“ a tiež vplyv charakteru moskovského územného plánu z druhej polovice 30-tých rokov. Pri hľadaní rôznych foriem na seba narážali koncepty „mestského molocha“ a „veľkej dediny“. Po druhej svetovej vojne sa v kontexte otázok obnovy a bývania čoraz častejšie objavovali myšlienky systému „uzatvorených miest“, čo bol koncept založený na obmedzení a regulovaní počtu obyvateľov. Snaha vytvoriť typologicky jednotný a prenosný model miest bol po prevzatí moci N. S. Chruščovom sprevádzaný destalinizáciou, demonumentalizáciou a následnou „rehabilitáciou“ európskych urbanistických foriem.

Blok ako aj celú sekciu uzatvárala Jana Fuchs M. A., doktorandka Imre Kertész Kolleg na Friedrich Schiller Universität v Jene s príspevkom *Konflikt rozhodnutí a prázdne plochy po katastrofe. Dlhodobé následky druhej svetovej vojny na troch varšavských námestiach v 50-tých rokoch*.²³ Východiskom príspevku bola téza prezentovaná na úrovni varšavského mestského vedenia v druhej polovici 50-tých rokov: „Varšava je mesto na ostrovoch“. V kontexte vojnovkej deštrukcie vznikli vo Varšave nepoužívané voľné priestranstvá, ktoré sa stali terčom dlhodobej kritiky. Ťažisko príspevku sa zamerlalo na Námestie Pilsudskiego, Námestie Teatralne a Námestie Bankowe. Zároveň sa autorka v ťažisku odvolávala na teóriu „konceptuálnych prázdnych miest“, pričom najväčším problémom pri ich potenciálnom zastavaní nebola architektonická forma, ale funkcia nových budov. Zároveň je tu však vzhľadom k forme konfrontovaných viacerých protichodných pohľadov. Je to význam a symbolika prázdnych plôch z hľadiska bežného obyvateľstva a architektov, ale aj konfrontácia historicity a modernity. Tak proti sebe stoja prístupy v súlade s nadviazaním historickej kontinuity a „lákadlo“ v podobe vytvorenia „niečoho

21 Abstrakt publikovaný: SALNER, Peter. Die Straßen von Bratislava in der Zeit des Kalten Krieges. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 20-21.

22 Abstrakt publikovaný: BOHN, Thomas. Das Erbe der Sozialistischen Stadt. Paradigmenwechsel der Urbanisierung im östlichen Europa. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 21-22.

23 Abstrakt publikovaný: FUCHS, Jana. Entscheidungsstau und Freiflächen nach der Katastrophe. Langzeitfolgen des Zweiten Weltkrieges auf drei Warschauer Plätzen in den 1950-er Jahren. In: HEINEMANN, M. – PEKÁR, M. (Eds.). *Krieg und Stadt im 20. Jahrhundert...*, s. 22-23.

nového“. Nezanedbateľnou bola tiež otázka potrieb socialistického režimu, v ktorých sa opätovne vynára otázka funkcií, aké mali na seba tieto miesta v daných politických podmienkach prevziať.

Po prednesení príspevku nasledovala diskusia k poslednému bloku referátov. Konferenciu o 13:00 oficiálne uzatvoril Prof. Dr. Christoph Corneliessen zbežným hodnotiacim resumé a niekoľkými záverečnými pripomienkami. Členovia komisie mali následne naplánovanú audienciu u primátora mesta Košice, Richarda Rašiho a v popoludňajších hodinách v priestoroch hotela opätovne zasadali.

Konferencia *Vojna a mesto v 20. storočí* splnila z hľadiska organizačnej úrovne ako aj erudovanosti všetkých prednášajúcich všetky očakávania. Výstup v podobe kolektívnej monografie je organizátormi plánovaný na priebeh roka 2016.

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
FF UPJŠ v Košiciach

STRETNUTIE MLADÝCH HISTORIKOV V. : VOJENSKÉ KONFLIKTY V DEJINÁCH EURÓPY KOŠICE 7. OKTÓBER 2015

Vojenské konflikty sú jedným z určujúcich faktorov kreovania dejín. Neexistuje dejinná epocha, v ktorej by ľudia žili dlhší čas bez väčšieho, či menšieho ozbrojeného stretu, najnovšie dejiny nevynímajú. Len pred pár mesiacmi sme si pripomenuli 70. výročie ukončenia druhej svetovej vojny, preto by sme ťažko hľadali vhodnejšiu ťažiskovú tému pre tohtoročnú vedeckú konferenciu. Tá sa uskutočnila 7. októbra 2015 na pôde Rektorátu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a jej v poradí piaty ročník môže byť ukazovateľom toho, že sa (nielen) medzi mladými historikmi stala už tradičnou a očakávanou udalosťou.

Organizácie *Stretnutia mladých historikov V.* sa opätovne podujala Katedra histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach v spolupráci s Vojenským historickým ústavom v Bratislave, Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Spoločenskovedným ústavom SAV v Košiciach a to všetko pod patronátom Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Konferencia mala ambíciu nadviazať na primárny cieľ predchádzajúcich ročníkov, ktorý určili už jej zakladatelia pred piatimi rokmi a to na výmenu informácií a vytváranie nových kontaktov medzi doktorandmi a v neposlednom rade na interakciu v podobe kritického zhodnotenia jednotlivých príspevkov zo strany rešpektovaných slovenských historikov.

Podujatia sa zúčastnilo spolu dvadsať aktívnych účastníkov zo Slovenska, Česka, Poľska, Srbska a Anglicka, čím nadobudlo medzinárodný charakter. Odbornými garantmi konferencie boli plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., PhDr. Eva Kowalská, DrSc., PhDr. Rastislav Koziak, PhD., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD., prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. a prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. Konferenciu slávnostne otvorila predsedníčka organizačného výboru Mgr. Nikoleta Dzurikaninová, ktorá následne dala slovo dekanke Filozofickej fakulty UPJŠ prof. PhDr. Olge Orosovej, CSc., riaditeľovi Vojenského historického ústavu plk. Mgr. Miloslavovi Čaplovičovi, PhD. a vedúcemu Katedry histórie doc. PaedDr. Martinovi Pekárovi, PhD. Tí jednak privítali všetkých účastníkov, prejavili radosť z konania konferencie na pôde UPJŠ a v neposlednom rade poďakovali členom organizačného výboru, ktorým zároveň popriali bezproblémové konanie akcie v pozitívnej atmosfére.

Z hľadiska početnosti príspevkov a ich obsahovej rôznorodosti bol program konferencie rozdelený do dvoch paralelne prebiehajúcich sekcií, z ktorých každá obsahovala viacero blokov. Prvá sekcia bola z dôvodu zvýšeného komfortu a väčšej kapacity presunutá z malej do veľkej zasadačky. Jednotlivé príspevky boli chronologicky zoradené od najstarších dejín, v tomto prípade od stredoveku až po medzi-vojnové obdobie 20. storočia. Druhá sekcia prebiehala v priestoroch Historickej auly, kde odzneli príspevky k najnovším dejinám. Príspevky účastníkov boli časovo ohraničené pätnástimi minútami. Po prezentácii všetkých príspevkov v bloku dostali hlavné slovo daní garanti, ktorí v kritických posudkoch poukázali na možné nedostatky príspevkov, čo malo primárne dopomôcť k správne nasmerovaniu autorov v ich ďalšom výskume. Autori následne dostali možnosť reagovať na posudky oponentov, čo častokrát plynule prešlo do diskusie s ostatnými účastníkmi konferencie.

Prvá sekcia, prebiehajúca vo veľkej zasadačke, pozostávala z troch blokov, v ktorých postupne odznelo celkovo deväť príspevkov. Predsedníčka organizačného výboru Mgr. Nikoleta Dzurikaninová

otvorila nielen celú konferenciu, ale ako moderátorka aj prvý blok tejto sekcie, ktorého odborným garantom bol PhDr. Rastislav Kožiak, PhD. Ako prvý vystúpil Mgr. Adam Sitár (Katedra všeobecných dejín, Univerzita Komenského v Bratislave), ktorý vo svojom príspevku s názvom *Prechod križiackej výpravy z roku 1101 cez Balkán: politika Byzantíncov a jej demonizácia v prameňoch opieraním sa o dobový materiál* priblížil prechod križiackych vojsk územím Balkánu. Poukázal na to, aký vplyv malo spomínané križiacke ťaženie na politické vzťahy medzi východom a západom vo východnom Stredomorí a zároveň sa pokúsil objasniť tendencie politiky cisára Alexia I. Vojným konfliktom v Českom kráľovstve medzi Jurajom Poděbradským a Matejom Korvínom sa zaoberal Mgr. Tomáš Homola (Historický ústav SAV, Bratislava). V príspevku na tému *Pápežská diplomacia v čase vojenskejho konfliktu v Českom kráľovstve (1468 – 1478)* sa zamerl na príčiny tohto konfliktu, ktoré hľadal v zahraničnej politike pápežského štátu.

Mgr. Monika Humeňanská zastala úlohu moderátorky druhého bloku, ktorého odbornými garantmi boli Mgr. Drahoslav Magdoško, PhD. a Mgr. Patrik Kunec, PhD. Prvým vystupujúcim bol PhDr. Vladimír Vlasko (Historický ústav SAV, Bratislava), ktorý sa v príspevku *Diplomatické rokovania o ukončení anjouovsko-habsburského zápolenia vo svetle dobových písomností* snažil ozrejmiť okolnosti uzavretia prímeria medzi Anjouovcami a Habsburgovcami. Výsledky a charakter jednotlivých rokovaní predostrel na základe interpretácie uzavretých dohôd medzi spomínanými panovníckymi rodmi. Ako druhá v poradí dostala priestor Mgr. Angelika Herucová (Historický ústav SAV, Bratislava), ktorá vystúpila so zaujímavým príspevkom na tému *Dionýz de Türje – priateľ a spolubojovník Bela IV.*, pričom svoju pozornosť sústredila na dobrodružstvá, ktoré spolu spomínaní priatelia prežili počas výprav. Autorka sa v štúdiu opierala predovšetkým o donačnú listinu Topoľčian palatínovi Dionýzovi, ktorá je podľa jej slov najpodrobnejšou svojho druhu. Druhý blok uzavrela Mgr. Ema Součková (Ústav dejín kresťanského umění, Univerzita Karlova v Praze) s príspevkom *Reflexe konfesijných štretů na miniatúrach české proveniencie 16. století*, v ktorom sledovala reflektovanie dvoch dôležitých historických udalostí – smrť Jána Husa a ohrozenie krajiny Osmanskou ríšou, vo vyobrazeniach miniatúr v chorálnych rukopisoch zo 16. storočia. Príspevok bol dôkazom toho, že analytický rozbor miniatúr môže byť pre historika atraktívnou metódou a prínosom jeho historického výskumu, nakoľko určitým spôsobom reagujú na spoločenské, náboženské, politické či kultúrne problémy skúmanej doby. Po skončení druhého bloku nasledovala obedňajšia prestávka, ktorou sa zároveň konferencia preklenula do druhej polovice.

Posledný, tretí blok tejto sekcie otvorila moderátorka PaedDr. Alžbeta Bojková, PhD. a zaujala tak miesto po boku odborného garanta, plk. Mgr. Miloslava Čaploviča, PhD. V tomto bloku prevládali príspevky k téme prvej svetovej vojny, ktoré sa sústredili predovšetkým na jej sociálny aspekt. Ako prvá predstavila svoj výskum k spolčkovej činnosti Mgr. Nikoleta Dzurikaninová (Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach) v príspevku s názvom *Vznik spolčkov Červeného kríža v Abovsko-Turnianskej župe po vypuknutí prvej svetovej vojny*, ktorý mapoval rozmach zakladania spolčkov v tejto oblasti a poukazoval na to, ako vypuknutie vojny vplývalo na vznik pobočiek Červeného kríža. Autorka venovala pozornosť aj samotnému fungovaniu a činnosti spolčkov a na základe početného množstva archívnych dokumentov poukázala na záujem obyvateľstva o dobrovoľnícku činnosť v týchto spolčkoch. Podoby života vojnových zajatčcov v Srbsku popisoval príspevok MA Nina Deliča (Inštitút pre históriu, Belehrad) *Život vojnových zajatčcov v Srbsku 1914 – 1915. Organizácia, politické a etnické otázky a konflikty, osudy a skúsenosti*. Autor priblížil, s akými nedostatkami zápasil jednak samotní vojnoví zajatci, no na druhej strane aj srbské úrady, ktoré kvôli tuhej zime, nedostatku potravín a epidémii týfusu neboli schopné postarať sa o týchto zajatčcov v takej miere, v akej sa zaviazali v podpísaných zmluvách. Zaujímavo vyznelo premostenie predchádzajúcich dvoch príspevkov s poradím tretím, ktorý predniesol MPhil Adam Lupták (Faculty of History, University of Oxford). V doteraz relatívne neprebádanéj téme s názvom *Vojenski invalidi rakúsko-uhorských ozbrojených síl na území medzivojnového Slovenska* sa zamerl na fungovanie spolčkov vojenských invalidov. Predstavil a porovnal viacero organizácií na území medzivojnového Slovenska, pri ich analýze sústredil pozornosť najmä na etnické, sociálne a konfesijné hľadisko. Sekciu a jej posledný blok uzavrel Stanisław Tokarz (Inštitút histórie, Pápežská Univerzita Jána Pavla II. v Krakove) príspevkom na citlivú tému v dejinách česko-poľských vzťahov a to konfliktom o pohraničné mesto Tešín, ležiacom v Sliezske. V štúdiu *Czechoslovak-Polish conflict of Cieszyn Silesia in 1918 – 1938* sa zamerl na udalosti, ktoré sa uskutočnili po vyhlásení plebiscitu na tomto území, ako aj na poľskú sabotáž vyvolanú nespokojnosťou s výsledkami plebiscitu.

Počas priebehu druhej sekcie, konajúcej sa v historickej aule, odznelo spolu jedenásť príspevkov rozdelených do štyroch blokov. Pozíciu moderátora obsadil Mgr. Martin Počátko, odborný garant Mgr. Ján Hlavinka, PhD. sa žiaľ konferencie z pracovných dôvodov nemohol zúčastniť a svoju neprítomnosť vopred ospravedlnil. V prvom bloku odzneli dva príspevky týkajúce sa antisemitizmu a židovskej problematiky. Mgr. Alena Tabaková (Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach) sa vo svojom príspevku s názvom *Eskalácia antisemitizmu v druhej polovici 30. rokov 20. storočia so zreteľom na východné Slovensko* zamerala na šírenie a podoby protizidovských prejavov v mestách i obciach východného Slovenska. PhDr. Pavel Kreisinger (Katedra histórie, Univerzita Palackého v Olomouci) skúmal vplyv druhej svetovej vojny na emigračnú problematiku a časť svojho výskumu predstavil v príspevku s názvom *Českoslovenští Židé v austrálskej emigrácii za druhej svetovej války*. Poukázal na príčiny a priebeh vystaňovania Židov a popísal ich činnosť v emigrácii a v československom zahraničnom odboji.

Druhý blok otvorila moderátorka Mgr. Zuzana Tokárová, PhD. a odborný garant doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD. Ako prvá vystúpila Mgr. Blanka Jedličková (Ústav historických vied, Univerzita Pardubice), ktorá vo svojom príspevku *Ženy kolem „Tří králů“*. *Ženy v odboji na pozadí „tříkrálovské“ legendy* okrem iného poukázala na to, že protinacistický odboj nebol len čisto mužskou záležitosťou, ako sa to občas môže klamlivo zdať. Autorka to demonštrovala na príklade jednej z najväčších českých legiend z čias odboja – na tzv. Trojkráľovej legende. Priblížila osudy manželiek podplukovníkov Josefa Mašina, Josefa Balabána a Václava Morávka, pričom sa v značnej miere opierała práve o spomienky jednotlivých žien, čo v pozitívnom slova zmysle dodalo príspevku popularizačný charakter. Fungovanie Dělnické tělovýchovné jednoty v čase nacistickej okupácie objasnila Mgr. Agáta Kravčíková v príspevku s názvom *Dělnická zábava v období nacistické okupace (na příkladu ostravských oddílů DTJ)*. Sledovala, ako sa jednotlivým oddielom DTJ (ne)darilo balansovať medzi obmedzenou kultúrou a vlastnou tradíciou. Posledné slovo dopoludňajšej časti konferencie patrilo Mgr. Miroslavovi Maňasovi (Katedra dejín umění a kulturního dědictví, Ostravská univerzita). Ten v príspevku *„Krvavý duben 1945“ – nacistické represe na Valašsku* priblížil fungovanie partizánskeho odboja na uvedenom území počas nacistickej okupácie, ktorý ku koncu vojny poznačili mnohé kruté represie. Autor miestami až veľmi podrobne uviedol niekoľko prípadov, ktoré sa udiali v jednotlivých osadách Valašska.

V popoludňajšom, treťom bloku zasadol na moderátorské miesto PhDr. Richard Pavlovič, PhD., odborným garantom bol prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. Alžírkej otázke venovaný príspevok *Prezident Charles de Gaulle a jeho vplyv pri riešení Alžírkej otázky – československý pohľad* predniesol Mgr. Martin Počátko (Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach). Jeho cieľom bolo ukázať, ako vnímali československí diplomati a politici osobu Charlesa de Gaulla pri riešení Alžírkej otázky, s ktorou zároveň primárne súvisela aj snaha československých diplomatov a politikov predpovedať vývoj vnútropolitckej situácie ako v Alžírsku, tak i v samotnom Francúzsku. Autor sa zaoberal aj vykreslením postavenia samotného Charlesa de Gaulla v krajine a jeho úlohou pri riešení samotnej Alžírkej otázky. Dopad druhej svetovej vojny na obyvateľov mesta Plzeň skúmala Mgr. Soňa Martinovská (Ústav archivnictví a PVH, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích) vo svojej štúdii s názvom *Mnoho tváří jednoho konfliktu. Prožitek druhé světové války ve vzpomínkách obyvatel města Plzně*. Zamerala sa v nej na priebeh a podoby života v okupovanom meste, k čomu jej ako primárny zdroj informácií poslúžili predovšetkým pamäte a spomienky obyvateľov.

Obdobie nacistickej okupácie malo značný dopad aj na umenie, ako vo svojom príspevku *Zavlečené a konfiskované dokumenty ve sbírkách Národní knihovny ČR* priblížila Mgr. Marcela Strouhalová (Ústav historických vied, Univerzita Pardubice/Národní knihovna ČR, Praha). Autorka sa zamerala na československé knihovníctvo, ktoré postupne v niekoľkých etapách utrpelo veľké straty v dôsledku odstraňovania literatúry označenej režimom za nevhodnú. Cieľom príspevku bolo ukázať čiastočné závery projektu Národní knihovny ČR zameranom na osudy zavlečených a konfiskovaných dokumentov počas druhej svetovej vojny. Moderátor Mgr. Peter Kralčák, PhD. v spolupráci s odborným garantom doc. PhDr. Tomášom Koziakom, PhD. otvoril posledný blok tejto sekcie. S mimoriadne zaujímavou a doposiaľ pomerne málo spracovanou témou vystúpil Mgr. Milan Vyhliďal (Katedra histórie, Univerzita Palackého v Olomouci/Univerzita obrany). V príspevku s názvom *Česchoslováci na Military Technical College v Káhire* poukázal na činnosť a zážitky československých expertov pôsobiacich na spomínanej MTC v Káhire, pričom sa vo veľkej miere opierať o výpovede samotných pamätníkov – československých

učiteľov, ktorí na Alexandrijskej univerzite viedli zbrojnú kurzu. Na základe príspevku si poslucháč mohol urobiť lepší obraz o dianí a situácii v Egypte počas prebiehajúcich arabsko-izraelských vojen, či o koexistencii dvoch tak rozdielnych náboženstiev, akými je kresťanstvo a islam. Slovanmi chvály na prednesený príspevok nešetril ani odborný garant bloku.

V dobrom slova zmysle vyčnievali z radu doteraz prezentovaných príspevkov záverečné dva, ktoré dodali tomuto bloku interdisciplinárny charakter. Mimoriadne aktuálnej téme sa venovala Mgr. Alžbeta Szomolaiová (Slovenská akadémia vied – Ústav orientistiky, Bratislava) v príspevku *Islamský štát a šírenie džihádu v Európe. Novodobá vojna v Európe*. Zaoberala sa v ňom takým fenoménom, akým je vznik, vývoj a súčasné fungovanie Islamského štátu. Význam tohto príspevku tkvie v dobrej orientácii v obzvlášť spletitej téme Islamského štátu a ideológie džihádizmu. Posledné slovo patrilo Mgr. Lucii Vávrovej (Katedra sociálnej antropológie, Univerzita Komenského v Bratislave) s príspevkom *Stratégia zvládania vojny na západnej Ukrajine a ich historický kontext*. Hlavným pilierom príspevku bol desaťmesačný antropologický výskum v západoukrajinskom meste Dolyna. Prednášajúca priblížila historický vývoj západnej Ukrajiny a následne sa snažila poukázať na to, aký dopad má vojna odohrávajúca sa vo východnej časti krajiny, na obyvateľov západnej Ukrajiny.

Po diskusii k záverečnému bloku sa v Historickej aule opäť stretli všetci účastníci konferencie, aby si vypočuli jej sumárne zhodnotenie zo strany odborných garantov blokov. Tých potešila každoročne sa zlepšujúca úroveň prednesených príspevkov, ale aj celková atmosféra podujatia. Osobitne garanti blokov venovaných starším dejinám ocenili čoraz väčší záujem doktorandov a mladých historikov o výskum zameraný práve na toto obdobie. Jednotlivé príspevky sa prirodzene odlišovali aj svojou kvalitou. Garanti preto účastníkov upozornili, aby ich posudky nebrali na ľahkú váhu, ale skôr sa zamysleli nad svojim doterajším postupom pri tvorbe prác, poprípade zvažili, akým smerom sa ich výskum bude v budúcnosti uberať. Výčitky sa najčastejšie týkali metodologických základov, ktoré sú fundamentom pre napísanie kvalitnej dizertačnej práce. Názvy niektorých príspevkov nekorešponovali so smerovaním a témou konferencie, preto boli autori vyzvaní na ich dodatočné preformulovanie. Viacerí účastníci mali napriek upozorneniu problém s dodržaním určeného časového intervalu, ktorý často prekračovali. To sa odrzkadlilo v zbytočnom zasahovaní do harmonogramu konferencie. V úplnom závere boli všetci aktívni i pasívni účastníci pozvaní na neformálne stretnutie pri pohári vína.

Ďakovanie za bezproblémový priebeh konferencie patrí celému organizačnému výboru a najmä jeho predsedníčke Mgr. Nikolette Dzurikaninovej. Príspevky, ktoré prejdú recenzným konaním, budú publikované v konferenčnom zborníku.

Mgr. Lukáš Katriňák
FF UPJŠ v Košiciach

„ŠKOLA ZÁKLAD ŽIVOTA...“ : HISTÓRIA ŠKOLSTVA V ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOCH BRATISLAVA 13. – 15. OKTÓBER 2015

Tak ako už posledných pár rokov i túto jeseň zorganizoval Slovenský národný archív vedeckú konferenciu nielen pre archivárov, historikov, ale aj pre širšiu odbornú verejnosť z radov múzejníkov a samozrejme i širokej laickej verejnosti. Tohoročnú tému dostatočne vystihoval názov „Škola základ života...“, avšak podtitul konferencie *História školstva v archívnych dokumentoch* už nikoho nenechal na pochybách.

Termín konferencie od 13. do 15. októbra 2015 sa síce prekrýval s niekoľkými ďalšími vedeckými a odbornými podujatiami, ale záujemcov, či už z radov aktívnych účastníkov alebo poslucháčov, neodradila ani komplikovaná cesta do Slovenského národného archívu, kde sa podujatie tradične konalo.

Pestrý program konferencie, ktorej cieľom bolo prierezovo zmapovať nielen históriu školstva na Slovensku, teda štátne, cirkevné, súkromné školy od najstarších čias až do súčasnosti, ale priblížiť aj riadenie a organizáciu školstva cez riadiace orgány, zákonné úpravy, školský systém, a zároveň oboznámiť i s problematikou špecializovaného školstva, rôznymi významnými osobnosťami z tejto oblasti atď., nakoniec naplnil aj najširšie očakávania organizátorov. Svedčí o tom tiež fakt, že pôvodne dvojdná konferencia musela byť rozšírená na tri nabité rokovacie dni.

V prvý deň, po slávnostnom otvorení rokovania a privítaní prítomných riaditeľom Slovenského národného archívu PhDr. Radoslavom Ragačom, PhD., sa začalo s príspevkami zo staršieho obdobia. Oboznámili sme sa napríklad s vývojom evanjelického školstva v Spišskej Belej a šľachtickej školy v Strážkach od polovice 16. storočia z veľmi zaujímavej prednášky PhDr. Boženy Malovcovej zo Štátneho archívu v Levoči, pobočka Poprad. Fungovanie nižšieho školstva v Uhorsku v 17. a 18. storočí nám priblížila Mgr. Nicol Sipekiová, PhD. z Katedry klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave a jej kolegyňa doc. Mgr. Erika Juríková, PhD. poodhalila dejiny Arcibiskupského gymnázia v Trnave od polovice 19. storočia až do 50. rokov 20. storočia. Aj na túto prednášku neskôr mohla nadviazať prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc. vo svojom príspevku o školstve v Trnave v medzivojnovom období, ale čiastočne i PhDr. Henrieta Žažová, PhD. z Ústavu dejín Trnavskej univerzity v Trnave s prednáškou o Trnavskej univerzite (1635 – 1777) v cestopisnej literatúre. Dlhoročná bývalá nitrianska archivárka Mgr. Šarlota Drahošová zosummarizovala svoje poznatky o školstve v Nitrianskej župe po vydaní zákona v roku 1868, podobne ako PhDr. Eva Vrabcová, bývalá pracovníčka Slovenského národného archívu, ktorá prezentovala školstvo v Seredi od roku 1945. Tento príspevok vhodne doplnil aj koreferát vedúcej Mestského múzea v Seredi pani Márie Dikovej. Poobedňajší program už patril najmä vysokému školstvu, konkrétne prvej evanjelickej vysokej škole v Uhorsku - Prešovskému kolégiu v prednáške prof. PhDr. Petra Kónyu, PhD., a hlavne Univerzite Komenského v Bratislave v troch rôznych príspevkoch.

Vyvrcholením prvého dňa konferencie bola prezentácia najnovšieho zborníka z dielne Slovenského národného archívu pod názvom *Remeslo má zlaté dno. Cechy, živnosti, manufaktúry a továrne v dejinách Slovenska*. Zborník, pochádzajúci z rovnomennej konferencie usporiadanej na jeseň 2014, uviedol do života riaditeľ Slovenského národného archívu spolu s predstaviteľmi firmy Tender media group, s. r. o., ktorá sa finančne podieľala na jeho vydaní. Okrem tejto milej povinnosti mali všetci zúčastnení aj príležitosť lepšie sa spoznať pri čaši vína.

Druhý deň konferencie otvoril v stredu 14. októbra 2015 blok venovaný osobnostiam školstva na Slovensku. Ako prvá vystúpila Mgr. Angela Škovierová, PhD. z Univerzitnej knižnice v Bratislave s prednáškou o postavení učiteľa na prelome 16. a 17. storočia z pohľadu slovenského vzdelanca Ondreja Rochotského. PhDr. Vladimír Michalička, CSc. z Múzea školstva a pedagogiky v Bratislave predstavil obraz slovenského pedagóga Ludovíta Bakoša a PhDr. Lubica Kázmerová, CSc. z Historického ústavu SAV prezentovala politicko-organizačnú činnosť Antona Štefánka. Časť venovanú osobnostiam školstva uzavrela Mgr. Judita Szekeresová Kováčsová zo Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa s príspevkom o osobnosti Jozefa Hüttnera. V ďalšej časti mali prítomní možnosť dozvedieť sa niečo o špecializovanom školstve, či už živnostníckom z prednášky doc. Ing. Jozefa Jasenáka, PhD. zo Slovenskej živnostenskej komory, alebo vojenskom školstve v prednáške Mgr. Zuzany Šutarikovej z Vojenského historického archívu. Nemenej zaujímavý bol príspevok o rusínskom/ukrajinskom školstve od českého kolegu Mgr. Dalibora Státníka zo Státního okresného archívu v Mělníku, či o histórii slovenského školstva na jazykových ostrovoch v Maďarsku prednesený Dr. Máriou Žilákovou z Univerzity J. Selyeho v Komárne. Veľmi aktuálne podnety priniesla prednáška Mgr. Márie Novosádovej, PhD. zo Štátneho archívu v Prešove, pobočka Humenné o vzdelávaní Rómov v medzivojnovom a povojnovom období. Posledný blok druhého rokovacieho dňa patril hlavne dokumentom ako prameňom k dejinám školstva, keď Mgr. Rastislav Molda, PhD. zo Slovenského historického ústavu MS predniesol príspevok o motivačných príhovoroch pedagógov a študentov v 19. storočí, potom pracovníčky Univerzitnej knižnice Mgr. Branislava Svobodová a Mgr. Zlatica Pytlová o potenciáli výročných správ pre výskum škôl v období rokov 1701 – 1953. Na záver Mgr. Miroslava Slezáková, PhD. z Múzea školstva a pedagogiky v Bratislave predstavila ich listinný fond.

Tradičnou súčasťou konferencie Slovenského národného archívu býva aj exkurzia, tentoraz tematicky do Múzea školstva a pedagogiky v Bratislave, kde nám kolegovia predstavili nielen svoje múzeum, ale aj niečo zo zákulisia zbierkového fondu. Druhá časť exkurzie bola aj napriek nepriaznivému počasiu nasmerovaná do pohraničného územia Petržalky, kde sme mohli navštíviť Vojenský cintorín, ktorý tu vznikol počas 1. svetovej vojny v roku 1916 ako doplnok vojenského lazaretu. Táto časť exkurzie bola spojená aj s návštevou Pechotného zrubu B-Z-8 „Hrbitov“, ktorý je najväčším a najsilnejšie vybrojeným ťažkým objektom v Bratislave.

Záverečný deň konferencie otvoril Mgr. Martin Garek, PhD. z Trnavskej univerzity s prednáškou o školstve v inkorporovaných obciach hornej Oravy a s rovnakou témou, avšak pre územie severného

Spiša, sa predstavila PhDr. Milica Majeríková-Molitoris, PhD. zo Spolku Slovákov v Poľsku. Ďalšími zaujímavými bodmi programu boli určite aj viaceré prednášky venované osvete, spolkowej činnosti a úlohám spolkov pri výchove a vzdelávaní obyvateľstva, s ktorými vystúpila napríklad Mgr. Terézia Šprochová z Katedry etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, či Mgr. Kristína Majerová, PhD. z Ústredného archívu SAV. Úlohe Živeny vo výchove a vzdelávaní žien mal byť venovaný príspevok Mgr. Jany Kafúnovej zo Slovenského národného archívu, avšak ako jediný z programu konferencie vypadol a bude uverejnený až v pripravovanom zborníku. Záverečné slovo dostal tiež zamestnanec Slovenského národného archívu, reštaurátor Ivan Galamboš, ktorý nielen slovom, ale aj vizuálne predstavil prítomným odborný vývoj konzervačného pracoviska a neskôr reštaurátorského ateliéru Slovenského národného archívu.

Záverečnú diskusiu obohatili ešte dva krátke koreferáty a napoludnie sa najvytrvalejší poslucháči, ktorí vydržali až do konca konferencie, rozišli s príslubom, že nielen organizátori, ale najmä všetci prednášajúci urobia maximum pre to, aby sme už v prvom polroku 2016 mohli čítať recenziu na zborník z konferencie „*Škola základ života...*“, *História školstva v archívnych dokumentoch*.

Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
Slovenský národný archív

INÍ V NAŠICH RODINÁCH : PRAMENE A MOŽNOSTI ICH GENEALOGICKÉHO BÁDANIA MARTIN 28. – 29. OKTÓBER 2015

V dňoch 28. – 29. októbra 2015 sa uskutočnila v priestoroch Slovenskej národnej knižnice konferencia *Iní v našich rodinách. Pramene a možnosti ich genealogického bádania*, ktorú spoločne zorganizovali Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Národný biografický ústav a Slovenský národný archív. Nadväzovala tak na tradíciu jesenných konferencií venovaných genealogickému výskumu. Podľa slov hlavného organizátora konferencie Milana Šišmiša: „*V posledných rokoch sa na Slovenskú genealogicko-heraldickú spoločnosť v Martine častejšie obracali záujemcovia, túžiaci vedieť viac o predkoch, o ktorých sa v rodine veľa nevedelo alebo nehovorilo.*“ Tak vznikla téma konferencie *Iní v našich rodinách*, venovaná sirotám, nemanželským deťom, delikventom či iným „iným“ v našich rodinách.

Stretli sa tu historici, archivári, sociológovia, genetici, právnici i psychológovia z rôznych kútov Slovenska a aj zahraničia, aby predniesli svoje príspevky a hovorili a diskutovali o tom, či vôbec a kde hľadať údaje o problematizovaných predkoch, do akej miery a za akých podmienok ich zverejňovať. Téma konferencie bola do určitej miery chúlolistivá, „tí iní“ bývajú často prehladaní, úmyselne zamlčovaní prípadne tabuizovaní a výskum s nimi spojený sa často vymyká z bežných noriem a základov vedeckého výskumu. Pre niekoho môžu byť informácie o nich normálne, pre niekoho úsmevné, kým často môžu pôsobiť ako bremeno, aj pre nasledujúce generácie.

Prvým vystupujúcim konferencie bol Radoslav Ragač, ktorý na príklade *Evidencie vojenskej invalidovne v Trnave v období napoleonských vojen*, priblížil možnosti tohto výskumu v Slovenskom národnom archíve a na jednotlivých príkladoch ukázal fungovanie invalidovne a život ľudí v nej v období napoleonských vojen. Ragač prečítal aj príspevok Ivany Červenkovej príspevkom *Sirotská agenda na cisárskych panstvách (Holič a Šaštín)*, na ktorý plynule nadviazala Oľga Kvasnicová príspevkom *Sirotky, nemanželské deti a slobodné matky v archívnych dokumentoch*, ktoré nám poukázali na dobové dokumenty a ťažké životné osudy sirot, nemanželských detí a slobodných matiek v minulosti. Z vystúpení vyplynulo, že sirotky či deti rodiace sa mimo manželských zväzkov neboli u nás v minulosti zriedkavosťou a to ako na vidieku, tak aj v mestách.

Druhý blok otvoril svojim vystúpením Martin Bartoš, ktorý príspevkom *Mikuláš a Jozefína Forgáčovci – o príčinách a dôsledkoch rozpadu jedného aristokratického manželstva* mierne dlhým a trošku „bulvárnym“ spôsobom poukázal na nezriedkavé pomery v urodzených a významných rodinách, v tomto prípade na príklade manželstva Forgáčovcov. Rôzne excesy sa nevyhli ani šľachtickému prostrediu, preto aj údaje v publikovaných rodokmeňoch týchto osôb či rodín treba niekedy brať s rezervou.

Ďalší príspevok mal Ján Golian, zaujal už originálnym názvom „*U Detvanov povstala nemravnosť veľká.*“ *O (ne)manželských deťoch jednej slovenskej farnosti*. Golian veľmi pútavým spôsobom priblížil

na príklade detvianskej farnosti cirkevné a morálne pomery vtedajšieho Slovenska. Najvypuklejším problémom bol novozavedená vojenská prezenčná služba, na ktorú nastupovali mladí 21-roční chlapci, ktorí sa v tej dobe už zvykli v tom veku ženiť a zakladať si rodiny. Práve kvôli vojenskej prezenčnej službe sa nemohli oženiť, vzťahy však samozrejme mali, ale vo vtedajšej spoločnosti boli vnímané a označované ako konkubináty. Z týchto vzťahov vznikalo aj potomstvo, ktoré muselo niesť stigmu ne-manželských detí. Golian spomína aj kuriozity, keď niektoré z týchto vzťahov boli dodatočne „legalizované“ po určitom čase, napr. rómska rodina Berkyovcov s desiatimi deťmi sa vzali po tridsiatich rokoch spolužitia.

Na Goliana nadviazala Šarlota Drahošová príspevkom *Zákonné i nezákonné vybočenia osôb v živote a ich odraz v cirkevných matrikách*, kde sprostredkovala rôzne vybočenia zo spoločensky tolerovaných noriem vtedajšej doby. Doobedňajší program prvého dňa konferencie ukončil príspevok Petra Keresteša *Delikventi v našich rodinách – pramene k ich výskumu*, ktorý sa venoval problematike nezákonného, zločinného konania niektorých osôb a dostupným prameňom a možnostiam ich bližšieho výskumu.

Marta Kamasová porozprávala *Ako pobyt v Rusku zmenil život Jána K. a jeho rodiny*. Išlo o pútavý príbeh Jána Kvanku z Drženíc, hodinára a zlatníka pôsobiaceho v Leviciach a Tisovci, ktorý v roku 1914 narukoval do prvej svetovej vojny. Ešte v tom istom roku padol do zajatia v Rusku, v ktorom strávil sedem rokov. Počas celej tejto doby jeho manželka Mária nedostala o ňom žiadnu správu. Z ruského zajatia sa vrátil do Levíc až v roku 1921 s Matronou Bulašovou, s ktorou sa počas zajatia v Ťurmeni oženil. Prvé manželstvo bolo zrušené až v roku 1923 a Ján sa druhýkrát právoplatne oženil v Leviciach v roku 1934, keď Matrona vážne ochorela. Na ďalší rok zomrela. Aj takéto príbehy prinášal život.

Program prednášok doplnili aktuálne informácie na tému *Najnovšie aktivity v oblasti genealógie v Bratislave* od Frederika Federmayera a informácie o produkcii časopisu WOCH – ročenky pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy, ktorého je editorom a ktorý vydáva Bratislavský okrásľovacia spolok.

Prvý deň konferencie spestrila aj veľmi milá udalosť. Pri príležitosti významných životných jubileí boli významným slovenským genealógom M. Novákovi a V. Kiššovi odovzdané poďakovania za ich činnosť. Profesor Novák oslavoval 85 rokov, Viliamovi Kiššovi, ako najstaršiemu členovi Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti sa blahoželalo na prahu jeho stých narodenín. Profesor Novák nám povedal, že ho program tohtoročnej konferencie veľmi potešil a v krátkom príspevku priznal svoju slabosť voči svojim „iným“ študentom, hlavne s určitým telesným postihnutím, ktorí však zväčša vynikali študijným úsilím a výsledkami. Program prvého dňa ukončilo premietanie filmu Jara Vojteka *Deti a spoločenské stretnutie účastníkov podujatia*.

Druhý deň konferencie Peter Varga predstavil *Ochranu osobnosti v kontexte historického výskumu*. Vladimír Ferák sa do hĺbky pozrel na *Možnosti určenia genetickej príbuznosti v minulosti a v súčasnosti*. Práve tieto dva príspevky vzbudili značnú pozornosť a vyvolali podnetnú a obsiahlu diskusiu. Na úplný záver prednáškovej časti konferencie porozprávala Hana Ščibranyová *Čo prinášajú rodinné rekonštrukcie*. Účastníci konferencie sa potom zúčastnili prehliadky pracovísk Konzervačného a digitalizačného centra Slovenskej národnej knižnice vo Vrútkach.

Podľa M. Šišmiša: „*Konferencia pootvorila dvere do „trinástej komnaty“ „hriechov“, tabuizovaných príbehov aj škandálov našich predkov. Podobných, aké sprevádzajú naše rodiny i dnes. Mnohé z nich by sme azda radi z vlastnej či rodinnej minulosti radšej vymazali. Bez ich poznania, pochopenia, by sme však nepostúpili ďalej. V diskusii, ktosi z prítomných povedal: čo nemôžeš zmeniť, prijmi, avšak čo môžeš zmeniť, zmeň. Buď zmenou, ktorú chceš vidieť. Niečo na tom zrejme bude. Vyberme zo svojej minulosti to lepšie a na tom postavme svoju prítomnosť. I budúcnosť tých, čo prídu po nás. Možno práve toto bol odkaz spomínanej konferencie.*“

Téma konferencie mala veľký úspech, slušnú odozvu a ostáva sa len tešiť, akú zaujímavú tému nám pripravia organizátori na budúci rok.

Mgr. Roland Valko, PhD.
Slovenská národná knižnica v Martine

POZNÁVANIE DEJÍN SLOVENSKA : PRAMENE, METÓDY A POZNATKY (PREZENTÁCIA PUBLIKÁCIE)
KOŠICE 11. NOVEMBER 2015

Dňa 11. novembra 2015 sa v priestoroch Kultúrno-vzdelávacieho centra Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach uskutočnila prezentácia zborníka *Poznávanie dejín Slovenska : pramene, metódy a poznatky*. Publikácia je výstupom z rovnomennej konferencie konanej 25. septembra 2013 na počesť 80. narodenín prof. PhDr. Ferdinanda Uličného, DrSc. Zostavovateľmi zborníka sú Mgr. Marcela Domenová, PhD. z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a Mgr. Drahoslav Magdoško, PhD. z Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Na prezentácii predstavili zborník samotní zostavovatelia a pozvanie prijal aj prof. Ferdinand Uličný. V úvode Drahoslav Magdoško predstavil osobnosť prof. Uličného. Okrem základných životopisných údajov priblížil jeho profesijné pôsobenie, vedecko-výskumnú a publikačnú činnosť. Predstavil čomu sa profesor vo svojom výskume venoval a vyzdvihol jeho pôsobenie v oblasti archívnicva a urbánnych dejín. Hoci je pán profesor od roku 2012 na dôchodku, naďalej je veľmi aktívny v publikačnej činnosti a prednedávnom mu vyšli dve monografie – *Dejiny Liptova v stredoveku a novoveku* a *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*.

Po úvodnom predstavení nasledovala prezentácia zborníka. Drahoslav Magdoško pripomenul, že publikácia vyšla ako pripomenutie jubilea prof. Uličného pre poďakovanie a vzdanie úcty jeho celoživotnej práci. Na tieto slová reagoval pán profesor, ktorý poďakoval za možnosť stretnutia, kde mohol porozprávať o svojej tvorbe. Potešila ho iniciatíva vzniku predkladanej publikácie, do ktorej prispeli textami jeho kolegovia, známi, študenti a doktorandi. Samotný profesor napísal do zborníka úvodný príhovor, ako jeho „vyznanie“ prečo sa stal archivarom a historikom a popísal vzťah k týmto odborom. V rovnakom duchu sa prihovoril aj prítomným hosťom na prezentácii, keď porozprával o svojej inšpirácii k ľudským dejinám, o svojich začiatkoch, pôsobení v prešovskom archíve a taktiež o vzniku publikácie *Dejiny osídlenia Šariša*.

Po príhovoroch nasledovala krátka diskusia, v ktorej profesor porozprával o záľube v lyžovaní a o svojich nových výskumných aktivitách. Na záver Drahoslav Magdoško poďakoval všetkým prítomným za účasť, predovšetkým spoluzostavovateľke Marcelle Domenovej a prof. Ferdinandovi Uličnému. Počas celého stretnutia prebiehala v pozadí prezentácia s ukážkami zo zborníka. Po skončení bolo možné zakúpiť prezentovaný zborník a nechať si ho podpísať u pána profesora.

Mgr. Nikoleta Dzurikaninová
FF UPJŠ v Košiciach

RECENZIE

REVIEWS

GRULICH, JOSEF. *MIGRACE MĚSTSKÉHO A VESNICKÉHO OBYVATELSTVA. FARNOST ČESKÉ BUDĚJOVICE 1750 – 1824.* (MONOGRAPHIA HISTORICA, EDITIO UNIVERSITATIS MERIDIONALIS, VOLUMEN 13). ČESKÉ BUDĚJOVICE : JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH, 2013, 392 S. ISBN 978-80-7394-374-5.

Meno Josef Grulich nie je pre čitateľa odbornej historickej literatúry snáď už ani v našom slovenskom prostredí úplnou neznámou. Docent Juhočeskej univerzity v Českých Budějoviciach je už niekoľko rokov etablovaným historikom českého novoveku, zameraný na badanie kultúrnych dejín, dejín každodennosti a historickej demografie. Už ako autor niekoľkých desiatok štúdií a prvej monografie¹ sa spolupodieľal na syntetických dejinách českého novoveku.² Po piatich rokoch pripravil pre odbornú verejnosť a pre záujemcov ďalšiu pútavú publikáciu o dejinách obyvateľstva z južných Čiech, ktorú v roku 2009 predložil a úspešne obhájil ako habilitačnú prácu. V jej knižnom prevedení bola téma rozdelená do piatich kapitol, ktoré sú završené sumarizujúcim záverom.

Otázky ktoré si autor kládol a na základe ktorých bola vystavaná kostra práce, boli zodpovedané heuristickým štúdiom záznamov z cirkevných matrik analyzovanej katolíckej farnosti v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia. V úvode publikácie Grulich vymedzil teoretické prístupy skúmania migrácie populácií v minulosti ľudských dejín. Ide o tému, ktorá sa dnes skloňuje na starom kontinente v mnohých ohľadoch a viac či menej bola aktuálnou počas celého novoveku. Autorom boli popisované príčiny migrácie, ktoré boli v západoeurópskom type rodiny spôsobované hlavne systémom dedenia, ktorý zabezpečoval nárok na usadlosť a rodičovský majetok len jednému z detí. Tie ostatné si spravidla hľadali spôsob obživy za hranicami svojho rodiska. Geografický pohyb obyvateľstva tak prinášal aj kultúrny dopad na život obyvateľstva, ktorý kulminoval do akulturácie a čas od času sa takto podmienené osudy priviedli jednotlivcov medzi sociálne marginalizované skupiny spoločnosti. V úvodných častiach monografie autor

predstavuje aj príklady dobrovoľnej migrácie, najčastejšie spojenej s nájdením manželského partnera žijúceho mimo rodiska, s čím sa v spoločnosti objavovali procesy naturalizácie a asimilácie ústiace do trvalej migrácie.

Grulich na problematiku aplikoval globálnejší pohľad, čím sa snažil odkryť príčiny, priebeh a dopad migračných procesov v Južných Čechách aj prostredníctvom teoretických prístupov západnej, hlavne germanofónnej odbornej literatúry. Za univerzálny prístup, vzťahujúci sa na takmer každú vlnu migrácie, možno podľa jeho slov považovať teóriu *push-pull* z dielne Clifforda J. Jansena.³ Jej základný princíp hovorí o tom, že pri každom mechanickom pohybe obyvateľstva možno nájsť jeho priame príčiny v spoločnosti. Touto cestou sa vybral aj autor publikácie, pričom popri solídne predstavenej plejáde ďalších teoretických prístupov skúmania migračných posunov, teória „*tlak-tah*“ prezentovala hlavnú líniu skúmania migrácie osôb žijúcich v českobudějovickej farnosti.

Hlavným cieľom autora bolo skúmanie migračných procesov v meste České Budějovice a v jeho vidieckom okolí na základe excerpcie matričných záznamov farnosti v predstavených rokoch. Ako sám uvádza, databázu, realizovanú z jednotlivých údajov z matrik, vytváral počas troch rokov a zaevidoval do nej vyše 30 000 matričných zápisov. Grulich spočiatku načrtnol populačný vývoj farnosti, v ktorej skúmal migračné pohyby. Prezentoval syntetické procesy ovplyvňujúce život celej populácie, venoval pozornosť výnimočným udalostiam (hladomory, pokles natality, úmrtnostné krízy, epidemiologické vlny) determinujúcim mechanický pohyb obyvateľov Českých Budějovic. Celú interpretáciu problematiky autor prezentoval v komparácii urbárneho a rurálneho prostredia farnosti. V nich nachádzal rozdielne znaky populácie hlavne v pomere prirodzenej plodnosti, narodení nemanželských detí a podiele detskej úmrtnosti.

Po demografickej charakteristike farnosti sa čitateľ knihy dostáva k samotnému jadrú, k analýze migračných procesov skúmaného obyvateľstva. Keďže tieto javy boli skúmané na základe cirkevných matrik, autor si za úlohu, nielen správne, ale aj úspešne, zafinancoval prechod z kvantitatívnej roviny do kvalitatívnej. Z množstva anonymných matričných záznamov si

1 GRULICH, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Jihu Čech v 16. až 18. století.* České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2009, 475 s.

2 BŮŽEK, Václav a kol. *Společnost českých zemí v raném novověku.* Praha : NLN, 2010, 1056 s.

3 JANSEN, Clifford J. Some Sociological Aspects of Migration. In: JACKSON, John A. (Ed.). *Migration.* London : Cambridge, 1969, s. 60-73.

vyčleňoval konkrétne údaje, ktoré hovorili o zmene geografickej lokality u konkrétnych členov skúmanej spoločnosti. Sťahovali sa jednak ľudia žijúci v rámci farnosti, teda z jednej časti, spravidla z predmestia či vidieka sa sťahovali do mesta České Budějovice. V práci boli teda analyzované matriky pokrstených, konkrétne zápisy odkiaľ pochádzal jeden či obaja rodičia a matriky pochovaných, teda informácie o pôvode zosnulého.

Autor sa v rámci vnútornej migrácie venoval pohybu obyvateľstva aj na základe profesijnej skladby obyvateľstva. Zatiaľ čo „klasicky“ mobilita roľníckeho obyvateľstva nebola príliš vysoká, existovali profesie, ktoré sa vyznačovali pravidelným a hlavne vzdialeným vysťahovaním. Medzi ne patrili napríklad mlynári, ktorých špecifické remeslo a schopnosti predstavovali žiadané kvality, o ktoré bol eminentný záujem neraz v ďalekých lokalitách. Častokrát pochádzali z tradičných rodín, v ktorých sa remeslo a odbornosť generácie tradovali a len veľmi zriedka zostávali pracovať a žiť viacerí bratia – mlynári vo svojom rodisku.

Vo výskume boli tematizované aj menej frekvencované témy, pre ktoré vznikali v skúmanom období len obmedzené pramene. Medzi ne patrila mobilita slobodných matiek, z ktorých až pätina pred narodením svojho nemanželského dieťaťa opustila svoje bydlisko. Autorova sonda však nepotvrdila všeobecne zaužívaný trend, že slobodná matka odchádzala z vidieka do mesta, kde sa snažila svoj „prehrešok“ voči morálke utajiť. Vo farnosti odchádzali ženy porodiť svoje nemanželské deti spravidla zo svojej rodnej dediny, do inej menšej obce, zriedkavejšie odchádzali na predmestie Budějovic a iba najmenšia skupina z nich sa rozhodla odísť do samotného centra regiónu. Toto zistenie búra predstavy o správaní sa obyvateľov, čím sa zvýrazňuje nielen samotná populácia, ale aj význam interpretovaných zistení.

Na južné Čechy prichádzali obyvatelia aj spoza hraníc, pri svojej púti neraz prekonali niekoľko sto kilometrovú cestu. Do farnosti prichádzalo nečeské obyvateľstvo hlavne z nemeckých jazykových oblastí, spomedzi ktorých prichádzali hlavne prisťahovalci z Dolného Rakúska a Bavorska. Imigranti prichádzajúci z nášho územia, resp. z Uhorska predstavovali v Českých Budějoviach len okrajovú skupinu. V meste sa najčastejšie objavovali prišielci zo zahraničia ako tovariši súkenníckych, drevárskych, kožušnicových a obuvníckych dielní. Do regiónu však zavítali aj jednotlivci exotického pôvodu. Takýmto bol príslušník rakúskej armády Jean Baptist Gaillot

de Langlade, ktorý sa narodil na ostrove Haiti. Okrem vojakov prichádzali zo vzdialenejších krajov aj kočovní herci či osoby, ktorých zamestnanie sme už nepoznali a v Budějoviach sa objavili ako žobráci a tuláci.

Cestovanie a sťahovanie bolo v druhej polovici 18. storočia výrazne limitované nevoľníctvom, avšak jeho úradným zrušením a postupným zavádzaním do praxe sa v českých krajinách vytvorili podmienky pre častejšiu migráciu. Prípadová sonda Josefa Grulichy otvára veľmi zaujímavú kapitolu zo života obyvateľstva, pre ktoré stále chýbajú syntetizujúce závery. Výber lokality, ktorej sa autor venoval, reflektoval mestské aj vidiecke prostredie, pričom sa mu podarilo doviesť svoje závery aj ku vzájomnej komparácii oboch prostredí. Na škodu veci je, že Grulich pre skúmané obdobie nemohol využiť kvalitnejšie pramene, ktoré by priamočiaro hovorili o zmene geografickej príslušnosti obyvateľov. Hoci bola využitá konškripcia z roku 1754 či závery Tereziánskeho urbáru, viac by k téme mohlo povedať Jozefínske sčítanie ľudu, alebo parciálne cenzy na úrovni menších územných celkov. I napriek tomu sa autorovi podarilo využiť svoj dlhoročný výskum populácie, pričom pripravil tematicky a štylisticky autonómny celok. Ten môže byť zaujímavý nielen pre odbornú, ale aj pre laickú verejnosť. Práve tej sa téma a závery môžu ľahšie „tráviť“ aj vďaka bohatej grafickej (tabuľky a grafy) a obrazovej časti práce. Je veľmi dobré, že práca priniesla v niektorých ohľadoch aj zaujímavé či prekvapujúce závery, s čím sa niekedy pri podobných témach nestretávame. Preto monografia J. Grulichy môže byť inovatívnou, hlavne vďaka popísaným javom, ktoré sa vymykajú „mainstreamu“ popísaným západoeurópskou vedou. Aj to môže byť dôkazom, že hoci na ľudské osudy v minulosti mohli vplývať zdanlivo konštantné podmienky a prostredie rovnako, ale konečný dôsledok bol vždy špecifický a originálny, koniec koncov tak, ako je to aj v našom živote.

Mgr. Ján Golian, PhD.
Slovenská národná knižnica, Martin

ANOTÁCIE

ANNOVAIONN

PETRANSKÁ, DARINA. *VELA SI NÁŠ KOSTOL PAMÄTÄ : SPRIEVODCA PO KOSTOLE SV. MIKULÁŠA – 500. VÝROČIE*. PREŠOV : VYDAVATELSTVO ANNA NAGYOVÁ, 2015, 95 S. ISBN 9788097102791.

500. výročie výstavby Kostola sv. Mikuláša v Prešove sa stalo podnetom k vydaniu podrobného sprievodcu po ňom. PhDr. Darina Petranská je propagátorkou dejín prešovských pamiatok a dlhoročnou pracovníčkou v oblasti pamiatkovej starostlivosti. Za podpory dekana farnosti pripravila pútavú publikáciu o tejto prešovskej dominante. Už v roku 2010 vydala publikáciu *Prešovská Kalvária* a tiež dva zväzky populárneho *Objavovania Prešova* (2009 a 2013).

Kostol sv. Mikuláša je dominantou prešovskej Hlavnej ulice. Nahradil starší sakrálny objekt, stojaci na rovnakom mieste absorbujúc časť jeho hmoty. Do finálnej podoby sa dostal v rokoch 1502 – 1515. Po úpravách na konci 18. storočia a hlavne po veľkom požiari v roku 1887 sa dostal do podoby, v akej ho poznáme dnes. Knihu otvára i uzatvára séria historických fotografií, z ktorých niektoré neboli doposiaľ publikované. Autorka ich dopĺňa poznámkami, ktoré ich lokalizujú, prípadne poukazujú na zaujímavé detaily, či už nestávajúce prvky. Samotný sprievodca obsahuje opisy a vysvetlenia k jednotlivým oltárom, kazateľnici, krstiteľnici, víťaznému oblúku, maľbám, organom, vitrážam a zvonom. Pripojené sú aktuálne fotografie, nákresy a plány kostola. Autorka sa venuje rôznym detailom týkajúcim sa chrámu, napríklad existencii cintorína s oplotením okolo kostola, zrušeným v roku 1823, sakristiou na južnej strane zbúranou v roku 1940 alebo rekviráciou zvonov počas prvej svetovej vojny a ich postupným doplnaním v neskoršom období.

Darina Petranská zúročila svoje znalosti a priniesla na trh vkusnú knihu, graficky na vysokej úrovni, ktorá spĺňa nielen kritériá populárneho sprievodcu po pamiatke, ale aj odbornej publikácie. Nechýbajú odkazy na archívne dokumenty a literatúru. V poslednej dobe totiž vyšlo viacero publikácií o Prešove, ktoré sú prvoplánové, neprinášajú nič nové a sú zmarenými prostriedkami, napr. obrázková knižka Martina Dudáša *Mesto Prešov v minulosti a dnes*. (Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2014). Naopak *Sprievodca po Kostole sv. Mikuláša* je dôstojným pripomenutím polmiléniového jubilea a ďalšou vydarenou publikáciou z pera Dariny Petranskej.

PhDr. Richard Pavlovič, PhD.
Štátny archív v Košiciach

FEDERMAYER, FREDERIK (ED.). *WOCH : ROČENKA PRE GENEALÓGIU A REGIONÁLNE DEJINY BRATISLAVY*. BRATISLAVA : BRATISLAVSKÝ OKRÁŠĽOVACÍ SPOLOK, 2014, 90 S. ISBN 978-80-971577-1-5.

V nadväznosti na prvé číslo ročenky Woch sa autorskému kolektívu pod vedením docenta Federmayera a za aktívneho pričinenia Bratislavského okrásľovacieho spolku podarilo v roku 2014 vydať jej pokračovanie. Ročenka opäť upúta rozmanitosťou tém, ich časový rámeč by sa dal zasadiť do obdobia 16. – 20. storočia. Autori pri výbere tém kládli dôraz na biograficko-genealogické štúdie, ktoré tvoria štyri z celkovo sedem príspevkov.

Úvodnou štúdiou je podrobná genealogická sonda o rode Vedrödy pôvodom z Voderád. Príslušníkov rodu sa podarilo identifikovať v Trnave a na prelome 17. a 18. storočia sa uchýlili i v metropole Uhorska. Ako najvýraznejšiu osobnosť rodu sa autorovi Egonovi Vedrödymu podarilo identifikovať bratislavského mincmajstra Pavla Vedrödyho (†1735). Ten bol v doterajšej numizmatickej, ale celkovo i historickej spisbe len málo prebádanou osobnosťou a to i napriek skutočnosti, že vo svojom odbore patrila naozaj k významným odborníkom a osobnostiam. Podobne bolo takmer neznáme aj erbové znamenie rodu, pričom výskum preukázal, že spojitost' na základe obsahu erbu by mohol mať rod s Kibelovcami – trnavským lekárnickým a obchodníckym rodom. Štúdia ponúka čitateľovi pohľad aj na príbuzenstvo bratislavského mincmajstra, jeho majetkové pomery a profesionálnu kariéru.

Genealogicko-biografický medailón prešorského prepošta Žigmunda Zongora je obsahom nasledujúcej štúdie. Autori (F. Federmayer – I. Kušniráková) zreteľne preukázali, že Ž. Zongor aj napriek nie dlhému pôsobeniu vo funkcii prepošta bratislavskej kapituly (1655 – 1658) mal podstatný podiel na skonsolidovaní pomerov v tejto významnej cirkevnej ustanovizni. Čitateľ sa v pútavom príspevku dozvie nielen informácie z jeho života a kariérneho postupu, ale i z osudov širšieho príbuzenstva. Viacerí Žigmundovi príbuzní zastávali významné posty v šľachtickej správe, pôsobili na dvoroch popredných cirkevných predstaviteľov a niektorým sa podarilo presadiť i v kráľovských službách. Podstatné informácie zo Žigmundovho života sa autorom podarilo získať z jeho testamentu.

Aj nasledujúci príspevok má genealogicko-biografický charakter a týka sa Jána Záluského zo Zálužia v Trenčianskej stolici. Ten patril vo svojej dobe (16. storočie) k elitnej vrstve kariérnych úradníkov najdôležitejších kráľovských úradov vo vtedajšej metropole Uhorska (predstavený Malej kráľovskej kancelárie, tajomník Miestodržiteľa). Popri vcelku detailnom opise jeho profesionálnej kariéry čitateľ nájde v príspevku aj zmienku o jeho ekonomickom zázemí a erbomom znamení.

Dejiny Bratislavy cez náhľad na jej dominantu – Bratislavský hrad zobrazený na portrétoch v zbierkach Slovenského národného múzea – Múzea Červený Kameň (SNM-MČK) prezentuje vo svojom príspevku magister Jozef Tihányi. Zameral sa na málo využívaný ikonografický prameň topografického bádania, ktorý dotvára celkovú mozaiku o danom objekte, ako aj osobe, s ktorou je spájaný. Blížšie popísal a identifikoval tri takéto portréty obsahujúce vyobrazenia Bratislavského hradu.

Doktorand SAV, magister Tomáš Králik na príklade rehole sv. Alžbety pútavým a i pre laika zrozumiteľným spôsobom v nasledujúcom príspevku priblížil „reholný život“ a pôsobenie rádomových sestier v nemocničných zariadeniach v počiatkoch vlády komunistického režimu (1948 – 1953). Svoje tvrdenia i historické fakty podoprel relevantnou literatúrou i hlbším archívnym výskumom. Vďaka tomu sa na svetlo dostalo viacero doposiaľ neznámych faktov a skutočností o zasvätenom živote v pohnutých rokoch, tiež o vopred plánovaných akciách komunistického režimu voči rádomovým komunitám, ale aj o nezastupiteľnej úlohe reholí vo vtedajšom nemocničnom systéme.

Autor ďalšieho príspevku čerpá informácie o Bratislave v období napoleonských vojen z denníkov Josepha Carla Rosenbauma, ktorý naposledy pôsobil ako tajomník grófa Karola Esterházyho. Ten počas života niekoľkokrát navštívil Bratislavu a blízke okolie. V zachovaných denníkoch je o tom deväť obsahom zaujímavých záznamov. Týkajú sa významných návštev, ťažení napoleonských vojakov, predstavení mestského divadla, kaviarní i význačných stavieb.

Posledná štúdia predstavuje hodnotný príspevok k heraldike mestských elít. Téma mestských elít ako takých je v slovenskej i zahraničnej historickej spisbe veľmi aktuálna. Štúdií, ktoré by reflektovali na heraldické témy vo vzťahu k tejto „kaste“, je na Slovensku málo, o to viac hodnotný je príspevok docenta Federmayera, ktorý vychádza zo systematického sfragistického výskumu.

V príspevku nájdeme heraldické doklady nielen k richtárovi Michalovi Kleeovi († okolo 1558), ale i k ďalším prešporským patricijom 16. storočia. Na Michalovom znamení však autor dokladá akúsi kontinuitu jeho meštianskeho znaku v jeho novom šľachtickom erbe.

Priestor v závere druhého čísla ročenky Woch patrí trom recenzovaným prácam, ktoré týmto spôsobom redakcia predmetného čísla upriamuje do pozornosti čitateľov. Nechýba ani zoznam prednášok z cyklu Prešporské večery na rok 2014 organizovaných Bratislavským okrášľovacím spolkom. Každý z príspevkov má cudzojazyčné (nemecké) resumé. Záverom vyzdvihujeme vysokú obsahovú i grafickú úroveň ročenky, na ktorej sa podieľal kolektív renomovaných odborníkov z domácich i zahraničných vedeckých inštitúcií. Zároveň veríme, že tradícia periodika, ktoré bolo založené len nedávno, pretrvá ešte dlhú dobu a to aj vďaka záujmu a podpore jeho čitateľov.

Mgr. Peter Brindza, PhD.

Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín

ČERVENKA, JURAJ. HABSBUŘŤÍ ORLI 1 : RAKOUSKO-UHERSKÉ LETECTVO, JEHO ESA A PROTIVNÍCI V LETECH 1914 – 1918. PRAHA : NAKLADATELSTVÍ MGR. FRANTIŠEK KUNÍK - CESKYCESTOVATEL.CZ, 2015, 256 S. ISBN 978-80-87657-10-2.

Počiatky motorového lietania sú spojené so snahou človeka prekonať hranice, či už išlo o osobné limity ako strach, odvaha, vnímanie času, priestoru, rýchlosti, alebo o technické limity vtedajších lietajúcich strojov. Používanie motorových lietadiel bolo preto vo svojich raných začiatkoch vo všeobecnosti vnímané ako šport či skôr drahá „adrenalinová“ zábava extravagantných jednotlivcov.

Od prvého vzletu bratov Wrightovcov cez prelet kanálu La Manche Louisom Blériotom, po vypuknutie prvej svetovej vojny ubehlo len deväť rokov. Za tento relatívne krátky časový úsek došiel technický vývoj lietadiel do bodu, kedy bol prehodnotený aj ich potenciál stať sa účinnou zbraňou a to aj napriek ich častým technickým problémom a nedokonalostiam. Začleňovanie lietadiel do vojenských doktrín však nebol jednoduchý proces. Napriek faktu, že sa nad tým začalo uvažovať už v prvej dekáde 20. storočia, bol ich význam hodnotený skepticky. Súviselo to predovšetkým s finančnou náročnosťou a tiež so všeobecným nedostatkom kvalitatívne vyškolených

pilotov. Nezanedbateľnou bola tiež skutočnosť, že spaľovací motor predstavoval technickú novinku, na ktorú väčšina armád nebola v tom čase pripravená.

Predstavovaná monografia Juraja Červenku približuje tento proces v prostredí Rakúsko-uhorskej monarchie, ktorej letecké sily patrili podľa slov autora „*k tým skromnejším, ktoré sa zapojili do bojov prvej svetovej vojny*“. V úvodnej kapitole autor približuje postoje Rakúsko-uhorských vojenských elít voči lietadlám, ktoré hodnotí spočiatku ako skeptické. Paradoxne však technický vývoj lietadiel v Rakúsko-Uhorsku za západným svetom výrazne nezaostával, čo u vojenského velenia napokon vzbudilo záujem. Ako najvýraznejšie obmedzenie sa však prejavili hospodárske možnosti monarchie. Z nich napokon vyplývalo len pozvoľné rozširovanie armádneho vybavenia a štruktúr o tento nový druh zbrane.

Ťažisko monografie spočíva v priblížení aktívneho pôsobenia rakúsko-uhorských vzdušných síl v bojoch prvej svetovej vojny a v zhodnotení ich prínosu a významu. Pomocou chronologicko-tematického prístupu sa autor venuje jednotlivým bojovým akciám habsburského letectva,¹ typológii používaných strojov² so zreteľom na ich technický vývoj, vybavenie, výzbroj či kamufláž, výberu leteckého personálu, vojenskej štruktúre a hierarchii c. k. letectva či jeho komparácii s nepriateľskými silami, s ktorými sa dostalo do priameho bojového kontaktu.³ Autor neobišiel ani kritický pohľad na technické nedostatky vtedajších strojov. Ako bolo uvedené v úvodnej časti anotácie, spaľovací motor bola novinka, ktorá vo väčšine prípadov (c. k. armádu nevynímajúc) odhalila značnú nepripravenosť armád na jeho používanie, či už išlo o cestné dopravné prostriedky, alebo lietadlá. V dôsledku toho trpeli stroje okrem vlastných technických „neduhov“ aj zanedbanou údržbou, slabším zásobovaním náhradnými

dielmi či pohonnými látkami. Kvalitatívnu úroveň monografie pozdvihujú aj vstupy v podobe biografických medailónov, ktoré sú venované najvýznamnejším leteckým esám c. k. letectva, ale aj vybraným nepriateľským leteckým silám. Monografiu vkusne dopĺňa pomerne rozsiahla a atraktívna obrazová príloha.

V historickom diskurze o letectve v období prvej svetovej vojny sa pozornosť bádateľov upriamuje viac na dohodové mocnosti, prípadne Nemecko. Z tohto hľadiska je monografia Juraja Červenku prínosnou. Autor využil široké množstvo archíválií, pramenného materiálu či publikovaných prác prevažne zahraničnej proveniencie. Za nedostatok však možno považovať absenciu poznámkového aparátu, miestami pomerne rozsiahle citácie a voľnejší štýl. Väčšia pozornosť mohla byť venovaná tiež údržbe strojov, resp. možnostiam jej realizácie. Vzhľadom na uvedené faktory predstavovaná práca „balansuje“ na hranici medzi vedeckou a popularizačnou kategóriou.

Napriek uvedeným „pripomienkam“ však pri naša monografia Juraja Červenku sumár nových poznatkov a tiež bližší pohľad na pomerne málo známu kapitolu dejín prvého globálneho vojenského konfliktu. Na tomto základe možno povedať, že predstavovaná práca je cenným vstupom do danej problematiky a zároveň nástrojom k jej ďalšiemu skúmaniu. Prácu *Habsburští orli 1: Rakousko-uherské letectvo, jeho esa a protivníci v letech 1914 – 1918* tak možno odporučiť nielen laickým záujemcom o vojenské dejiny, dejiny letectva či dejiny vedy a techniky, ale aj vedeckým pracovníkom s daným výskumným zameraním.

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
FF UPJŠ v Košiciach

SABOL, MIROSLAV. *DEJINY DOPRAVY NA SLOVENSKU 1938 – 1948 (1950) : JEJ HRANICE A LIMITY*. BRATISLAVA : VEDA, 2015, 300 S. ISBN 978-80-224-1459-3.

V kontexte rozvoja industrializácie, ale aj hromadného či individuálneho cestovania je úloha dopravy nezanedbateľná. Je ich nevyhnutným predpokladom, integrálnou súčasťou a zohráva kľúčovú úlohu pri ich rozvoji. Proces komplexného rozvoja dopravy neminul ani územie Slovenska. V záverečnej fáze 19. storočia to bol pomerne dynamický vzostup železnice, s nástupom motorizácie sa stali aktuálne tiež otázky

1 Vzdušná podpora pri bojoch na srbskom fronte, ruskom fronte, boje nad Haličou a Bukovinou či strety nad talianskym frontom. Osobitne je venovaná pozornosť aj čiastkovým úspechom, ako napr. rôzne bombardovacie akcie, úspešné útoky na dohodové ponorky či zabezpečenie prvého leteckého mostu pri zásobovaní obľahutej pevnosti Přemyšl (orig. Przemysl).

2 Stíhacie lietadlá (jednoplošné, dvojplošné, jednomiestne, dvojmiestne), bombardovacie lietadlá, hydroplány (tzv. „lietajúce člny“).

3 Išlo predovšetkým o ruské a talianske letectvo. Výnimku však neprestávajú ani americké či britské letecké sily.

cestnej dopravy a v neskoršom období sa zaznamenali tiež počiatky letectva a jeho začleňovania do širších dopravných štruktúr. Nemalý význam pre hospodársky život na Slovensku mala tiež lodná doprava po Dunaji. Po vzniku 1. ČSR však Slovensko opätovne čelilo rôznym hospodárskym, legislatívnym či sociálnym vzostupom a krízam prameniacich predovšetkým z disproporcie hospodárskeho a sociálneho zázemia vo vzťahu k českým krajinám. V ich dôsledku sa aj doprava na tomto území rozvíjala v značne špecifických podmienkach, čo možno súhrnne nazvať „dopravný problém Slovenska“. Nemalý vplyv na jednotlivé segmenty dopravy na Slovensku mali aj štátoprávne zmeny po roku 1938, vypuknutie druhej svetovej vojny, vznik „tretej Československej republiky“ a napokon nástup komunistickej totality po roku 1948. Všetkým uvedeným problémom sa komplexne venuje monografia Miroslava Sabola *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (1950), jej hranice a limity*.

Autorovým kritickým východiskom je fakt, že úsilie hospodárskych historikov bolo dosiaľ primárne zamerané na úroveň a rozvoj priemyslu, pričom doprave venovali len okrajovú pozornosť. Ďalším bodom kritiky je tiež disproporcia vo výskume jednotlivých segmentov dopravy na Slovensku, ktorú možno zdôvodniť rovnako disproporciou, či roztriedenou pramennou základňou. V tomto kontexte sa najdôslednejšiemu spracovaniu teší železničná doprava. Ostatné dopravné segmenty sa len postupne dostávajú do bližšej pozornosti historikov. Hlavným cieľom monografie Miroslava Sabola je analýza transformačných procesov v doprave a jej jednotlivých segmentoch na Slovensku v horizonte rokov 1938 – 1950, s ukotvením práve v spomenutých hospodárskych a spoločenských súvislostiach. Autor postupuje chronologicko-tematicky, pričom dve samostatné kapitoly venuje komplexnému zhodnoteniu hospodárstva na Slovensku a to v rokoch 1938 – 1945 a v rokoch 1945 – 1950. Ťažisko práce spočíva v štyroch kapitolách, v ktorých autor samostatne analyzuje železničnú, cestnú, lodnú a leteckú dopravu v sledovanom období. Autor pri jednotlivých segmentoch sleduje napr. ich legislatívne zázemie, právnu reguláciu, technické a personálne zabezpečenie, či ich hospodársky a sociálny význam. V prípade železníc sa osobitne venuje ich úlohe v SNP, vojnovým škodám a ich rekonštrukcii v povojnovom období, vymedzeniu osobnej a nákladnej železničnej dopravy či dôležitému procesu elektrifikácie vybraných železničných ťahov na Slovensku. V prípade

cestnej dopravy venuje autor zvýšenú pozornosť reštrukturalizácii motoristickej legislatívy, vrátane zmien v evidencii motorových vozidiel a pridelovania nových štátnych poznávacích značiek či zavedenia konvencie o pravostrannej jazde. Osobitná pozornosť je venovaná vo vojnových podmienkach nevyhnutným prestavbám motorových vozidiel na alternatívne palivá (najčastejšie montovanie drevo-plynových súprav). Zo sociálnej sféry motorizmu venuje autor pozornosť pôsobeniu *Slovenského autoklubu*, ktorý vznikol zákonným zlúčením „prvorepublikových“ združení organizovaného motorizmu, taktiež autoškolám či mapovaniu bezpečnosti a dopravnej nehodovosti na cestách. Dotkol sa tiež automobilového priemyslu. Tu však mohol autor aspoň spomenúť existenciu účastinnej spoločnosti *ORAVA*, ktorá počas rokov 1939 – 1945 mala ambíciu vyrábať osobné a nákladné automobily rovnomennej značky na báze licencie zakúpenej od českej firmy *Praga*.

V prípade lodnej dopravy je prirodzene venovaná dominantná pozornosť *Dunajskej riečnej plavbe* a významu Bratislavského a Komárňanskeho prístavu. Sociálny akcent lodnej dopravy predstavuje personálne zabezpečenie, školenia lodníkov či mapovanie osobnej a turistickej plavby po Dunaji.

Pri mapovaní najmladšieho dopravného segmentu, letectva, vychádza autor z úspechov priekopníckych aviatikov zo slovenského prostredia, ako napr. Ján Bahýľ, Andrej Kvas či Milan R. Štefánik. Samotný vznik leteckej dopravy na Slovensku je však nutné zasadiť do kontextu vzniku *Československých aerolínií* v roku 1923. Okrem technického a personálneho zázemia spoločnosti autor osobitne analyzuje aj začleňovanie slovenského priestoru do jej dopravnej siete a vzostup významu bratislavského letiska vo Vajnorochoch. Zdôraznil tiež všeobecný význam výstavby rôznych druhov letísk na Slovensku.

Cieľ monografie *Dejiny dopravy na Slovensku... možno považovať za splnený*. Miroslav Sabol tak danou prácou vyplnil pomerne širokú medzeru v publikovaní prác tohto typu v slovenskej historiografii. Prácu *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (1950), jej hranice a limity* tak možno odporúčať profesionálnym hospodárskym a dopravným historikom, rovnako bádateľom v oblasti sociálnych dejín a kultúry ako aj laickým záujemcom o danú problematiku.

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
FF UPJŠ v Košiciach

NOVÁKOVÁ, KATEŘINA NORA – KRÍŽEK, JIŘÍ.
*KLENOTY Z KAPOTY : ČESKOSLOVENSKÉ MOTO-
RISTICKÉ PLAKETY V PRVNÍ POLOVINĚ 20. STOLETÍ.
NA SYCHROVĚ : NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV,
ÚZEMNÍ PAMÁTKOVÁ SPRÁVA, 2014, 128 S. ISBN
978-80-905555-9-4.*

Monografia Kateřiny Novákové a Jiřího Krížka *Klenoty z kapoty : Československé motoristické plakety v první polovině 20. století* je důkazom posunu vo výskume dejín motorizmu smerom k interdisciplinárnym prístupom. Práca už na prvý pohľad ponúka zjavné prepojenie medzi motorizmom a umením, čo je v súzvu s modernými trendmi uplatňovanými v historickej vede, ako napr. výskum vizuálnej prezentácie, resp. vizuálnych štúdií. Práca je však zatiaľ len určitým „nástreľom“ dôslednejšieho výskumu vyššie spomenutých oblastí bez hlbšieho metodologického základu. Monografia svojim obsahom osciluje medzi dejinami motorizmu, motoristického športu, dejinami umenia, vizuálnej prezentácie a faleristiky ako osobitnej pomocnej vedy historickej.

V troch obsiahlejších kapitolách približujú autori miesto medailí a plakiet v živote motoristov, približujú motoristické medaily a plakety z pohľadu umeleckého remesla a pripájajú tiež pomerne obsiahly prehľadový katalóg najvýraznejších autorov motoristických významenaní z českých krajín a Slovenska. Zreteľ je tu kladený hlavne na organizovaný motorizmus, nakoľko bol najvýraznejšou hybnou silou v rozvoji motoristického športu v medzivojnovnej ČSR. Ako uvádzajú autori: „*História motoristických plakiet je v prvom rade históriou motoristických spolkov. (...) Razaň či odliata doštička z ušľachtileho kovu je často jedinou hmatateľnou pamiatkou na zabudnuté preteky, súťaž, alebo zaniknutý klub.*“¹ Týmto jasne podčiarkujú význam týchto významenaní nielen v dobovom súťažnom kontexte, kedy išlo o prekonávanie limitov strojov, schopností vodičov a ich prestíž, ale aj v súčasných súvislostiach výskumu tejto stále okrajovej problematiky.

Rozbor vybraných medailí a plakiet sprostredkuje okrem vlastnej zručnosti a čítania autorov v kontexte umeleckého remesla aj jasnú sondu do finančného zázemia jednotlivých motoristických spolkov ako objednávatelov týchto významenaní. Druh použitého kovu, jeho umelecké a technické spracovanie či veľkosť plakety sú indikátormi finančného zázemia klubov či ich vzťahov k sponzorom a pod.

Prehľadový katalóg približuje pôsobenie 47 umeleckých remeselníkov pôsobiacich v českých krajinách a na Slovensku. Okrem zbežných životopisných údajov približujú autori práce aj náhľad do ich činnosti v podobe bohatej obrazovej prílohy s popismi. Kateřina Nováková a Jiří Krížek tak jasne zdôrazňujú význam zdanlivo neexistujúcej paralely medzi motorizmom a výtvarným umením. Pre ilustráciu prepojenia týchto na prvý pohľad „rôznych svetov“ možno doplniť napr. pôsobenie francúzskeho sochára René Laliqua (tvorca sklenených chladičových sošiek), alebo pôvodom poľskej art-deco maliarky Tamary Lempickej, ktorej občasným motívom boli práve automobily a motocykle.

Monografia *Klenoty z kapoty* je ďalším čriepkom do mozaiky výskumu motorizmu a motoristického športu v medzivojnovnej ČSR. Je prínosnou aj v kontexte dejín umenia a nesklame ani odborníkov z oblasti faleristiky či komplexnejších pomocných vied historických.

Mgr. Mikuláš Jančura, Ph.D.
FF UPJŠ v Košiciach

KACVINSKÝ, PAVOL – DZURIKANINOVÁ, NIKOLETA (EDS.). *STREDOEURÓPSKE MESTO AKO POLITICKÉ, HOSPODÁRSKE A KULTÚRNE CENTRUM. STRETNUTIE MLADÝCH HISTORIKOV IV. KOŠICE : UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA, 2015, 164 S. ISBN 978-80-8152-305-2.*

Na pôde univerzity Pavla Jozefa Šafárika sa dňa 16. októbra 2014 konala v poradí štvrtá konferencia doktorandov histórie a príbuzných vedných odborov, ktorá nesie názov *Stretnutie mladých historikov*. Jej témou bolo *Stredoeurópske mesto ako politické, hospodárske a kultúrne centrum*. Konferenciu každý rok usporadúva Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV, Historickým ústavom pri SAV a Spoločenskovedným ústavom SAV. Patronát nad stretnutím mladých začínajúcich historikov držali odborní garanti, menovite, PhDr. Dušan Kováč, DrSc., PhDr. Eva Kowalská, DrSc., PhDr. Rastislav Kožíak, Ph.D., PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., doc. PaedDr. Martin Pekár, Ph.D., prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. Príspevky šestnástich aktívnych účastníkov boli rozdelené do štyroch sekcií podľa tematického a chronologického kľúča. Taktiež každá sekcia mala odborných

1 NOVÁKOVÁ, K. – KRÍŽEK, J. *Klenoty z kapoty...*, s. 28.

garantov, ktorí kriticky posudzovali príspevky účastníkov počas diskusií.

Zborník príspevkov vydala Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v roku 2015 v rámci edície Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae (72/2015) pod rovnomenným názvom konferencie. Zostavovateľmi zborníka sú doktorandi Katedry histórie FF UPJŠ Mgr. Pavol Kacvinský a Mgr. Nikola Dzurikaninová. Zborník má 164 strán a je zostavený z príspevkov zoradených podobne ako na konferencii na základe chronológie.

Ako už je vyššie spomenuté ústrednou témou konferencie bolo *Stredoeurópske mesto ako politické, hospodárske a kultúrne centrum*, čomu boli prispôbené jednotlivé príspevky aktívnych účastníkov. Prvých päť príspevkov zborníka pojednáva o vybraných aspektoch dejín v európskych stredovekých mestách. Vladimír Vlasko z Historického ústavu SAV v Bratislave vo svojom príspevku spracoval problematiku *Mesta Šopron a Šopronský komitát v politických zápasoch pánov z Kőszegu*. Vo svojej štúdií predstavil parciálnu problematiku viažucu sa na rozširovanie domény rodu Kőszegiocov v západnej časti Uhorského kráľovstva, konkrétne do mesta Šopron a Šopronského komitátu. Taktiež predstavil postavenie mesta Šopron v období vlády posledných Arpádovcov a nástupu dynastie Anjouovcov. *Olomouc ako dejisko politického zápasu o českú korunu v rokoch 1469 – 1479* je témou príspevku Tomáša Homofu pôsobiacom na už vyššie spomínanej inštitúcii. Predmetom jeho štúdie je úloha mesta Olomouc v čase vojenského konfliktu medzi uhorským kráľom Matejom Korvínom a českými panovníkmi Jurajom Poděbradským a Vladislavom II. Jagelonským. Popisuje priebeh mierových rokovaní v roku 1469, na základe ktorých bol Matej Korvín zvolený za českého kráľa, a stretnutie z roku 1479, pri ktorom došlo k ratifikácii predtým dohodnutých zmlúv. Autor v príspevku zdôrazňuje úlohu mesta ako dejiska dôležitých rokovaní, ale aj ich dopad na hospodársky a spoločenský život mesta. *Horní města Krušnohoří coby umělecká centra na přelomu XV. a XVI. století* spracovala Andrea Huczmanová z Ústavu dejín křesťanského umění Katolíckej teologickej fakulty Univerzity Karlovy v Prahe. V príspevku pojednáva o dôsledkoch rozvoja baníctva v oblasti Krušných hôr, s čím súvisel aj rozvoj mestskej siete. Zamerala sa na konkrétne mestá Schneeberg, Annaberg a Jáchymov a tzv. Kulturraum der Bergbaustädte (kultúrny priestor baníckych miest), s ktorým súvisí vznik

nových ikonografických námetov, literárnych foriem, architektúry a rozvoj nových technológií. Tieto štyri spomínané aspekty sú v príspevku bližšie spracované na základe konkrétnych príkladov. Náboženskú problematiku spracovala Táňa Šimková v príspevku s názvom *Města a přijímání luterství v severozápadních Čechách 16. století na příkladu Krupky, Děčína a Benešova nad Ploučnicí*. Autorka na príklade miest, ktoré sú uvedené už v názve príspevku spracovala tému procesu presadzovania luteránskej viery zo strany šľachty a spôsob akým prijímali mešťania reformované učenie v 16. storočí. Magistra Šimková pôsobí na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Problematiku mesta v 16. storočí a náboženstva rozšírenej o umenie obsahuje príspevok Emy Součkovéj z Ústavu dejín křesťanského umění Katolíckej teologickej fakulty Univerzity Karlovy v Prahe o *Objednávatelech graduálů 16. století*. Podľa slov autorky, jej príspevok mal za cieľ na príklade „Žlutického, Teplického a Českobrodského graduálu“ a ďalších spevníkov predstaviť typy miniatúr, ktoré reprezentovali donátorov, ktorí sa niekedy objavovali v rukopisoch tohto typu. Objednávateľmi takýchto spevníkov boli obyvatelia miest 16. storočia – mešťania, remeselnícke cechy, predstavitelia vyššej a nižšej šľachty, ktorí boli na fóliách rukopisov zobrazovaní v podobe portrétov, erbov alebo cechovými znameniami.

Eva Němečková z Katedry histórie Filozofickej fakulty J. E. Purkyně v Ústí nad Labem vo svojom príspevku pojednávala o *Ekonomickej role cechů ve středověkých a raně novověkých městech*. Bližšie špecifikovala ako cechy ovplyvňovali majstrov pri výrobe tovarov a jeho predaji. Zamerala sa hlavne na hospodársku oblasť, ktorú mohli cechy ovplyvniť.

Ďalšiu časť zborníka tvoria príspevky venujúce sa histórii novoveku. Začína príspevkom Tomáša Řehu z Katedry histórie Filozofickej fakulty Ostravského univerzity v Ostravě *Města rakouskeho Slezska první poloviny 19. století nahližené soudobými statisticko topografickými prameny*. Jeho príspevok priniesol čiastočné závery z pramenného výskumu zameraného na dejiny mentality mestského prostredia v Slezsku v období priemyselnej revolúcie. Analyzoval konkrétne topografické a štatistické diela Reginalda Kneifela (1761 – 1828), Faustina Ense (1782 – 1858) a Albina Heinricha (1785 – 1864). V tejto časti zborníka sa nachádza aj sekcia príspevkov venujúcich sa histórii a historickým fenoménom

konkrétnych európskych miest. Autorom prvého príspevku s názvom *Slávnosť slobody v Bytči a ďalšie politické vystúpenie Eugena Geromettu v revolučnom roku 1848 (Mestečko Bytča a verejné aktivity Eugena Geromettu v revolučnom roku 1848)* je Tomáš Adamčík z Katedry histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Pojednáva v ňom o priebehu osláv vyhlásenia občianskych slobôd a práv roľníkov v Bytči krátko po prijatí marcových zákonov v roku 1848, a to na základe verejných aktivít miestneho kaplána Eugena Geromettu. Ďalším bodom záujmu spracovania je politické angažovanie sa Eugena Geromettu v parlamentných voľbách do uhorského snemu a jeho spor s politickým rivalom, prívržencom maďarského reformného hnutia, Bernátom Maršovským. Medzi zahraničných účastníkov konferencie patrili okrem iných aj Nino Delić z Inštitútu histórie v Belehrade. Jeho príspevok mal názov *Slobodné kráľovské mesto Nový sad 1748 – 1918 od hraničiarskej usadlosti k modernému ekonomickému, kultúrnemu a politickému centru*. Opisal mesto Nový Sad od roku 1748, kedy získalo výsady slobodného kráľovského mesta, rozvoj mesta na multikultúrne a multikonfesionálne centrum s vyvinutým remeslom a obchodom, ako poznamenala revolúcia v roku 1848/1849 vzhľad a chod života v meste. Adam Szabelski z Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani, napísal príspevok s názvom *Poznań or Posen? The political, economic and cultural rivalry between Germans and Poles in the capital of Greater Poland in the years 1793 – 1918*. Pojednáva o pripojení mesta Poznań k Pruskému kráľovstvu v roku 1793, o rivalite miestnych obyvateľov poľského pôvodu s predstaviteľmi pruského kráľovstva, ktorí sa snažili dodať mestu pruský charakter. Ján Holovský z Ústavu hospodárskych a sociálnych dejín Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe pripravil štúdiu s názvom *Kolín 1850: Národnostně české město v procesu modernizace*. Píše o vplyve modernizácie stredne veľkého mesta s poľnohospodárskym zameraním. Poukazuje na politický vývoj, zmenu infraštruktúry aj o demografii Kolína. Mesto Košice bolo hlavnou témou dvoch príspevkov. Prvý príspevok od Nikoleta Dzurikaninovej z Katedry histórie UPJŠ mal názov *Športové spolky v meste Košice v období dualizmu (na základe spolkových stanov)*. Sledovala do akej miery boli športové spolky zaujímavé pre obyvateľov mesta Košice, o aké druhy športov bol záujem, aké športy sa v meste pestovali. Autorom druhého príspevku s názvom *The image of the town Košice as*

a slovak political centre in slovak historiography je Ondrej Ficeri zo Spoločenskovedného ústavu SAV. Popisuje mieru záujmu historiografie a historiografov o mesto Košice v priebehu zmien politických prostredí. Jindřich Zajíc z Univerzity J. E. Purkyně z Ústí nad Labem sa vo svojom príspevku venoval *Nacionalizaci veřejného prostoru na příkladu Teplicka meziválečného období*. V rámci svojho príspevku venoval pozornosť budovám a zariadeniam v centre miest a obciam spojených s myšlienkou čechoslovakizmu v oblasti Teplicka. Spomínané budovy opisoval, interpretoval ich a popisoval ich vznik a pôsobenie vo verejnom priestore.

Zborník *Stretnutie mladých historikov IV* predstavuje obraz štúdií a vytrvalej práce mladých začínajúcich historikov – doktorandov zo slovenských ale aj zahraničných inštitúcií. Zároveň je potrebné dodať, že každoročné opakovanie sa tejto akcie, záujem o ňu v podobe vysokej účasti a ohlasov odbornej verejnosti indikujú, že má zmysel túto akciu pripravovať aj do budúcnosti. Na záver je potrebné poznamenať, že v zborníku sú uverejnené príspevky, ktoré prešli kritickým posúdením počas konferencie a recenzným konaním v rámci prípravy publikácie.

Mgr. Monika Humeňanská
FF UPJŠ v Košiciach

SOUKUPOVÁ, BLANKA – LUTHER, DANIEL – SALNER, PETER (EDS.). *MÝTUS – „REALITA“ – IDENTITA : SOCIALISTICKÉ METROPOLE V ZÁPASECH O NOVOU PŘÍTOMNOST A VIZI ŠTÁTNÉ BUDOUCNOSTI*. PRAHA : FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE, 2014, 207 S. ISBN 978-80-87398-69-2.

Pozornosť urbánnych historikov nepochybne záujme kolektívna monografia, ktorá sleduje spoločensko-politické zmeny vo vybraných stredo európskych metropolách po druhej svetovej vojne, v období, kedy sa štáty strednej Európy stali súčasťou sovietskeho mocensko-politického bloku. Po nastolení komunizmu v nich dochádzalo pod vplyvom mnohých faktorov k utváraniu nových pomerov sprevádzaných industrializáciou, kolektivizáciou, kultúrnou revolúciou či všestranným hospodárskym nedostatkom a politickými represiami. Publikácia *Mýtus – „realita“ – identita. Socialistické metropole v zápasech o novou přítomnost a vizi šťastné budoucnosti* pomerne podrobne mapuje, ako tieto

rozsiahle zmeny poznamenali vzhľad a charakter metropol štátneho aj národného významu a ako sa ideál „socialistického mesta“ líšil od „reality“ jeho každodennosti.

Monografia bola vypracovaná v rámci grantového projektu GA ČR pod názvom *Mýty a „realita“ stredoeurópskych metropolí pri utváraní národných a nadnárodných identít. Príklad Prahy, Bratislavy, Varšavy, Krakova a Viedne*, realizovaneho na Fakulte humanitných štúdií Univerzity Karlovej v Prahe pod vedením historičky a etnografky Blanky Soukupovej, ktorá publikáciu zostavila v spolupráci s Danielom Lutherom a Petrom Salnerom z Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Medzinárodný autorský kolektív je zastúpený aj ďalšími odborníkmi z Českej republiky, Slovenska a Poľska.

Obsahovú náplň monografie tvorí osem príspevkov rozdelených do štyroch kapitol. Prvá z nich prezentuje mýty a identitu troch socialistických metropol štátneho významu. Českú, resp. československú metropolu Prahu, ktorá aj v povojnovom období zostávala pýchou republiky, analyzuje v mytológii reálneho socializmu Blanka Soukupová, slovenskí etnológovia Daniel Luther a Peter Salner sa vo svojich príspevkoch venujú mýtom socialistickej Bratislavy a mýtus hrdinskej Varšavy, ktorý pripomínal nielen vojenský osud hlavného mesta, ale i jeho povojnové vybudovanie, načrtáva poľský etnológ Andrzej Stawarz.

V druhej kapitole sa autori zameriavajú na mýty a identitu socialistických miest národného a regionálneho významu. Poľská etnologička Róža Godula-Węclawowicz sleduje povojnový vývoj historického Krakova označeného po druhej svetovej vojne oficiálnou propagandou za mesto reakcie a Magdalena Myslivcová upriamuje pozornosť na mýty a realitu malého juhočeského mesta Písek, ktoré bolo v dobe socializmu prezentované ako vzorové socialisticke mesto.

Osobitnou kapitolou je príspevok Zuzany Jurkovej venovaný pamäti na socializmus vo verejnom priestore na príklade pražskej hudobnej scény, v ktorom sa autorka zaoberá hudobnou kultúrou súčasnej Prahy a spomienkami na éru normalizácie v dobe brežnevovského neostalinizmu. Monografiu následne uzatvára kapitola o identite kapitalistickej Viedne s príspevkom Haralda Christiana Scheua, zaradená do publikácie s ohľadom na synchronnú komparáciu vývoja v socialistickej a kapitalistickej metropole. Každý z príspevkov je doplnený zoznamom odbornej literatúry, pričom kompletný zoznam

požitej literatúry a prameňov môžeme nájsť i v závere publikácie.

Už samotný názov monografie naznačuje, že autori pracujú hlavne s fenoménom mýtu a mestskou mytológiou, teda s predstavami oficiálnej dobovej propagandy o „socialistických mestách“. Približujú ako komunistický režim dokázal účelovo vybudovať mýtus o socializme ako perspektívnom a spravodlivom spoločenskom poriadku, ktorý vyrieši všetky problémy spoločnosti a s tým súvisiaci ideologický koncept mesta so špecifickým typom výstavby a socialistickým spôsobom života sľubujúcim krajišu budúcnosti a blahobyt. Na konkrétnych príkladoch stredoeurópskych metropol tak čitateľ dostáva podrobnú analýzu vzniku novej mestskej identity, obraz toho ako metropoly utvárali svoju novú symboliku a pamätné miesta v novej historickej etape.

Jednotlivé príspevky pritom ponúkajú možnosť sledovať prípadné osobitosti vývoja vybraných miest, ktoré boli prekážkou ideologickým predstavám o premene mesta na „socialistické“. Autori v nich poukazujú na to, že realizácia urbanistických riešení v týchto mestách narážala na podmienky reálneho socializmu a že mýtus socialistického mesta nepriniesol iba budovateľské úsilie spojené s likvidáciou historických centier, ktoré boli nahradené modernou zástavbou, ale zahrňal v sebe aj represívne opatrenia komunistického režimu namierené proti údajným nepriateľom na „vylepšenie“ sociálneho profilu mesta. Zdôrazňujú, že výchova „socialistického človeka“ patrila k ideologickému diktátu režimu a mýtus modernej metropol ako „nového mesta nových ľudí“ iba zastieral nútenú migráciu a snahu novej mocensko-politickej garnitúry odmeniť lojálne zložky a kontrolovať občanov. Konštatujú pritom, že násilná likvidácia buržoázie a formovanie novej mestskej elity z radov robotníckej triedy nepriniesli kvalitnejší spôsob života. Vysoká životná úroveň obyvateľstva v takomto meste bola podobne ako deklarovaná rovnosť medzi ľuďmi iluzórna a mala ľudí zbaviť „reality“ povojnového nedostatku.

Prostredníctvom publikácie nadobudne i laický čitateľ relatívne dobrú predstavu o premenách významných miest Čechov, Slovákov a Poliakov, ktoré boli v období po druhej svetovej vojne transformované predstavami komunistickej propagandy o moderných metropolách a zásadným spôsobom ovplyvnili každodenný život človeka tej doby. Autorom sa navyše podarilo názorne zachytiť podstatu vzťahu mýtu, reality a identity a naplniť svoj zámer, teda predložiť dejiny tzv. reálneho

socializmu prostredníctvom netradične podanej histórie vybraných metropol strednej Európy. Jednotlivé príspevky predkladajú zaujímavý obraz o problematike mýtu socialistického mesta, ktorý sa často dostával do rozporu s realitou, prípadne nás oboznamujú s tým, ako sa na socializmus spomína vo verejnom priestore dnes. Niet tak pochyb o tom, že autorský kolektív pripravil kvalitnú monografiu, ktorá je dokladom toho, že na urbánne dejiny sa dá nahliadnuť aj cez optiku mestskej mytológie a ako uvádza zostavovateľka, že: *„Pod príkrovem uniformní šedi, řízené unifikace, se totiž odehrávala vysoce zajímavá drama-ta měst i jejich lidí, kteří dali svým městům nové významy.“*

PhDr. Lucia Tokárová, PhD.